

57713

LXX. ÉV.

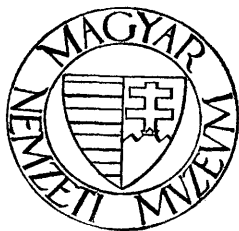
NEGYEDIK FOLYAM

1946 JAN.-DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

SZERKESZTI
VARJAS BÉLA

1946. évi folyam * I.—IV. füzet.

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MŰZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1947

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottságának tagjai

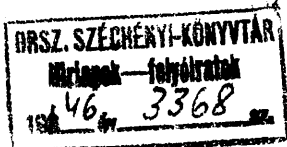
BISZTRAY GYULA, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem ny. r. tanára, DEZSÉNYI BÉLA, egyetemi magántanár, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának osztályvezető könyvtárnoka, MÁTRAI LÁSZLÓ egyetemi magántanár, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem könyvtárának főigazgatója, TOLNAI GÁBOR egyetemi magántanár, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának főigazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem ny. r. tanára, VARJAS BÉLA egyetemi magántanár, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának igazgatója, szerkesztő.

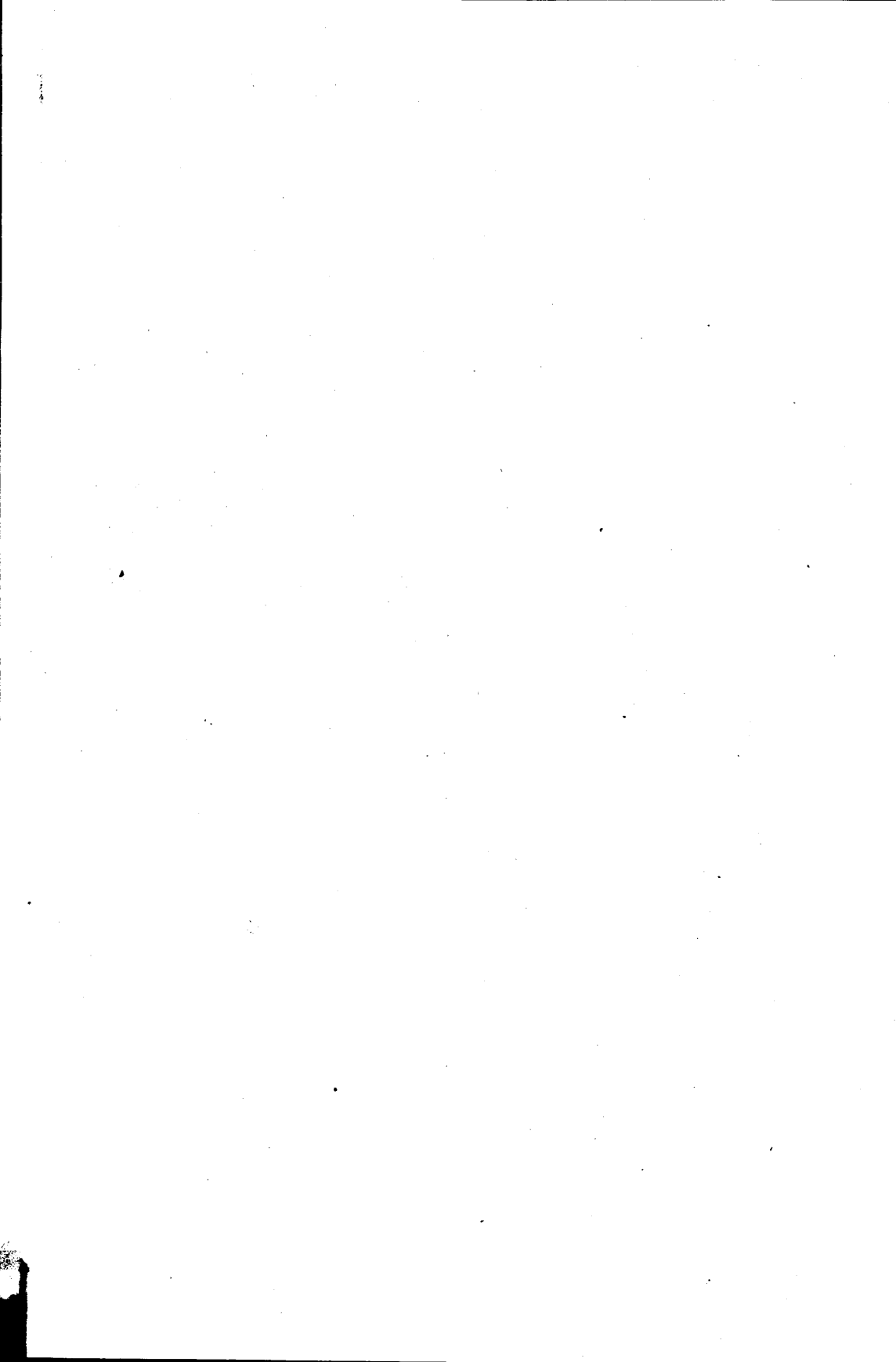
A Magyar Könyvszemle

jelen füzetének ára 40 forint (könyvkereskedésben 44 forint).

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

BUDAPEST, VIII., MÚZEUM-KÖRÚT 14—16

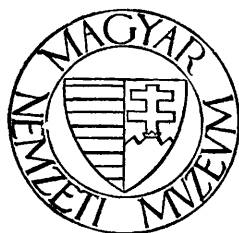
GYÖRKE JÓZSEF
(1906—1946)

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

SZERKESZTI
VARJAS BÉLA

NEGYEDIK FOLYAM. * LXX. ÉV.

1946. ÉVFOLYAM

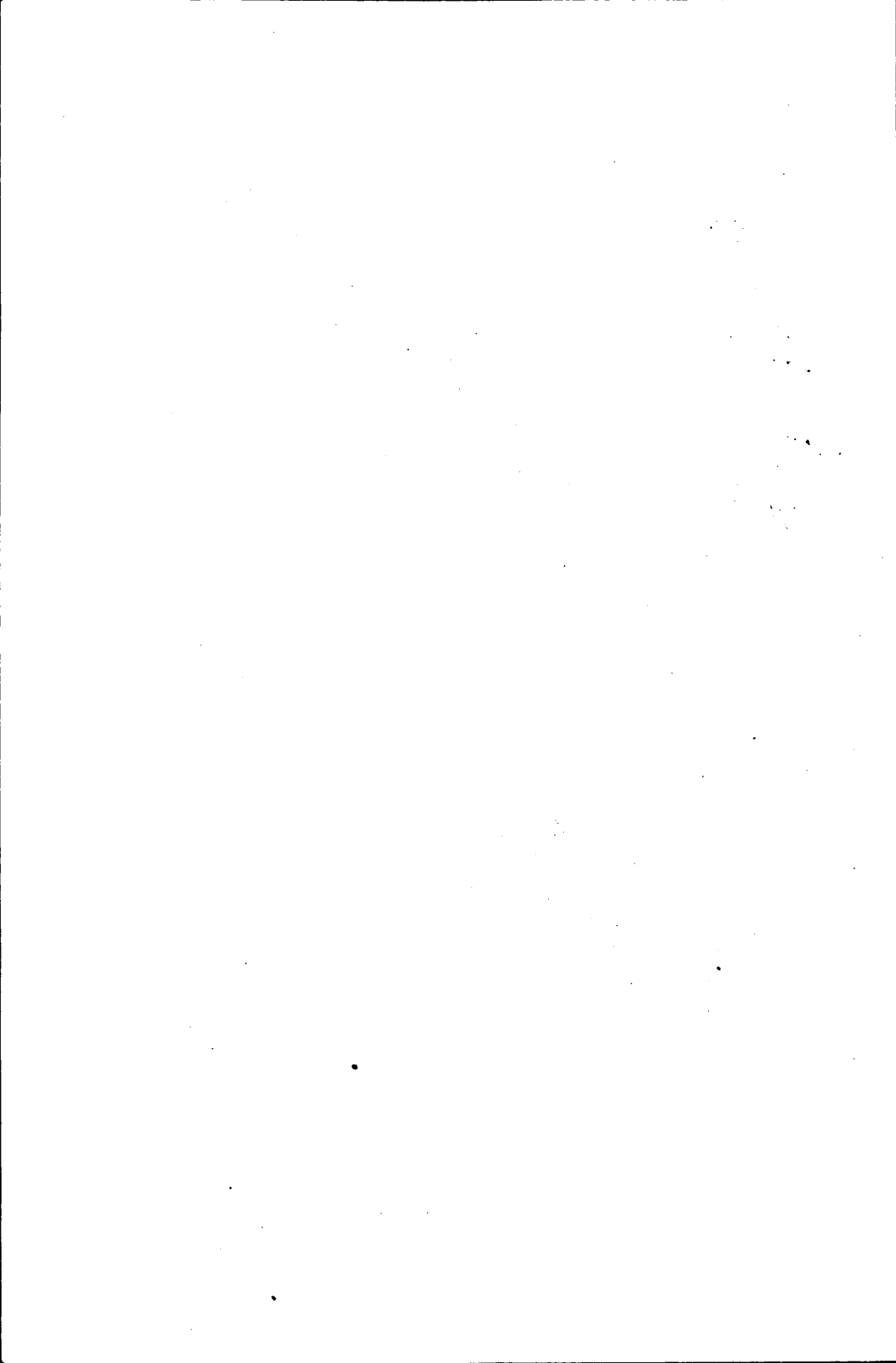

BUDAPEST

KIADJA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

1947.

TARTALOM.

1. TANULMÁNYOK.

	Lap
DEZSÉNYI BÉLA: Sajtó és irodalom	46
ESZE TAMÁS: A Mercurius Veridicus kérdéséhez	25
HUBAY ILONA: Kazinczy Ferenc, a könyvbarát	37
SZEMZŐ PIROSKA: A Magyar Újság és az Új Szó	90
SZIKLAY LÁSZLÓ: Budapest olvasóközönsége 1945-ben	70
SZILÁGYI LORÁND: A 200 éves Anonymus-kérdés	5
TOLNAI GÁBOR: Györke József	1

2. KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

BUSA MARGIT: Kóbor Istók históriája	108
CSAPODI CSABA: A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig	98
KOZOCSA SÁNDOR: Trattner János Tamás udvari nyomdász jubileumi emlék- lapja	107
SCHEIBER SÁNDOR: Pápai Páriz Dictionáriuma címkéjének forrása	106
TOLNAI GÁBOR: Halász Gábor	95
TRENCSÉNYI-WALDAPFEL IMRE: Könyvtörténeti adat a XVIII. század Rákóczi-kultuszához	104
K. WALDAPFEL ESZTER: Honti János	97

3. FIGYELŐ.

BISZTRAY GYULA—VÉCSEY JENŐ—LÁNG SÁNDOR: Az 1941. év magyar könyvészete	118
G. M.: A kötelespéldánybeszolgáltatás 1945. évi mérlege	136
GORIUPP ALISZ: Az Országos Széchényi Könyvtár Nyomtatványtára a háború utolsó évében és az ostrom után	111
MÁTÉ KÁROLY: A magyar könyvkiadás helyzete a pénzromlás idején	132
SZENTKIRÁLYI JÓZSEF: A Magyar Könyvszemle az Egyesült Államokban ..	115

4. ISMERTETÉSEK.

NAGY JÚLIA: Térképek 1936—40. Ism.: LÁNG SÁNDOR	149
RADÓ POLIKÁRP: Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései. Ism.: GÁBRIEL ASZTRIK	138

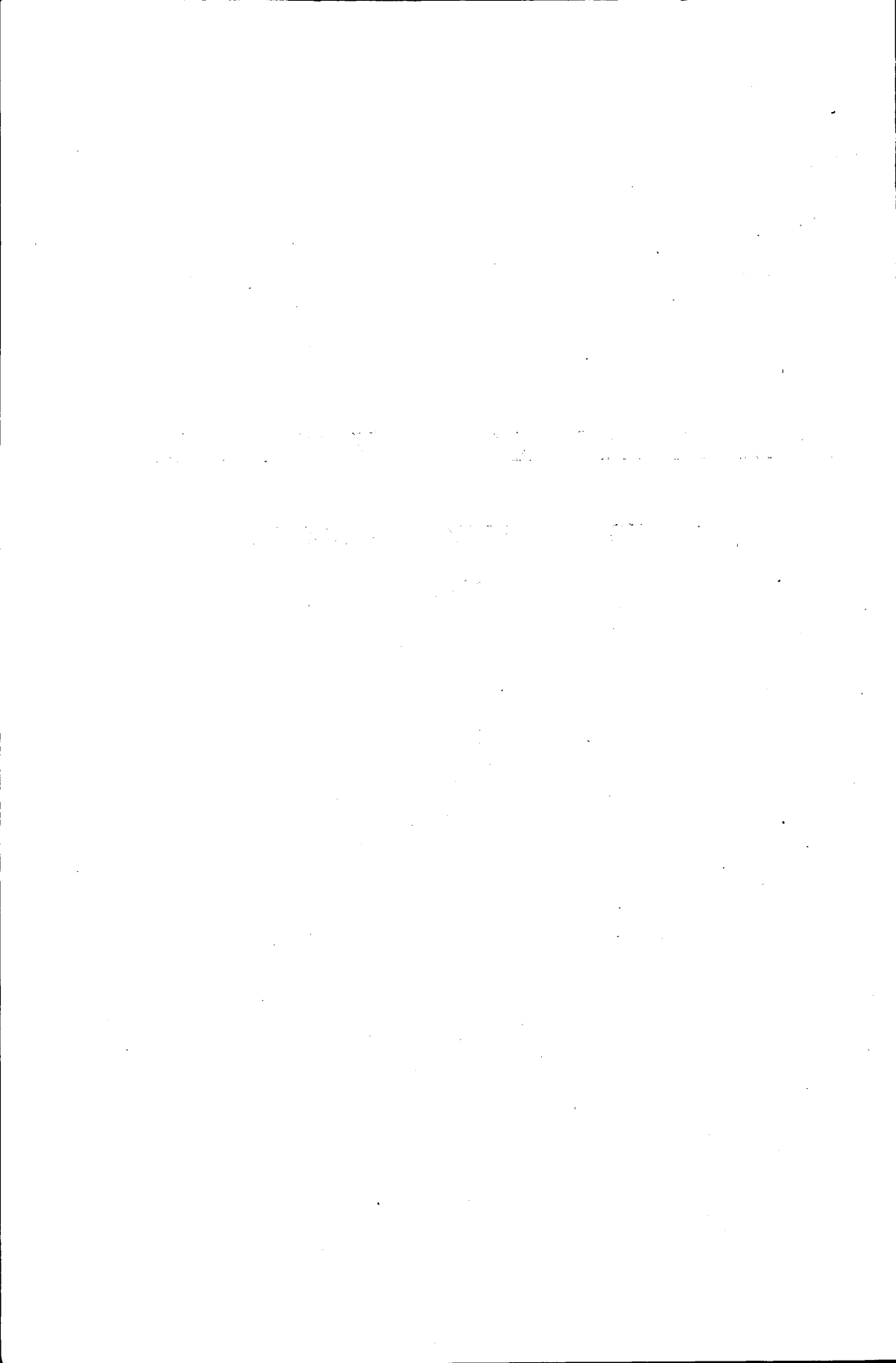
VI

	Lap
A. ROSETTI: Cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase. Ism.:	
GÁLDI LÁSZLÓ	140
TELLER FRIGYES: Magyarország középkori hangjelzett kódexei. Ism.:	
GÁBRIEL ASZTRIK	137
VIGH KÁROLY: A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete. Ism.:	
DEZSÉNYI BÉLA	146
RÉSUMÉ — EXTRACT	151
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	156

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

NEGYEDIK FOLYAM. * LXX. ÉV.

1946.

GYÖRKE JÓZSEF.

(1906—1946)

Fiatalon került az Országos Széchényi-Könyvtár élére és egy esztendőnél nem sokkal hosszabb főigazgatói működése után, fiatalon távozott sorainkból.

Ahhoz a két világháború közötti tudósnemzedékhez tartozott, amelynek ifjúkori képzését, szakmai előmenetelét, gazdag és nagy népeket felülmúló segítőkézzel mozdította elő a kormányzat. Ösztöndíjakban részesültek; egyetemi tanulmányaik elvégzése után — gyakran még előtte — éveket tölthettek külföldi főiskolákon. Olyan lehetőségek nyíltak meg számukra, melyekhez hasonlók magyar tudósjelölteknek azelőtt még soha.

Szerencséseknak mondhatták volna magukat e nemzedék tagjai, ha a peregrináció befejezése után nem kellett volna rádöbenniök, hogy ugyanaz a tudománypolitika, mely bőségesen gondoskodott kiképzésükről, hazájukba való visszatérésük után, itthoni tudományos működésükhöz szerény életkeretet sem tud biztosítani. Ugyanakkor, midőn az ösztöndíjak pazarul hullottak, — rátermettek mellett méltatlanok számára is — a hazatérő elitnek sem nyílt mód kinevezésre tudományos intézményeinknél. Gondtalan külszági esztendők elmúltával fizetéstelen gyakornokként szolgáltak könyvtárainkban, múzeumainkban, az öregebb tisztviselők nyugalombavonulását lesve, magánórák adásával teremtve elő a mindennapi kenyeret. Vagy vidékre mentek, óraadó helyettes tanárnak, tudományellenes légkörbe, ahol tudományos eszközök és könyvek sem álltak rendelkezésre; rálépve a biztos elkallódás útjára.

Idehaza szinte csak azok folytathatták zavartalanul hivatásuk szerint a munkát, akiknek fiatal fővel professzori kinevezés kínálkozott. Vagy a gazdag „úrfiúk“, akik évekig várakozhattak fizetéstelen gyakornokként, egyedül a tudománynak élve. Az 1934-ben megszervezett, *ideiglenes, ADOB-os gyakornoki állások*, 75 pengő 62 fillér havi fizetéssel csaknem megváltásnak tetszettek fiatal tudósjelöltjeink reménytelen helyzetében.

Györke József rövid pályája illusztrációnak kívánkozik az elmondottakhoz. Előtte van hivatali *szolgálati és minősítési táblázata*, rajta életének adatai: — A pécsi egyetemen végzi tanulmányait. Finn-ugor nyelvésznek készül. Már diák-korában belföldi ösztöndíjat élvez. 1930-ban doktorál, amikor ismét belföldi ösztöndíjban részesül. 1931-ben kijut *Tartuba*. Még ugyanabban az évben megbízott igazgatója a *tartui Magyar Intézetnek*. A fiatal Györkének tudományos rangja van odakint. Azonban az igazgatói megbízás csak titulus, az Intézet igazgatója voltaképpen magyar állami ösztöndíjas. Az első stipendiummal eltöltött észtországi esztendő után következik a második, majd a harmadik. A harmincadik életévéhez közeledő férfi számára azonban kinevezésről még mindég nem lehet szó; nincs állás tudományos intézményeinknél. Az első hivatali fogadalmat 1936-ban teszi le, éppen harmincesztendőskorában. A Széchényi-Könyvtárhoz kerül, de még akkor sem végleges állásba. ÁDOB-os gyakornok lesz. 1940-ben véglegesítik. Harmincnégyéves korában végre eljut odáig, hogy múzeumi, státusbeli-gyakornoknak mondhatja magát. Két évvel később a Pázmány Péter Tudomány-Egyetemen az *Uráli szóképzéstan és szóragozástan* c. tárgykeréből magántanárrá habilitálják. Véglegesítése után, fokozatosan halad a fizetési osztályok lépcsőfokain előre. A felszabadulás, harminckilencesztendőskorában, a VIII. fizetési osztályban éri.

Az ostrom után tüstént munkához látó Nemzeti Múzeum életében fontos szerep vár rá. Ott van azon fiatal tudósok között, akik Magyarország legnagyobb közgyűjteményeit igyekeznek új életre kelteni. Kezdetben az Országos Széchényi-Könyvtár keretein kívül, az egész múzeumügy megoldandó kérdései körül foglalkozdik. A Magyar Nemzeti Múzeum intézményeinek ügyeit intéző *elnöki hivatal* vezetője: elnöki tanácsos. Páratlan munkabírással, reggeltől késő estig végzi a nehéz és hálátlan munkát. Áldatlan személyi kérdések tornyosulnak elébe, a személyi problémák mellett tudományos intézményeink egzisztenciális gondjai és az alkalmazottak szociális problémái. Megfeszített erővel dolgozik, s közben fizikailag napról-napra gyengül, arca beesett, soványodik. Akkor még sejtelmünk sem volt arról, hogy a rendkívüli erőfeszítés és a rossz táplálkozási viszonyok mellett, végzetes betegség is sorvasztja különben is gyenge szervezetét.

A felszabadulást követő hónapok ideiglenességéből lassan tudományos intézményeink is kezdenek kilépni. Debrecenből a fővárosba költöző kormány egymásután nevezi ki a Magyar Nemzeti

Múzeum új vezetőit. Györke József ekkor kerül az Országos Széchényi-Könyvtár élére. 1945. június 7-én nevezi ki a miniszterelnök a Nemzeti Főtanács hozzájárulása után főigazgatónak.

Az Országos Széchényi-Könyvtár vezetése semmivel sem könnyebb feladat ebben az időben, mint volt az elnöki-tanácsosi tisztt. Györke előző hivatali helyén tanúsított eréllyel vezeti a munkát. Kinevezése idején a romeltakarítási munka a könyvtáron belül már befejeződött. Ekkor következnek a helyreállításnak — a romeltakarítástól alig különböző — fizikai teendői: a hivatali és raktárhelyiségek használhatóvá tétele, majd az óvóhelyre és a földszinti hivatali helyiségekbe menekített könyvek, hírlapok, folyóiratok és kézirat-kötetek százezreinek az emeleti raktárhelyiségekbe való felhordása. Mindenegyik alkalmazott, tudományos tisztviselők együtt az altiszti karral, kéz a kézben végzik a munkát, hogy minél előbb megindulhasson az 1944-ben megszakadt könyvtári és tudományos munka. Mintha csak versenyre öhajtottak volna kelni a szellemi újjáépítés előkészítése terén az országnak egész Európa számára példátmutató fizikai újjáépítésével.

De minek soroljam fel Györke József rövidreszabott főigazgatói pályája idején folyt munka mindenegyik szakaszát? Györke igényes, vezetői képességeit bizonyítja, hogy a Könyvtár helyreállításával, használhatóvátételével párhuzamosan, a súlyos dotációs viszonyok és az infláció nehézségei közepette is szem előtt tartotta az intézmény tudományos feladatait. Fáradságot nem kímélve szerzte meg a felszínre került muzeális értékű könyv- és kéziratanyag megvásárlásához szükséges fedezetet és megteremtette a lehetőségét a Széchényi-Könyvtár tudományos kiadványai újraindulásának. A nagy multra visszatekintő kiadványok újraindulása mellett a Könyvtár régi tervét viszi tető alá a Nemzeti Bibliográfia füzeteinek megindításával. A Könyvtár vezetésében, jövőre vonatkozó terveiben mindég a tudomány magasrendű igényessége lebegett szemei előtt. Új tisztviselők alkalmazásakor tünt ki ez legjobban: a szak tudás, a tudományos képzettség volt a felvétel első, elodázhatatlan kritériuma.

Fiatalon ment el közülünk, mielőtt a megvalósításra váró könyvtárpolitikai és tudományos céljait keresztülvihette volna. Messzetekintő feladatok megoldásához még csak hozzá sem kezdhetett. Negyvenesztendőskorában, 1946. szeptember 11-én halt meg, egy esztendőnél kevéssel hosszabb könyvtárvezetői szolgálat után. De hogyha messzetekintő feladatok megoldásai nem is fűződhettek

nevéhez, emlékét mindenkor őrizni fogjuk: Györke József vezette ki Magyarország első könyvtárát a háború és Budapest ostroma során bekövetkezett esetségből és ő vezette az újjáépítést egészen addig az állomásig, midőn a rendszeres tudományos munka megindulhatott.

Tolnai Gábor

A 200 ÉVES ANONYMUS-KÉRDÉS.

Az 1946. évben egy érdekes évfordulóhoz jutottunk, mely a világtörténelem nagy eseményei között talán eltörpül, — mégis, a magyar történetírás művelői, sőt a külföld szaktudósai előtt is kétségtelenül jelentőséggel bír: 200 éves lett az u. n. Anonymus-kérdés, helyesebben 200. évét értük meg annak, hogy „Anonymus“-t, ezt a rejtélyes, különös krónikást, a magyar — és a külföldi — történettudomány megismerte.

A megismertetés, ill. az első kiadás: az osztrák JOHANN GEORG SCHWANDTNER érdeme, aki 1746-ban Bécsben, egy — a magyar történetírás forrásait bemutató gyűjtemény első kötetében, annak első darabjaként, adta ki ezt az új és újszerű forrást, amelyhez a kor egyik legtekintélyesebb történettudósa, BÉL MÁTYÁS írt előszót. E kiadás által lett a történettudomány előtt általánosan ismertté a magyar honfoglalás eme nagyjelentőségű historikusa s BÉL MÁTYÁS eme előszavával veszi kezdetét az Anonymus-vita.

Mielőtt magát az Anonymus-kérdést bemutatnánk, talán nem lesz érdektelen arra a kérdésre felelni, hogy lehet az, hogy csak ilyen későn, a XVIII. század derekán lett ismeretessé ez a páratlan kincse a magyar történetírásnak s hol és milyen körülmények között fedezték fel?

Mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy a ránk maradt egyetlen példány nem eredeti, hanem csak másolat, e másolat azonban, — mely, úgy látszik, a XIII. század második feléből való s a benne található másolási hibák természetéből következőleg, minden valószínűség szerint külföldi ember munkája — nem lehetetlen, hogy magáról az eredetiről illetve annak valamelyik külföldre került „par“-járól készült. E másolati példány először a XVII. század folyamán tűnik fel a bécsi udvari könyvtárban, ahová, nem tudni, honnan és mikor kerülhetett. Azon tény alapján azonban, hogy a kódexen található legrégebbi könyvtári jelzet és címirat, valamint a munka lapjainak és fejezeteinek számozása S. TENGNAGEL-nek, a bécsi udvari könyvtár 1601 és 1636 között működő tisztviselőjének, ill. 1608-tól kezdve igazgatójának kezeírását mutatja: kétségtelen-

nek tartható, hogy e mű 1636 előtt már a bécsi udv. könyvtárban volt. Ugyanott 1652-ben katalogizálták s ettől kezdve mint a Hofbibliothek ill. Nationalbibliothek tulajdona szerepelt napjainkig, amikor is 1933-ban több más magyar vonatkozású kódexszel együtt hazai földre került s most a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában őriztetik, mint annak „Cod. lat. medii aevi 403“ jelzetű darabja.¹

Bár a fentiekből az látszik, hogy a kódex a bécsi udvari könyvtárban „könyvtári szempontból“ már a XVII. század elején nyilván volt tartva, mégis kétségtelen, hogy azt a történettudósok 1746-ig, SCHWANDTNER ill. BÉL kiadásáig *nem* ismerték. S mivel ekkor még KÉZAIT sem ismerték (őt csak 1781-ben adta ki HORÁNYI) s a magyar „ős-gestá“-ról, amelyet — mint ismeretes — csak a legutóbbi évtizedek történetíróinak szorgalma és képzelőereje rekonstruált, — a XVIII. század történetírói még szintén nem tudhattak: az ő szemükben általában BONFINI volt a legrégibb krónikás, amely a magyar rég-múlttal foglalkozott.

Ezek a körülmények magyarázzák azt a páratlan lelkesedést, amelyet az újonnan felfedezett munka kiváltott, amely egyenesen ÁRPÁDRÓL és a magyar honfoglalásról tartalmazott addig nem ismert adatokat. Ez a páratlan lelkesedés és érdeklődés eredményezte, hogy a következő, 1747. évben másodszor is ki kellett adni e művet s ettől kezdve BÉLA király „névtelen jegyzőjének“ a históriája — ahogy már az első kiadások „nevezik“ a szerzőt — az első negyedszázad alatt: 1746-tól 1772-ig összesen 7 kiadást ért el, vagyis ugyanannyit, mint a későbbi időkben együttvéve.²

¹ V. ö. JAKUBOVICH E.: Az ambrasi gyűjteményből való-e Béla király névtelen jegyzőjének kódexe? MKSzle, 1927. 84—99. l.

² *A munka kiadásai:* 1. J. G. SCHWANDTNERUS: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. Tom. I. Vindobonae, 1746. pag. 1—38. — 2. Anonymi Belae regis notarii, *historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae*. Cassoviae, 1747. — 3. Belae regis notarii, *historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae*. Claudiopoli, 1747. (Címlapkiadás, melynek tulajdonképeni szövege az utóbbi kassai nyomtatvánnyal azonos.) — 4. J. G. SCHWANDTNERUS: *Scriptores rerum Hungaricarum, etc.* (Editio altera.) Pars I. Tyrnaviae, 1765. pag. 1—60. — 5. *Calendarium Tyrnaviense, ad annum Jesu Christi 1765. és: ad annum Jesu Christi 1766* (Az előbbiben az E—H 4. levél 32 lapján: a prológu és az I—XLV. fej., az utóbbiban az E—F. levél 10 lapján a XLVI—LVII. fej.) — 6. J. G. SCHWANDTNERUS: *Scriptores rerum Hungaricarum etc.* (Editio tertia.) Pars I. Vindobonae, 1766. pag. 1—46. — 7. *Belae regis notarii, historia etc.* Cassoviae, 1772.) (Az 1747. évi kiadás után.) — 8. S. L. ENDLICHER: *Anonymi Belae regis notarii De Gestis Hungarorum liber*. Viennae, 1827. — 9. S. L. ENDLICHER: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpa-*

A közönség — szaktudósok és „nagyközönség“ egyaránt — amely lelkesedéssel olvasta az eredeti szöveget, éppoly érdeklődéssel kísérte azokat a tudományos véleményeket és vitákat, amelyek e krónikával, helyesebben: gesta-val kapcsolatban, BÉL említett előszava óta megindultak és attól kezdve szinte napjainkig állandóan tartanak.

Mi körül folyt tehát a hosszadalmas vita? s mi szolgáltatott egyáltalában okot a vitára?

A közvetlen okot az az érdekes körülmény szolgáltatta, hogy e nagyjelentőségű és újszerű történetírónk munkájában — melynek címe egyszerűen ez volt: *Gesta Hungarorum*, nem pedig azok a cifra címek, ahogy a legtöbb kiadás megjelölte, — semmi biztos támpontot nem adott arra vonatkozólag, mikor élt vagy ki volt, csak — „titokzatos“ módon — annyit árult el magáról, hogy „magister“ volt és „egykor“ a „boldog emlékű, legdicőségesebb“ BÉLA királynak a nótáriusa.

Ebből adódott a vita 2 kardinális pontja: 1. a *kor*, melyben e munka keletkezhetett; 2. a *személy* aki azt írta; mindehhez járult újabban, mint harmadik sarkalatos kérdés: 3. a *munka forrásértéke*. A következőkben a kétszázéves vita történetét e sarkpontok köré csoportosítva igyekszünk bemutatni.

*

A *kort* illetőleg az első kutatók számára támpontul mindössze annyi szolgált, hogy a *Gesta* írója magát *quondam bone memorie gloriossissimi Bele regis Hungarie notarius*-nak mondta. Arra vonatkozólag azonban, hogy a megjelölt „*gloriossimus Bela rex*“ alatt a négy BÉLA király közül melyiket kell érteni, szinte napjainkig a legellentétebb vélemények váltakoztak.

A két szélsőséget az I. BÉLA és IV. BÉLA kora jelentette. Bár már a munka első bemutatója: BÉL MÁTYÁS megjegyezte,³ hogy az I. BÉLA

diana. Sangalli, 1849. pag. 1—54. — 10. M. FLORIANUS: *Historiae Hungaricae fontes domestici*. Pars I.: *Scriptores*. Vol. II.: *Chronica Hungarorum*. Quinque-ecclesiis, 1883. pag. 1—51. — 11. FEJÉRPATAKY L.: *Béla Király Névtelen Jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól*. (Facsimile, latin és magyar szöveg.) Budapest, 1892. — 12. PAULER Gy.—SZILÁGYI S.: *A magyar honfoglalás kút-fői*. Budapest, 1900. — 13. L. JUHÁSZ: *P. magister, quondam Belae regis Hungariae notarius: Gesta Hungarorum*. Budapest, 1932. — 14. E. SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Vol. 1. Budapestini, 1937. pag. 33—117.

³ SCHWANDNER 1746. évi kiadásának bevezetésében.

korában alig keletkezhetett, az idők folyamán ez a feltevés mégis egyre visszatért s egészen a jelen század elejéig voltak képviselői. Kutatásai elején egy ideig — igaz, hogy csak vagylagosan: I. vagy legfeljebb II. BÉLA mellett nyilatkozott a nagy tudású KATONA ISTVÁN,⁴ míg kizárólag I. BÉLA hívei voltak: a mult század legelején BÁRDOSSY JÁNOS,⁵ KERESZTURI JÓZSEF⁶ s a század közepén ill. második felében: TOLDY FERENC és SZABÓ KÁROLY.⁷ Az ő nyomukon haladt, mint e nézet utolsó képviselője: KUBINYI FERENC.⁸ IV. BÉLA hívei még tovább tartották magukat. Első védelmezői (még a XVIII. században) DEZSERICZKY JÓZSEF⁹ s egyideig KOLLÁR ÁDÁM¹⁰ és PRAY GYÖRGY¹¹ voltak, őket követte a mult század első felében BARTAL GYÖRGY¹² s a század végén ill. fordulóján: MARCZALI HENRIK¹³ és a német KAINDL.¹⁴ E két szélsőséggel szemben a kutatók többi része rájött arra, hogy a munka keletkezési ideje a XII. századnál előbbre, de annál későbbre sem tehető; arra nézve azonban, hogy azon belül II. vagy III. BÉLA korába helyezendő-é, a vélemények megoszlottak. CORNIDES, az első nagy Anonymus-tanulmány írója,¹⁵ aki először kísérelte meg, hogy az I. és IV. BÉLA híveit leszerelje: még nem tudott határozottan választani II. vagy III. BÉLA között, hasonló vagylagos álláspontot foglalt el a nagy népszerű-

⁴ *Historia critica*... Pestini, 1778. főkép p. 7—28. stb.

⁵ *Supplementum analectorum Terrae Scepusiensis... Leutschoviae, 1802. pag. 458—460.*

⁶ *Dissertationes historico-criticae, occasione tentaminum publicorum vulgatae*... Pestini, 1814.

⁷ *A magyar költészet története.* Pest, 1853. s később több helyen. — SZABÓ K.: *Új Magyar Múzeum 1851—52.* s később több helyen.

⁸ *Béla király Névtelen Jegyzőjének kora és hitelessége.* I—II. 1904.

⁹ *De initiis ac majoribus Hungarorum commentaria.* Tomus I—V. Budae et Pestini, 1748—1760. Tomus I. 116. IV. 104. 139.

¹⁰ *Lambecius, Petrus: Commentariorum de augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi liber I—VIII. Editio altera. Opera et studio ADAMI FRANCISCI KOLLARI 1766—82.* I. p. 678. 686—88.

¹¹ *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum... Vindobonae, 1761—66. Ad lect. p. 2. Pars III. lib. I. p. 309—356. lib. II. p. 366—68. és: Dissertationes historico-criticae in annales veteres... Vindobonae, 1774. p. 70—81.*

¹² *Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV. Posonii, 1847. Tom. I. p. 4—23. Később több külön cükében.*

¹³ *Anonymus Belae regis Notarius. Száz. 1879. 170—176. l. — A magyar történet kútfői az Árpádok korában.* Budapest, 1880. 65—77. l. stb.

¹⁴ *R. Fr. KAINDL: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen.* IX. Wien, 1900. 30—31. l.

¹⁵ *Vindiciae Anonymi Belae regis Hungariae. Editae, auctae a Christiano ENGEL.* Budae, 1802.

ségnek örvendő BUDAI EZSAIÁS.¹⁶ A többiek azonban, főképpen KATONA hatására, aki — egy inkább külső, mint belső ok folytán — addigi véleményével szakítva III. BÉLA pártjára állt:¹⁷ lassanként áttértek a III. BÉLA táborába. Így ott találjuk a XVIII. század végén ill. a XIX. század elején KOLLÁRON¹⁸ és PRAYN¹⁹ kívül, akik előzőleg IV. BÉLA hívei voltak: SZEREDAI ANTAL,²⁰ SCHWARTNER MÁRTONT,²¹ SÁNDOR ISTVÁNT,²² stb., a jelen század fordulóján pedig — már a szigorúan vett, kritikai történetírás korában: MÁTYÁS FLÓRIÁNT,²³ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓT,²⁴ PAULER GYULÁT,²⁵ SEBESTYÉN GYULÁT,²⁶ valamint legújabban ERDÉLYI LÁSZLÓT²⁷ és HÓMAN BALINTOT,²⁸ II. BÉLA korának a legutóbbi években két újabb védője akadt JAKUBOVICH EMILBEN és a német HEILIG KONRÁDBAN.²⁹

A hosszas küzdelem oka főképpen a forráskritika kezdetleges voltában, eszközeinek durvaságában rejlett s mikor e forráskritika megerősödött, eszközei kicsiszolódtak — ami éppen nagyrészt az Anonymus-problémának volt köszönhető, — a kérdés is mindinkább elveszítette megközelíthetetlen jellegét.

L. BÉLA korának hívői elsősorban azzal érveltek,³⁰ hogy a szerző urát csak sorszám nélkül: BÉLA királynak nevezi,³¹ ami, szerintük, alig történt volna meg, ha néhai ura nem az első a négy BÉLA nevű magyar király közül. Felemlítették továbbá, hogy a munkában

¹⁶ Magyarország históriája a mohátsi veszedelemig. Debrecen, 1805. §. 31. (Később több kiadás.)

¹⁷ Amicum responsum... ad hypercriticon Georgii Szklenár... Budae, 1788.

¹⁸ Historiae jurisque publici regni Hungariae amoenitates Vol. I—II. Vindobonae, 1783.

¹⁹ Historia regum Hungariae. Budae, 1801. Pars I. p. XXIX—XXXI.

²⁰ Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transilvaniae. A. Carolinae, 1790. 7—8 sztan l.

²¹ Statistik des Königreich Ungarn. Pest, 1798. 2. 91. 288. l.

²² A Sokféle VII. VIII. és XI. darabjaiban. 1801. 1808.

²³ Anonymus időkor. I—VI. (Akad. Ért. 1866—71.) Fontes domestici II. 18. 258—302.

²⁴ Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. 67—71.

²⁵ Anonymus külföldi vonatkozásai. (Századok, 1883.) — A magyar nemzet története. I. 359—61. l. 516—17. l.

²⁶ Ki volt Anonymus? Budapest, 1898. II. 1—58. (Az első rész tartalmazza a kérdés történetét.)

²⁷ Anonymus korának társadalmi viszonyai. Történeti Szemle, 1914.

²⁸ A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. 44. l.

²⁹ Lásd alább.

³⁰ Ez érvek összefoglalva: SEBESTYÉN i. m. II. 10—13.

³¹ Lásd Script. r. H. I. 32. 2.

csupán I. BÉLA előtt élt uralkodókra: SZENT ISTVÁNra, PÉTERre, ABA SÁMUELre és ANDRÁSra történik hivatkozás,³² akik közül SÁMUEL király Aba nevét — a későbbi krónikákkal szemben — egyedül ő ismeri. Érv gyanánt szerepelt még egy bizonyos TURDA püspök, akiről a munka mint a honfoglaláskori VELEKTŐL származóról tesz említést,³³ akinek nevét azonban a későbbi BÉLA királyok alatt kiadott számos oklevélben nem lehetett feltalálni. Ezzel szemben a másik szélső időhatárnak, IV. BÉLA korának hívei³⁴ főképpen a Gestának a murai karantánokról szóló ama megjegyzését idézték, mely szerint azok birtokait a honfoglalók utódai „mindmáig hatalomban és békében bírják“;³⁵ (ezt a stájer hercegségre vonatkoztatták, amelyet IV. BÉLA halála után V. ISTVÁN veszített el). MARCZALI azután több érdekes analógiával állt elő, melyek szerinte szintén IV. BÉLA korára utalnak: így a kunok nagy szerepe a honfoglaláskor, a Gestának az az adata, hogy SZULTA fiának, TAKSONYnak kun nőt szerez (éppúgy, mint IV. BÉLA V. ISTVÁNNak), továbbá, hogy a honfoglaló magyarok útiránya hasonló ahhoz az úthoz, melyen a tatárok jöttek be stb.

Ez érvekkel szemben azonban már MÁTYÁS FLÓRIÁN olyanokat állított,³⁶ melyekből — még ha egyéb forrástörténeti bizonyítékaink nem is lennének — kétségtelennek kellene vennünk, hogy a munka sem I., sem IV. BÉLA idejében nem keletkezhetett. Így I. BÉLA korát kizárja a Gesta által említett Peturgoz erdő, mely — több forrás szerint — attól a PÉTER horvát királytól nyerte nevét, akit ott KÁLMÁN királyunk serege ölt meg.³⁷ De ellene szól az a naív anachronizmus is, hogy a Gesta a honfoglalók egyik szövetséges csoportját kunoknak (*Cumani*) mondja,³⁸ holott a kunok I. BÉLA alatt, sőt egész SALAMON uralkodása idejéig nem voltak ismeretesek Magyarországon, ettől kezdve is csak mint ellenség (1066, 1085, 1099; forrásainkban állandóan *Cuni* néven), míg nem II. ISTVÁN alatt egy menekülő csapatuk először talált befogadást (1123 körül). Ellene szól amaz (egyébként KÉZAINÁL és a *Bécsi Képes Krónikában* is megtalálható) téves állítás is, hogy I. ENDRE

³² Lásd Script. r. H. I. 50, 2, stb. Továbbá 56, 5; 102, 19; 73, 13—14, 55, 19—56, 6.

³³ Lásd Script. r. H. I. 60, 1.

³⁴ V. Ö. SEBESTYÉN, i. m. II. 22—30.

³⁵ Script. r. H. I. 100. 7—11.

³⁶ Fontes domestici II. 261 stb. 1.

³⁷ Script. I. 87, 18—19.

³⁸ 42, 19; 44, 1; 44, 8 stb.

(s így természetesen öccse I. BÉLA is) SZÁR LÁSZLÓ fia lett volna,³⁹ hiszen az egykorú *Altaichi évkönyvek*, valamint a *Gellért legenda* s a *Zágrábi Krónika* hitelesebbnek tekinthető adatai szerint ANDRÁS, BÉLA és LEVENTE VAZULTÓL származtak. IV. BÉLA ellen pedig — nem tekintve azt a naív érvet, mely kezdetben felmerült, hogy a XIII. században már nem notáriusok, hanem kancellárok szerepelnek(!)⁴⁰ — ugyancsak MÁTYÁS FLÓRIÁN főképp azzal bizonyított,⁴¹ hogy a *Gesta Budavárról* (Buduar)⁴² és Csanádról (castrum Sunad)⁴³ még mint meglevőkről beszél, holott az előbbi 1223-ban leégett (helyén van a mai Óbuda), míg az utóbbit nem sokkal később a tatárok pusztították el.

Az utóbbi bizonyítékok, melyeket a Gestának I. illetve IV. BÉLA korára tétele ellen felhoztak, egyszersmind bizonyítékok voltak a közbeeső két Béla király mellett is. A tekintetben azonban, hogy II. és III. BÉLA között dönteni lehessen, az időköz túlságosan kicsiny volt, alig 50 esztendő, s a forráskritika eszközei túlságosan durvák, hogysem velük valamit lehetett volna kezdeni. III. BÉLA kora mellett komoly bizonyítékokat először csak MÁTYÁS FLÓRIÁN állított össze,⁴⁴ (akinek mint láttuk, a két szélső korhatárt kizáró érvek nagy részét is köszönhetjük), amikor felhívta a figyelmet több olyan szempontra, melyek már kollektív színezetűek voltak, tehát az *eseménytörténet* helyett a *fejlődéstörténet* menetébe beállíthatók. Ilyen például az, hogy a krónika által az ÁRPÁD és az orosz fejedelmek főembereire többször használt *iobagiones*, jobbágy megjelölés ilyen értelemben a XII. század első felében még nem ismeretes, valamint hogy a nemzetségekből való származást kifejező „*de genere*” megjelölés egyenesen III. BÉLA alatt kezdődik stb. MÁTYÁS FLÓRIÁN bizonyítékai, melyeket később SEBES-
TYÉN GYULA hasznosan egészített ki,⁴⁵ szolgáltak alapjául az őket követő történetíróknak, majdnem három évtizeden át.

III. BÉLA kora ellen csak 1925-ben jelentett be különvéleményt JAKUBOVICH EMIL, aki előbb a legrégebbi oklevél- és krónikaíróink

³⁹ ... *ad tempora Andree regis filii Calvi Ladizlay* ... Script. r. H. I. 55, 19.

⁴⁰ SEBES-
TYÉN, i. m. I. 23. l.

⁴¹ M. FLORIANUS: *Fontes domestici* II. 274—91. l.

⁴² Script. r. H. I. 35, 14.

⁴³ Script. r. H. I. 50, 7—8.

⁴⁴ *Fontes domestici* II. 291—300. l.

⁴⁵ I. m. II. 43—58. l.

személyéről írt dolgozatában,⁴⁶ majd még ugyanazon évben egy, az Anonymus-kérdést új szempontok alapján feltáró tanulmányában,⁴⁷ annak a feltevésnek adott kifejezést, hogy a kérdéses mű nem III., hanem II. BÉLA korában keletkezhetett. Dolgozatában felhívta a figyelmet azokra a fejlődésbeli sajátosságokra, melyek a Gesta magyar szavaiban, főképpen az *a* és *o* magánhangzók egy fokkal zártabb voltában (*o*, *u*, pl. *Havas* helyett *Houos*, *Szamos* helyett *Zomus*), valamint az *u*. n. végvocalisok (pl. *Tas* helyett *Tosu*, *Bors* helyett *Borsu*) gyakoriságában mutatkoznak, melyek szerinte sokkal korábbi nyelvállapotot mutatnak, mint a XII. sz. végéről fennmaradt okleveleink. Bár az elmélet részletes, az adatok összességére kiterjedő bizonyításban nem részesült, több oldalról elfogadásra, sőt továbbfejlesztésre talált. Ilyennek tekinthetjük JUHÁSZ KÁLMÁNNAK 1929-ben megjelent értekezését,⁴⁸ amely elfogadva JAKUBOVICH kormeghatározó megállapításait, csupán a szerző személyére kísérelt meg egy újabb elméletet, s bizonyos fokig HEILIGNEK 1932-ben közzétett⁴⁹ német nyelvű tanulmányát, aki a kérdést eddig ismeretlen oldalról, a munka latin nyelvi sajátosságai alapján közelítve meg, úgy vélekedett, hogy a Gesta íratásának korát II. GÉZA uralkodása idejére kell helyezni. Ő a *quondam . . . notarius* szavakat egyszerűen úgy magyarázta, hogy az illető „már“(!) a boldogemlékű BÉLA (tehát szerinte II. BÉLA) alatt megkezdte kancelláriai működését s ezt tovább folytatta II. GÉZA alatt.

Bár a bennük feltárt szempontok kétségtelenül értékesek, úgy JAKUBOVICH, mint HEILIG tanulmányai az újabb vizsgálatok során téveseknek bizonyultak. HEILIG elméletének tarthatatlanságát mindjárt megjelenése után DOMANOVSKY SÁNDOR mutatta ki, aki ugyanakkor újabb értékes forrástörténeti bizonyítékokat hozott fel III. BÉLA kora mellett, többek között felhívta a figyelmet a Gesta azon kifejezésére, hogy Oroszországot Szuzdallal azonosítja (*Russia que vocatur Susudal*), amely fejedelemségnek a többiekkel

⁴⁶ Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. (Magyar Nyelv, 20. k. 1924. 129—132. l. és 21. k., 1925. 25—38.

⁴⁷ P. mester. Adalékok az Anonymus-kérdéshez. Klebelsberg-émlékkönyv, 1925. 169—213. l.

⁴⁸ Bischof Paul von Tschanad, Notarius König Bélas. (Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. LII. évf. 208—214. l.) V. ö. ezzel szemben: JAKUBOVICH: Két új Anonymus-jelölt. (Magyar Nyelv, 28. k. 1932. 193—199. l.)

⁴⁹ Wer war der Anonyme Notar? (A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve II. k., 1932. 1—61. l.)

szemben való előretörése csak a XII. század utolsó negyedében következett be.⁵⁰ Ugyanazon évben — szintén HEILIG tanulmányával kapcsolatban — ERDÉLYI LÁSZLÓ is több figyelemreméltó szempontra mutatott rá,⁵¹ míg kevéssel később e sorok írója vette a kérdést részletes vizsgálat alá.⁵² Eredményei, melyek a *Gesta* egyes adatainak ill. elemeinek egyrészt az általános történet, másrészt az oklevél- és a nyelvtörténet egyéb forrásokból rekonstruálható jelenségeivel való egybevetésén épültek fel, a következőkben foglalhatók össze:

a) A *Gestából*, pontos analízis után, egy kiforrott társadalmi rendszer rétegvonalai tűnnek elő: A fejedelem (*dux*) és a vele majdnem egyvonalon álló „hét fejedelmi személy“ (*septem principales persone*) után, a *főemberek* rétege áll, akiket a *Gesta* 3 különböző néven, *primates*, *principes* és sajátságos módon: *iobagiones* megjelöléssel emleget. Alattuk áll a nemesek (*nobiles*) még mindig előkelő rétege, míg utánuk a közsabad magyarok tömege (*milites*) következik. A közsabadok után, mint átmenet jön még egy réteg (*servientes*) míg az egészet a várnépek (*civiles*) és a parasztok (*rustici*) zárják be. Ha a fenti megjelöléseket összehasonlítjuk fennmaradt okleveleink és törvényeink „technikus terminus“-aival: arra az eredményre jutunk, hogy a felsorolt megjelölések kivétel nélkül történeti eredetre nyúlnak vissza, feltűnésük azonban csak hosszabb, a társadalmi szervezet differenciálódásával kapcsolatos (s csaknem évről évre ellenőrizhető) fejlődés eredménye. A XI. század folyamán és a XII. század első felében még nincs ilyen határozott rétegzés és terminológia. A *primates* és *principes* kifejezés mellett éppoly használatosak a következő megjelölések: *optimates*, *ministri*, *maiores*, *proceres*, *magnates*. A XII. sz. közepe illetőleg utolsó harmada táján azonban ezek a *Gesta* által nem ismert kifejezések csaknem egyszerre kivesznek a használatból (az *optimates* és *proceres* utolsó előfordulási éve egyformán: 1146, a *maiores*-é 1161, a *magnates*-é 1164) s közülük csupán kettő él tovább: a *primates* és a *principes*, mindkettő a *Gestának* is kedvelt műszava. A *Gesta* által használt harmadik megjelölés pedig a *iobagiones* — mint azt már MÁTYÁS FLÓRIÁN észrevette — a főúri osztály jelzésére először csak 1171-ben tűnik fel, s általánossá csak

⁵⁰ Anonymus és a II. Géza korabeli *Gesta*. (Századok, 1933. főképp 53—54. l.) A másik szempontrol, hogy t. i. a régi *Gesta* szerzőnk által használt átdolgozása is II. Géza utáni, később lesz szó.

⁵¹ Anonymus III. Béla jegyzője. Szeged, 1933.

⁵² Az Anonymus-kérdés revíziója. (Századok, 1937. 1—54. és 136—202. l.)

III. BÉLA és főképpen IMRE alatt lesz. A *nobiles* megjelölés a XII. század derekán, még a *principes* stb. megjelöléssel párhuzamos értelemben használatos, s csak a század végén megy át a legfelsőbb réteg után következő középső réteg jelölésére, amelynél ekkor kezd szokásba jönni a „*de genere*“ megjelölés is (először 1183-ban), melyet a *Gesta* olyan szívesen használ. A XIII. század elején a *nobilisek* a *miles*-ek, illetőleg a *serviens*-ek felé közelednek, míg nem a fejlődést 1222-ben az Aranybulla lezárja.⁵³

b) A másik szempont, mely idáig elkerülte a kutatók figyelmét: egy gazdaságtörténeti kérdés. *Gestánk* a honfoglalókkal kapcsolatban többször megemlékezik bizonyos adókról, ill. váltságdíjakról, melyeket — útjuk folyamán — a meghódolt vagy megfélemlített népek fizettek. A pénzüsszegeket mindig *márkában* fejezi ki. Így a kievi és szuzdali fejedelmek szerinte tízezer márka évi adót ajánlottak fel. Míg Lodoméria fejedelme többek között kétezer márka ezüstöt és száz márka aranyat fizetett, Halics fejedelme pedig háromezer márka ezüstöt és kétszáz márka aranyat „és igen nemes ruhákat“. Csakhogy a *márka* a XII. század közepe előtt nem volt ismeretes Magyarországon, sőt a kontinens többi államaiban is csak kevéssel azelőtt tűnik fel (az angol kereskedelem nyomán, mely azt Skandináviából ismerte meg). Hazánkban az oklevelek az arany és ezüst mérésére a XII. század első felében állandóan a libra-t (font, valószínűleg Karoling-font) emlegetik, utolsó említése II. BÉLA unokájának(!) III. ISTVÁNNAK oklevelében található: 1165-ben. A *márka*, melyet először 1146-ban említenek, éppen III. BÉLA idejében lesz általánossá.⁵⁴

c) A *Gesta*-író nótárius munkája szövegében több oklevél-formulát használt fel. Ezek közül legjellegzetesebb — amint azt MADZSAR IMRE már régebben észrevette — az az anathema-formula, amely a vérszerződés 4. pontjába van beolvasztva: „*ut si quis de posteris ducis Almi et aliarum personarum principalium iuramenti statuta ipsorum infringere voluerit, anathemati subiaceat in perpetuum.*“ Ennek a formulának HEILIG szerint egy 1156-ból származó formula felelne meg, ez azonban téves értelmezés eredménye. Az egyezés maximuma 1171 és 1198 közé esik. Ugyanez áll a (HEILIG által is tárgyalt) promulgatio-formuláról: *Sed istud notum sit omnibus scire valentibus...*, melynek használatát

⁵³ I. h. 4—22. l.

⁵⁴ I. h. 22—27. l.

a magyar királyok okleveleiben 1162 és 1185 között találjuk meg. — Ezek mellett azonban még több ilyen diplomatikai sajátosság is található a Gestában, mely hasonlóképen az egykorú királyi kancellária gyakorlatára vezethető vissza. Így mindjárt a prológusban, a BÉLA király címéül használt gloriosissimus jelző, mely egyedül III. BÉLA alatt volt a magyar király kizárólagos címe, míg II. BÉLA alatt főképpen a piissimus cím volt használatos. Ilyen az *in perpetuum* formula, mely mint az *inscriptio* formula befejező része a pápai oklevelekben II. INCE (1130—1143), a francia királyi oklevelekben VII. LAJOS (1137—1180) alatt lesz általánossá: míg a magyar gyakorlatban először 1181-ben tűnt fel, ettől kezdve azonban igen szokásos. Ugyanezt állapíthatjuk meg az *in perpetuum* formuláról, mint a *dispositio* kiegészítő részéről: *et insuper castrum.. in perputuum concessit*. Ezenkívül figyelemre méltóak — *pro fidelissimo servitio — obsequio* és a *cum omnibus appendiciis suis* valamint *sine aliqua contradictione, nemine... contradicente, nullo contradicente* kifejezések, melyek mind a XII. század végére mutatnak. Különösen pedig a *presens pagina* kitétel, mely mint az oklevél megjelölésére szolgáló technicus terminus 1193 óta használatos.⁵⁵

d) Ezen eredményeknek nem mondanak ellent a Gestában található magyar szavak nyelvtörténeti sajátosságai sem. Ha a kérdéses időből (1002—1205) összeállítjuk összes fennmaradt írott emlékeinkből, törvényeinkből és okleveleinkből mindazon magyar tulajdon (személy- és földrajzi) neveket, melyeknek megfelelője a Gestában megtalálható: kiderül, hogy egyáltalában nincs semmi előny II. BÉLA kora javára, — mint eddig hitték — sőt inkább egyes nyomok határozottan III. BÉLA kora felé mutatnak. Ilyen pl. a *Budrug* szó, mely ebben az alakban 1164-ig nem ismeretes (ellenben használják III. BÉLA és IMRE idejében); ilyen a *Sunad*, melynek a XII. sz. első feléből egészen más alakjai ismeretesek, de ugyanilyen alakban fordul elő abban, a magyar király jövedelmeiről szóló kimutatásban, melyet III. BÉLA 1184 táján FÜLÖP ÁGOST francia királynak küldött. — A magyar szavak orthographiáját illetőleg különösen az *i* helyett használt *y* gyakorisága (*Bychoriensi, Nyr, Nytra stb.*) az, ami határozottan a XII. sz. végére mutat.⁵⁶

*

⁵⁵ I. h. 27—54. l.

⁵⁶ I. h. 136—176.

Hasonlóképen csak hosszas ingadozás után jutott nyugvópontra a kutatás a *Gesta*-író személyét illetőleg. E kérdés tulajdonképpen csak függvénye lett volna az előbbi kérdésnek, annak t. i., hogy a kutatás milyen álláspontra helyezkedik a *Gesta* korát ill. a négy BÉLA király közti lehetőségeket illetőleg. Azonban itt is volt egy sajtószerű körülmény, mely a kérdés megoldásának hosszú időn keresztül útjában állott.

A *Gesta* szövege ugyanis, ráncmaradt másolatában, a kódex első levelének hátsó lapján, tehát a kódex második oldalán látható díszes *P* initialevál kezdődik, melyhez a szöveg első sorában e két szó csatlakozik: *dictus magister* . . . Sajnálatos tévedés folytán, SCHWANDTNER e munka első kiadója a *Gesta* szövegét így kezdte: *Praedictus magister ac quondam* . . . *notarius*. Ezt BÉL MÁTYÁS a kiadás előszavában értelmileg is megmagyarázta, előadván, hogy itt a *Praedictus* (— előbb mondott, előbb megnevezett t. i. mester) a kódex első oldalára mutat vissza, ahol az eredetiben a munka díszes címlapja állott, ezt azonban a hanyag másoló elhagyta s így ő az oka annak, hogy a szerző számunkra névtelen maradt.⁵⁷ Ez a látszólag valószínű magyarázat azután tovább is terjedt, s a *Praedictus* olvasást a *Gesta* következő hat kiadása is változatlanul átvette.

Ellene csak 1766-ban emelte fel szavát KOLLÁR ÁDÁM, aki SCHWANDTNER olvasását „*turpis error*“-nak, csúf tévedésnek minősítette, s kifejtette, hogy a munka kezdőbetűje egyszerűen a szerző nevét takarja, míg a *dictus* szó csak szerénységi jelző, annak kifejezésére, hogy inkább csak *mondják* mesternek, mintsem hogy tényleg az. Ebből a magyarázatból kiindulva (mely szerint tehát a kezdő szavak kb. így olvasandók: mesternek mondott P. s egykor a boldogemlékű legdicőségesebb Béla királynak nótáriusa) KOLLÁR mindjárt meg is kockáztatott egy megoldást, mely szerint a szerény-P. notarius egy bizonyos PÉTER aradi prépost lenne, aki szerinte (egyébként tévesen) IV. BÉLA alatt élt volna.⁵⁸

KOLLÁR nézetét —, a nélkül azonban, hogy a személyben vele egy véleményen lettek volna —, átvette legtöbb kortársa. Így PRAY GYÖRGY, HELL MIKSA, KAPRINAI ISTVÁN.⁵⁹ Diadalra azonban

⁵⁷ A fentebb idézett 1746. évi kiadásban Praefatio VIII.

⁵⁸ Adami Francisci KOLLARII ad Petri Lambecii Commentariorum de Aug. Bibliotheca librum primum supplementa. Vindobonae, 1766. I. 686—87. hasáb.

⁵⁹ Részletesebben csak PRAY foglalkozott a kérdéssel: *Dissertationes hist. criticae* i. m. 73. l.

— csak két évtized múlva — KATONA ISTVÁN juttatta. KATONA ugyanis — aki egyideig maga is különböző korok és személyek között ingadozott, — 1788-ban egy olyan adatra hívta fel a figyelmet,⁶⁰ mely jellegzetes voltával mindenkit lenyűgözött és még azokat is, akik azelőtt más kor felé hajladoztak, III. BÉLA híveinek nyerte meg. Ezt az adatot III. BÉLA egy 1181. évi oklevélben találta, ahol bizonyos PAULusról van szó, aki az oklevélbe foglalt ügy tárgyalásánál még mint BÉLA király *notáriusa* működött, s bár — úgylátszik, éppen etájt, — erdélyi püspök lett, az oklevelet még maga állította ki. A feltűnő oklevél emellett, — mely azóta az „írásbeliség“-ről szóló megjegyzése folytán általánosan ismertté lett⁶¹ — PÁL notárius nevét sajtószerűen éppen olyan siglával jelölte, mint a *Gesta*: ... *hoc cyrographum factum est a P. Ultrasilvano episcopo*.

A KOLLÁR által helyes irányba lendített vita azonban nem sokára holtpontra jutott, hogy azután — ismét visszatérjen az első irányba. A holtpontra az a felismerés okozta, hogy a KATONA által felfedezett PÁL erdélyi püspök még III. BÉLA idejében eltűnt az egyháznagyok sorából s így nem nevezhette urát „boldog-emlékű“-nek; a visszatérést pedig, sajtószerűen, éppen az a munka vezette be, mely először foglalkozott a művel teljes részletességgel és mindenre kiterjedő kritikával: CORNIDES *Anonymus-tanulmánya*. CORNIDES ugyanis KOLLÁR *P. dictus* olvasását teljesen elvetette, azzal a kijelentéssel, hogy akkor a szöveg nem lenne — latinul. A *Pdictus* szerinte egyszerűen másolási hiba *Bdictus* vagyis *Benedictus* — *Benedek* helyett. Ez pedig — úgy vélte — lehet az a BENEDEK is, aki II. ANDRÁS feleségének volt a kancellárja⁶²(!) Ugyanezen a nyomon haladt a legnagyobb magyar oklevélpublikáció kiadója FEJÉR GYÖRGY, aki szintén megengedhetetlennek tartotta a siglás feloldást, főképpen azon okból, hogy a *P* betű után a kódexben nincs pont.⁶³ A régi felfogáshoz való teljes visszatérést jelentette SZABÓ KÁROLYNAK 1860-ban megjelent egyébként kiváló *Anonymus-fordítása*, mely a *Gesta* bevezetését „Megnevezett mester“ szavakkal kezdte s külön jegyzetben kifejtette azt a felfogást, mely szerint a fenti szavak a kódexnek a cím számára

⁶⁰ A már említett Amicum responsum-ában.

⁶¹ SZENTPÉTERY I.: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 73. l.

⁶² *Vindiciae* i. m. 163-64. l.

⁶³ Tudományos Gyűjtemény 1828. VI. 98.

hagyott, de üresen maradt első lapjára utalnak vissza.⁶⁴ Ennek a felfogásnak utolsó harcosa, sajtószerű módon éppen a modern magyar diplomatika megindítója: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ volt, aki az 1877—79 években MARCZALI HENRIKkel folytatott vitájában a leghevesebben küzdött a siglász olvasás ellen.⁶⁵ 1892-ben megjelent híres facsimile-kiadásában,⁶⁶ valamint 1900-ban a *Magyar Honfoglalás Kútjőiben* közzétett szövegében⁶⁷ megtartotta a régi *Praedictus* feloldást. Az ő felfogása alapján állott SEBESTYÉN GYULA, mikor a szerző személyét — a sigla olvasás teljes elvetésével — ADORJÁN budai prépostban kereste,⁶⁸ amely nézet majdnem napjainkig általánosan elfogadott volt.

Közben azonban a siglász olvasásnak is maradtak hívei. ENDLICHER ISTVÁN, a bécsi udvari könyvtár őre 1827-ben a *Gesta* első jegyzetes kiadásában a szöveget *P.* siglával kezdi⁶⁹ s ugyanezt megtartotta az 1848-ban Sanctgallenben megjelent *Monumenta Arpadiana*-ban is.⁷⁰ Ugyanígy járt el — majdnem egy félszázad múlva — a következő Anonymus-kiadó, MÁTYÁS FLÓRIÁN is,⁷¹ akinek, mint tudjuk, a múlt század történészei közül az Anonymus-kérdés tisztázásában legtöbbet köszönhetünk. Eljárását azonban a két neves kiadó közül egyik sem indokolta meg. Inkább csak intuíció, mint igazolt álláspont alapján cselekedtek. A kérdés végleges tisztázása csak az utolsó évtizedekben történt meg: ERDÉLYI LÁSZLÓ és JAKUBOVICH EMIL kutatásai nyomán.

ERDÉLYI 1906-ban, egyik tanulmánya jegyzetében hívta fel a figyelmet arra, hogy a középkorban a *dictus* kifejezés, mint szerénykedő jelző igenis divatban volt, sőt arra hazai okleveles gyakorlatunkban is található adat, így például RÓBERT tatai apát egy alkalommal így írja nevét: *R. dictus abbas de Tota*.⁷² ERDÉLYI megjegyzése adott ösztönzést JAKUBOVICH EMILnek arra, hogy a *Gesta* eredetijét 1923-ban vizsgálat alá vegye. Az akkor még Bécsben lévő kódex első, sokat vitatott oldaláról kvarclámpás fényképezőgéppel (ultraviola sugarakkal) több felvételt készítettett s azokon — 34 sor terjedelemben — pontosan ugyanazt a szöve-

⁶⁴ Pest, 1860.

⁶⁵ Figyelő, IV. évf. 272. l.; IV. évf. 158. l.; Századok, 1879. 249—252. l.

^{66—67} Lásd a kiadások jegyzékében.

⁶⁸ I. m. II. 73—77. l.

⁶⁹ Lásd a kiadások jegyzékében.

^{70—71} Lásd a kiadások jegyzékében.

⁷² A tihanyi apátság kritikus oklevelei. (Ak. ért. a tört. tud. k. XXI. 3. 1906. 5. l. i. j.)

get találta meg, mely ma a lap második oldalán olvasható: így az első sorban magukat a kényes *dictus magister* szavakat, míg az initiale helye üresen volt hagyva. A fényképekről az is megállapítható volt, hogy a másoló írás közben több hibát követett el (így az initiale számára is kevés helyet hagyott) s valószínűleg ez okból (mivel razurára nem lehetett festeni) az egészket kivakarta, hogy azután a tulsó oldalon újra kezdje. Ezzel az érdekes felfedezéssel tehát tarthatatlanná lett az a régi felfogás, hogy az első szavak „előbb megnevezett mester“-t jelentenek, hiszen, ha az első oldal megmarad, nem lett volna a kezdő szónak mire „visszamutatni“.⁷³ Ezen eredményeinek kiegészítésére kevéssel később 1925-ben, a *Klebensberg-émlékkönyvben* megjelent nagysikerű tanulmányában JAKUBOVICH számtalan adat erejével kimutatta, hogy a *dictus szerénykedő jelző* (gyakran éppen sziglával kapcsolva) már a XII. században rendkívül elterjedt volt. Sőt a XII. század második feléből egy olyan adatot is talált, mely végleg eldöntötte a *P. dictus magister* olvasás helyességét: Egy, SZENT HILDEGARDHOZ intézett levélben ugyanis a levélíró apáca címe így volt kifejezve: *T. dicta magistra*.⁷⁴

JAKUBOVICH nagyjelentőségű megállapításai lehetővé tették a Gesta-író személye kérdésének az eddigieknél megnyugtatóbb megoldását. Ő maga ugyan — azt a nézetet vallva, hogy a *Gesta* kevéssel II. BÉLA után keletkezhetett — a munka íróját egy PÉTER nevű budai prépostban vélte megtalálhatónak,⁷⁵ akit (egyéb-ként egy hamis oklevélben) II. BÉLA elődjének, II. ISTVÁNNAK a nótáriusaként említenek 1124-ben. Azon bizonyítékok után azonban, melyeket az újabb irodalom III. Béla kora mellett felhozott, ez a feltevés értékét veszítette.

Ellenben minden jel arra mutat, hogy az író azon PETRUS MAGISTERben kell keresnünk, aki először 1183-ban MIKLÓS esztergomi érsek, II. GÉZA egykori comes capellae-jának oklevelében szerepel, több olyan személlyel együtt, akik később nagyrészt a királyi kancel-

⁷³ Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. (Magyar Nyelv, 1925. 27—28. l.)

⁷⁴ P. mester. (Adalékok az Anonymus-kérdéshez.) Klebensberg-émlékkönyv 183—195. l. (U. o. 170—180 lapok tartalmazzák e kérdés részletes történetét.)

⁷⁵ Klebensberg-émlékkönyv 212—213. l.

láriában működtek; így KALÁN-nal, aki 1181-ben és 1183-ban említetik mint III. BÉLA kancellárja s ADRIÁNNAL, (aki valószínűleg azonos azzal az ADRIÁN nevű klerikussal, aki 1184 körül Párisban járt s) aki 1185-ben mint BÉLA király nótáriusa s ugyanezen és a következő évben, mint kancelláriusa szerepel. A *Gesta*-ban található formulák és ADRIANUS hivatali stílusának — akinek a királyi oklevél szerkezetének kialakításában jelentős szerepe volt — egybevetéséből valószínűnek látszik, hogy *magister* PETRUS, aki egyébként minden jel szerint szintén Párizsban, (a Sainte Geneviève-apátság iskolájában?) tanult, éppen ezen ADRIANUS kancellársága alatt került be a királyi kancelláriába és itt azután megmaradt utódjai SAUL (1183) és KATAPÁN (1185—1186) idejében is. Onnan azonban úgy látszik III. BÉLA halála után kivált. Legközelebbi adatunk reá III. INCE egy 1198 elejéről származó levelében van, melyben a pápa a győri püspöknek és a bakonyi apátnak meghagyja, hogy „*magistrum P. Strigoniensem prepositum*“, aki, mint a pápai iratból kitűnik, kevéssel azelőtt Rómában járt, egy bizonyos ügyben két társával együtt hallgassa ki. 1204-ből pedig ugyancsak III. INCE leveléből arról értesülünk, hogy „*magister* PETRUS“ mint a király követe, az esztergomi káptalan megbízottaival együtt járt el a Szentszéknél JÁNOS kalocsai, postulált esztergomi érsek ügyében. Az 1209—1210. években több ízben szerepel mint esztergomi prépost, sőt az utóbbi évben e minőségben oklevelet is ad ki. Ez egyzersmind személyére az utolsó direkt adatunk, azonban az esztergomi káptalan egy 1218-ból (a prépost megnevezése nélkül kelt) okleveléből következtetve valószínűnek tarthatjuk, hogy egészen idáig az esztergomi káptalan élén állt s csak 1218 körül távozott „*de ergastulo corporis*.“⁷⁶

Sőt *magister* PETRUS személyén keresztül, aki mint több adat mutatja, IMRE királynak hűséges embere volt, lehetségessé válik a munka keletkezési idejének pontosabb meghatározása is. A vérszerződés elbeszélésénél ugyanis ezt mondja: *Quartus status iuramenti sic fuit: Ut siquis de posteris eorum infidelis fieret contra personam ducalem* (ez az egyetlen eset, amikor nem dux-ot mond!) *et discordiam faceret inter ducem(!) et cognatos suos, sanguis nocentis*

⁷⁶ Lásd: SZILÁGYI L.: Az Anonymus-kérdés revíziója. (Századok, 1937. 176—196. l.)

funderetur, sicut sanguis eorum fuit fusus in iuramento, quod fecerunt almo duci.“ Itt kétségtelenül azokra az ellentétekre történik utalás, melyek III. BÉLA halála után két fia: IMRE király és ANDRÁS dux között kitörték s melyek változó eredményekkel 1203-ig folytak, amikor is az a tragikus összeütközés vetett nekik véget, mikor IMRE öccsét elfogatta és börtönbe vetette. A fentieket kiegészíti a *Gesta* írójának az a tendenciózus beállítása, hogy a vezérek fiait még atyjuk életében megválasztották dux-nak és esküt tettek nekik. Ez kétségtelenül összefüggésben állhatott IMRE királynak azzal a törekvésével, hogy fiát LÁSZLÓT még életében megkoronáztassa, ami 1204. aug. 26-án meg is történt. Ha még ezekhez hozzávesszük a *Gesta* keserű megjegyzését a „rómaiakról“ (vagyis az ANDRÁS herceg udvarában élő idegenekről), akik „... et modo ... pascuntur de bonis Hungarie“, kétségtelennek tartható, hogy a „legdicsőségesebb“ Béla király jegyzője művét közvetlenül ura halála után 1196 és 1203 között írta.⁷⁷

*

A *kor* és a *személy* kérdése annyira lekötötte a kutatókat, hogy magával a *Gesta*-val mint *történeti művel* — e 200 éves vitában — jóformán alig foglalkoztak. Legfeljebb a munka *forrásértékére* vonatkozólag hangzottak el olykor vélemények, amelyek azonban rendszerint még inkább nélkülözték a módszertani tájékozottságot, mint a mű szerzőjére és íratása korára vonatkozó feltevések. Az ellentétes vélemények inga-lengései kezdetben itt is széles amplitudot mutatnak, míg — a *kor* és a *szerző* kérdésével párhuzamosan — lassanként lehiggadtak a nézetek és lehetővé vált a *Gesta Hungarorum* összetételének és forrásértékének helyes megítélése.

A munka forrásértékének túlzó és szélsőséges megítélésében, a módszertani tájékozottságon kívül más, főleg nemzeti elfogultságból származó szempontok is szerepet játszottak. Míg a magyar historikusok a honfoglalásról szóló, újonnan felfedezett munkát páratlan lelkesedéssel fogadták s minden szavát feltétlenül megbízhatónak és igaznak vélték: addig azok az idegen és külföldi tudósok, akik a kérdéshez valamely okból hozzászóltak: rendszerint az ellenkező végletbe mentek, s a munkát „mint egy történeti regényt, egy meseszöveget“ apostrophálták vagy egyszerűen elvetették.

⁷⁷ U. o. 197—202.

E nagy ellentétek nyilvánultak meg a SZKLENÁR GYÖRGY — KATONA ISTVÁN közti vitában⁷⁸ s még később is több ízben, így pl. a DOBROVSZKY JÓZSEF és FEJÉR GYÖRGY közti ellentétekben.⁷⁹

E sok (kívülről jövő) támadásnak — bár azok sok hasznos szempontot is felvetettek és tisztáztak — a XIX. század végére az lett az eredménye, hogy maguk a magyar történetírók is, — nehogy a külföld előtt elfogultaknak, vagy éppen tudománytalanoknak tünjenek — beálltak a Névtelen jegyző ócsárlóinak sorába. Így pl. — az egyébként nagyon is lelkes patrióta — KARÁCSONYI JÁNOS, aki a magyar nemzetségekről szóló, maig nélkülözhetetlen munkájában a Névtelen jegyző munkáját „rémséges mesének“ minősíti, s azt állítja róla, hogy korának birtokviszonyait „vetítette vissza“ a honfoglalás korába.⁸⁰ Ugyanakkor PAULER GYULA, az Árpádkor történetéről szóló kiváló szintézisében „egy... latin-nyelv gyötrő pap“-ként mutatja be a gesta-író nótáriust.⁸¹

Gestánk tárgyilagosabb megítélése akkor vált lehetségessé, amikor e munkát a forrás-analízis finomabb módszereivel taglalni kezdték s ezzel kapcsolatban észrevették összefüggéseit a külföldi irodalom hasonló alkotásaival, ami egyszersmind azt is lehetővé tette, hogy műfaji jellegét meghatározzák s az így újonnan interpretált és átértékelt művet — összes hibáival és erényeivel együtt — beállítsák az egyetemes európai irodalmi fejlődésbe.

Az első érdemlegesebb munkát e téren — kisebb előzményektől eltekintve — MÁTYÁS FLÓRIÁN végezte, akinek (mint már fentebb láttuk) e tekintetben egyébként is sokat köszönhetünk. Ő a *Fontes domestici*-ben megjelent Anonymus-kiadásában egyrészt a DARES PHRYGIUS-szal való kapcsolatokat mutatta ki, másrészt rámutatott a

⁷⁸ SZKLENÁR szerint Anonymusról csak akkor lehet komolyan beszélni, midőn hallatlan fecsegésének ostoba voltát bizonyítja valaki. V. ö.: SEBESTYÉN GYULA i. m. I. k. 39—49. l.

⁷⁹ DOBROVSZKY JÓZSEF volt cseh apát, nyelvész és történetíró (miután már előbb bejelentette készülő támadását), 1827-ben a Bécsben megjelenő „Jahrbücher der Literatur“ folyóiratban (XL. Bd. S. 220—249.) támadta meg a Névtelen jegyzőt. Értekezését így végzi: „Nun mögen die Leser selbst urtheilen, ob die vorliegende Schrift für eine Geschichte von einem glaubwürdigen Verfasser, oder für ein Fabelwerk von einem Romanschreiber, der sich, um Eingang zu finden (így!), für einen Notar der glorreichen Königs Bela ausgibt, zu halten sey.“ V. ö. PODHRADSKY JÓZSEF: Béla király névtelen jegyzőjének idejekora és hitelessége. Buda, 1861, 1—8. l.

⁸⁰ KARÁCSONYI J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I—III. Budapest, 1900—1901.

⁸¹ PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. 2. Budapest, 1899. 359. l.

későbbi krónikákban található egyezésekre,⁸² amely utóbbi kezdeményezés lehetővé tette (meglehetősen hosszú tudománytörténeti fejlődés után) az úgynevezett *ős-gesta* „felfedezését.“

MÁTYÁS FLÓRIÁN kezdeményezése után több kutatónk is foglalkozott — directe vagy indirecte — a *Gesta Hungarorum* forrásaival,⁸³ másrészt a *Gesta*-nak az egykori külföldi (főleg francia és angol) irodalomhoz való viszonyával⁸⁴ s forma- és stílustörténeti sajátágaival.⁸⁵ Részben e tanulmányok eredményeinek felhasználásával, részben saját kutatásai alapján összefoglaló képet adni az egész *Gesta*-ról mint történeti műről e sorok írója kísérelte meg „*P. magister forrásai és módszere*“ c. megjelenés előtt álló tanulmányában, mely kiegészítése szerzőnek „*Az Anonymus kérdés revíziója*“ címen megjelent munkájához s egyszersmind a *kor és a személy kérdéséhez* is újabb adalékokat nyújt.⁸⁶

A *Gesta* keletkezésének *külső és belső* történetét ismerve, a történettudomány nem fog többé abba a hibába esni, mint az első felfedezők, akik a „*Magyarország hét vezéréről szóló magyar história*“ minden állítását szószertint veendőnek gondolták, — de nem fog abba a túlzásba sem jutni, mint a XIX. századi *pozitivizmus* gyakran *hyperkritikus* mesterei. A modern történettudomány beismeri, hogy a *Gesta Hungarorum* sok olyan elemet tartalmaz, amelyekre csak gondos forráskritikai egybevetések után lehet építeni, de azt is kétségtelennek tekinti, hogy a munka még így is nagyon sok értéket képvisel számunkra, melyek nem létezése esetében történetírásunk sok fontos adattal szegényebb lenne.

Azok közül az elemek közül, amelyeket a forráskritika mint kétségtelenül *elfogadhatókat* mutatott ki, első helyre kell tennünk azokat a részleteket, amelyek a *XI. századi Gestából*, illetőleg ennek *II. Géza utáni* folytatásából származnak s melyekről az újabb vizsgálatok azt is megállapították, hogy közelebb állnak az eredeti

⁸² M. FLORIANUS: *Fontes domestici*, II. 250. l.

⁸³ HÓMAN B.: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói*. Budapest, 1925. — DOMANOVSKY S.: *Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta*. Századok, 1933. — R. FR. KAINDL: *Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen IX—XI*. Wien, 1900. 16—22. l.

⁸⁴ FEST SÁNDOR: *Anonymus angol forrásai*. (Egyetemes Philologiai Közöny, 1935.) — GYÖRY JÁNOS: *P. mester franciaországi olvasmányai*. (Magyar-ságtudomány, 1942.) — HONTI JÁNOS: *Anonymus és a hagyomány*. Budapest, 1942.

⁸⁵ ED. MÉSZÁROS: *Qua ratione Anonymus Hungarus in conscribendis Gestis suis Sacra Scriptura usus sit*. Quinqueecclesiis, 1936.

⁸⁶ Magyar Nyelv, 1947.

forráshoz, mint a későbbi krónikák (*Kézai, Bécsi Képes Krónika*) hasonló átvételei. — Ide tartoznak azok a *mondai* hagyományok és *családi* tradíciók is, melyekkel az író egész munkáját át- meg át- szőtte: ezekből — ha részleteiben nem is kifogástalan, — általában véve mégis elfogadható képét nyerhetjük a honfoglalás s az azután következő idők viszonyainak. — De ide kell soroznunk azt a több mint kétszázra rúgó magyar *földrajzi és személynevet* is, melyek — részben a *XI. századi Gesta*, részben a *hősi énekek és mondai hagyományok* közvetítésével és pedig gyakran az író koránál sokkal régibb alakban fenntartva, — a *Gestánál* nem sokkal később lejegyzett *Halotti Beszéddel* együtt, nyelvünk történetének legértékesebb emlékeit képezik.⁸⁷

Végül — e részleteken felül és túl — kétségtelen forrásértékkel bír számunkra maga a munka *teljes egészében*, mint *történetírói alkotás*; — szülötte annak a sajtóságos, félig tudományos, félig szépirodalmi áramlatnak, mely — részben nála korábban, részben azonban vele egykorúan — a francia és angol történetírás hasonló alkotásait létrehozta.

A 200 éves Anonymus-vita tehát mégsem zajlott le hiába. Benne a magyar történettudomány módszerei kifinomodtak s a történettudománynak csaknem minden ága: úgy a gazdaság-, társadalom- és jogtörténet, mint a diplomatika s a nyelv- és irodalomtörténet újabb és újabb szempontokkal gazdagodott. De legfőbb eredménye, hogy általa tisztázódott a magyar történetírás első két szintézise: a csak későbbi szövegekből rekonstruálható *XI. századi Gesta Ungarorum* s az első — eredeti szövegében ránkmaradt — nemzet-történet: a „legdicsőségesebb“ *BÉLA király jegyzőjének P. MAGISTERnek Gesta Hungarorum*-a. Kívánatos volna, hogy a további kutatások a magyar történetírás későbbi történetét is hasonló lelkesedéssel és ügyszeretettel világítsák meg.

Szilágyi Loránd.

⁸⁷ E tekintetben különösen sokat köszönhetünk PAIS DEZSŐ munkáinak. Ld. főképp a következőket: Magyar Anonymus. Bp. 1926. — Ösbő. Az anonymsi honfoglaláshagyomány hiteléhez. (Magyar Nyelv, 1928. 92—95., 169—175.) — Scriptorum I. (1937.) 33—117. l. jegyzetek.

A MERCURIUS VERIDICUS KÉRDÉSÉHEZ.

Inter arma silent Musae — a Rákóczi-háború nyolc esztendeje is bénítólag hatott a magyarság szellemi életére, de nem szakította meg irodalmi életünk folytonosságát. A kor kutatója a kurucok levelezésében számos irodalmi tevékenységre utaló megjegyzést talál, további kutatásra serkentő értékes irodalom- és könyvtörténeti adalékokat. Már egy ízben rámutattam arra, hogy az a kép, melyet MÁRKI SÁNDOR, majd egészen nyomában haladva, ZOLNAI BÉLA bibliográfiai adatok egymás mellé sorakoztatásával vázolt fel, mennyire nem valóságos képe a „Rákóczi égisze alatt“ sarjadó magyar irodalomnak.¹ A fejedelmet és a vezérsége alatt kibontakozott nagy nemzeti megmozdulást a felsorolt írókhoz és művekhez csak az egyidejű megjelenés keveset mondó dátuma fűzi, a felkelés sajátos szellemi és irodalmi életének képét levéltári adatok és kéziratban maradt művek felkutatása során, a művekre vonatkozó cenzúra- és nyomdászattörténeti adatok felhasználásával lehet csak megrajzolni. A Rákóczi-kor kutatói azonban keveset gondoltak eddig ezeknek a feladatoknak az elvégzésével.

Van azonban a kor irodalomtörténetének két olyan kérdése, mely felbukkanása óta állandóan foglalkoztatja a kutatókat és a történeti kutatás eredményei iránt érdeklődő közönséget: az egyik a kurucköltészet problémája, a másik az első hazai újság, a *Mercurius Veridicus* kérdése. A kuruc versek hitelességének sokat vitatott kérdését kutatói a történet-, nyelv- és irodalomtudomány egyre finomuló módszereivel viszik a végső megoldás felé, a *Mercurius* kérdése azonban holtpontra áll, nagyjából ott, ahol THALY KÁLMÁN abbahagyta a kutatást. Csupán bibliográfiai feladatnak tekintik, a kutatómunka nyomtatott és kéziratosszövegeinek felkutatására irányul.

A *Mercurius*-problémával először a nagyérdemű Rákóczi-kutató, THALY KÁLMÁN foglalkozott. *Az első hazai hírlap 1705—*

¹ *A magyar Napraforgóvirág* c. dolgozatomban: Egyháztörténet I. (1943.) 338—339.

1710 című, 1879-ben megjelent dolgozatában² aprólékos gondossággal szedegette össze a felkelés bőséges missilis-anyagából a lap megindulására, szövegeire és történetére vonatkozó adatokat. Az ösztönzést mesterétől, SZALAY LÁSZLÓTÓL vette. SZALAY a gróf Károlyi-nemzetség levéltárában akadt rá a lap 1705. május 24—május 30. számára s tudósításait fel is használta *Magyar története* VI. kötetében. THALY e számot már eredménytelenül kereste a levéltárban, csak a SZALAY készítette rövid kivonatát közölhette.³ A missilis anyag egyik M-betűs kötegében azonban rábukkant az 1708. július 25—augusztus 9. számra, ezt előbb magyar fordításban adta ki a *Vasárnapi Ujság* 1866. évi folyamában *Nyomtatott hírlapok a kuruczvilágban* címmel, majd latin eredetijét is publikálta említett dolgozatában.⁴ Figyelme kiterjedt a kéziratban fennmaradt példányokra is. Az említett számot nem betűhíven, hanem az Országos Levéltárban lévő fogalmazványával összevetve adta ki. Közzétette a nyomtatásban akkor még ismeretlen 1710. január 4—január 28. és az azóta is csak kéziratban ismert 1706. augusztus 19—augusztus 28. számot, valamint a lap magyar nyelvű fogalmazványának tekinthető, de nyomtatásban talán meg sem jelent 1705. június 7—június 10. töredéket, a *Földvár körül való dolgok-
ról írt Novellát*.

Újabb eredményeket MARCZALI HENRIK, GÉRESI KÁLMÁN, HELLEBRANT ÁRPÁD és MARKÓ ÁRPÁD kutatásai hoztak. MARCZALI a berlin-dahlemi Preussisches Geheimes Staatsarchivban két nyomtatott *Mercurius*-számot talált. Az egyik az a szám volt, amely

² Az Akadémia kiadásában jelent meg az *Értekezések a történelmi tudományok köréből* c. sorozat VIII. kötetének 4. számaként. Ahol forrásra nem hivatkozom, az adatokat THALYnak a *Mercurius*-kérdésről írt dolgozataiból veszem.

³ „A nevezett levéltárnak minő osztályában? melyik csomagjában lelte volt e hírlapot Szalay? és hová reponálta, — fájdalom, feledé följegyezni; mi a mostani levéltárnok úrral több ízben és minden elképzelhető címek alatt kerestük, de semmikép sem bírtuk feltalálni. Lehet, hogy valami könyvbe téve, vagy levélhez mellékelve fordul elő, Szalay is esetleg bukkant rá, és csak ott hagyta. Mindazáltal előbb rövid kivonatot készített belőle, s munkája írásánál ezt használta; a mint is e Szalay László kezével írott kivonatot, a boldogult jeles történettudós hátrahagyott kéziratai közt, mindjárt halála után (1864-ben) megelévn, lemásoltuk, s szórul szóra íme, itt közöljük...” — írja THALY említett dolgozatának 12. lapján.

⁴ Nincs igaza tehát SZIMONIDESZnek abban, hogy THALYnak „olyan szerencséje nem volt, hogy Szalay László után ő is rábukkant volna a hírlap valamely nyomtatott számára”. (L. a *II. Rákóczi Ferenc hadi újságja* c. közleményét.)

SZALAY kezén is megfordult a Károlyi-levéltárban, a másik az 1705. augusztus 16—augusztus 23. szám. A felfedezést THALY ismertette *Kurucz hírlapok 1705-ből Berlinben* címmel a *Magyar Könyvszemle* 1883-as évfolyamában levéltári kutatásainak újabb eredményeivel együtt. GÉRESI arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1705. augusztusi berlini szám megvan a lőcsei evangélikus egyház-köztség könyvtárában is.⁵ Jelentős publikáció volt HELLEBRANT ÁRPÁDÉ is: a kéziratban már ismeretes 1710. január 4—január 28. és a teljesen ismeretlen 1710. február 3—február 27. és 1710. február 28—március 26. számok nyomtatott példányait közölte a kiskartali Podmaniczky—Degenfeld-könyvtárból *Adalék a Rákóczi-kor irodalmához* címen az 1895. évi *Történelmi Tárban*. MARKÓ ÁRPÁD a Magyarhoni Evangélikus Egyetemes Egyház budapesti levéltárában a már két helyről is ismeretes 1705. május 24—május 30. szám másolatát lelte meg.⁶

A *Mercurius*-kutatás eddigi eredményeit SZIMONIDESZ LAJOS és DEZSÉNYI BÉLA foglalták össze. Mind a kettő hiányosan. SZIMONIDESZ — abban a hiszemben, hogy teljesen ismeretlen számokat fedezett fel — hasonmásban is kiadta a HELLEBRANT közölte számokat a *II. Rákóczi Ferenc hadi újságja* című cikkének melléklete gyanánt a *Magyar Könyvszemle* 1940. évi folyamában.⁷ DEZSÉNYI figyelmét is elkerülte a HELLEBRANT-féle publikáció, *A magyar hírlapirodalom első százada (1705—1805)* című bibliográfiai kézikönyvében⁸ — sem a leíró részben, sem az irodalom felsorolása alkalmával — nem említi. Említés nélkül hagyta GÉRESI és MARKÓ adatait is. A *Mercurius*-kérdésre vonatkozó fontos megállapítás MÁTÉ KÁROLYÉ:⁹ valóban ez az első hazai hírlap.

SZIMONIDESZ és DEZSÉNYI szerint a Károlyi-levéltárban megtalált 1708. évi szám „lappang“ s „fel nem található“. Ez a megállapítás és TRÓCSÁNYI ZOLTÁNNAK a *Magyar Könyvszemle* 1939-es

⁵ *A lőcsei könyvtár c. tárcájában: Századok XL. (1906.) 670.*

⁶ MARKÓ felfedezésére nézve ld. *II. Rákóczi Ferenc a hadvezér c.* (Budapest, 1934.) könyvének 84. lapját és SZIMONIDESZ ide vonatkozó megjegyzéseit.

⁷ Különlönyomatban is megjelent két füzetben: *II. Rákóczi Ferenc hadi újságja* és *A Mercurius Veridicus ex Hungaria három száma 1710-ből* címmel.

⁸ Budapest, 1941. *A Magyarország időszaki sajtójának könyvészete* 1. kötete.

⁹ *Az első magyarországi hírlap kérdése c. dolgozatában: Magyar Könyvszemle LXVII. (1934.) 124—135.*

évfolyamában megjelent felhívása¹⁰ ösztönzött arra, hogy a gondozásomra bízott levéltárban utánanézzek ennek az állítólag elveszett számnak s próbáljam előkeríteni a SZALAY óta bujdosó 1705. évi számot is. Már levéltáros elődöm, DR. JAMBREKOVICH LÁSZLÓ is kereste őket. 1918 januárjában kérdést intézett EBLE GÁBOR volt levéltári felügyelőhöz: „mit tud a gróf Károlyi-nemzetség levéltárában levő, illetve volt két példány *Mercurius veridicus*ról?” EBLE január 15-én ezt válaszolta: „Midőn én a levéltárban az A—Z-betűs ladulák tartalmát inventáltam és ezzel a régebbi levéltárnokok mulasztását helyrehoztam, ezen munka közben találtam egyik ladulában a magyar, német és latin szövegű hírlapok között a 18-dik századtól egy példányt a *Mercurius veridicus*ből, a melyet azért, mert benne gróf Károlyi Sándorról, a kurucz tábornokról szó esik, azonnal be is iktattam és számot adván, a megfelelő ladulában helyeztem el. — Arról azonban, hogy a *Mercurius veridicus* ily ritka valami és hogy a gróf Károlyi levéltárban 2 példányát őrzik, csak igen tisztelt Jambrekovich úr leveléből vettem tudomást. — Nem kevésbé csodálkozom azon, hogy Waltherr László levéltárnok, a kinek mint a Magyar Tudományos Akadémia tagjának és könyv gyűjtő embernek bizonyára tudomása volt arról, hogy a *Mercurius veridicus* ily ritka holmi és csak oda dobta a többi kevésbé értékes hírlapok közé és nem iktatta be, pedig bizonyára még az ő idejében kerülhetett a bibliografusok tudomására az, hogy nála 2 példány van a kezelése alatt lévő levéltárban. — Azonban nem lehetetlen, hogy a hiányzó második példány is meg van valahol a levéltárban, talán az említett 18-ik századbéli hírlapok között! Azért keresni, kutatni kell, ha melegebbre fordul az idő...”

Midőn a fascikulusokból és a ladulákból kiválogattam a kurucz leveleket és okmányokat, hogy — KÁROLYI SÁNDOR kurucz generális eredeti tervének megfelelően — külön gyűjteményben állít-

¹⁰ „A XVIII. században megjelent magyarországi újságok közül a *Mercurius Hungaricus* (*Veridicus*), mely a II. Rákóczi Ferenc-féle fölkelés igazolására és a Habsburg „sajtó-propaganda“ ellensúlyozására készült (1705—1711) s Rákóczi hadi tetteiről adott tudósításokat, ma csak egyetlen számban ismeretes, melyet a berlini császári titkos levéltár őriz (Szalády—Ferenczy J.: XIV.). A Gróf Károlyi-levéltárban őrzött első száma még Thaly Kálmán idejében kikölcsonóztatott s valahol, könyv-, levéltárban, vagy magángyűjteményben lapang.“ TRÓCSÁNYI tévedett — akárcsak MARKÓ — a meglevő számok tekintetében: öt, illetve hat szám volt ismeretes, egy két példányban is; az sem igaz, hogy első száma lett volna meg a Károlyi-levéltárban, az első szám 1705. április 14. előtt jelent meg s teljesen ismeretlen.

sam fel II. RÁKÓCZI FERENC felkelésének iratanyagát, megfordult kezemen csaknem mindegyik darabja, de az 1705-ös szám nem került elő, s a katalógusokban sem találtam nyomára. Nem történik említés róla még a kuruckori levelek kivonatát tartalmazó könyvben (*Az revolutionak alkalmatosságával interveniált missiliseknek extractussa*) sem, holott az 1708-as szám *Fasciculus Primus in Augusto 1708 sub Litera A 28* jelzet alatt be van iktatva így: *Trencsényi, s Dunántul való s Erdélyi Harczokról való Novella*. Megkerülésére tehát kevés a remény, s ez nem is nagy veszteség, mert egy eredeti példánya előkerült a berlini állami titkos levéltárból. Az 1708-as szám EBLE által adott jelzete: Lad. 7. No 26. Nem volt a helyén. Azok között az iratok között feküdt, melyeket GÉRESI KÁLMÁN, a *Codex Diplomaticus Comitum Károlyi de Nagy-Károly* szerkesztője válogatott össze a sorozat tervezett VI. kötete számára. Láttuk, GÉRESI tudta, milyen nagy könyvészeti ritkaság a *Mercurius*. Az újság 1708-ból fennmaradt egyetlen száma tehát nem kallódott el, hasonmását itt veszi a szíves olvasó.

A trencsényi csatavesztésről tudósító novellát két KÁROLYI SÁNDORHOZ intézett levél is említi. IFJ. PERÉNYI IMRE Egerben 1708. augusztus 15-én írt levele ezt tartalmazza a *Mercurius*ról: „Mivel enyihány napoktul fogvást nem volt materiám, hogy jó hirekkel udvarolhattam volna Kegyelmednek, akartam jnkámb mások által azokat megh tudni. Szintén tegnapi napon láttam Threncsénbül költ novellát azon harcz felől, az melynek is tenora ez volt: 3 praesentis az német armada megh ütköztvén az kuruczokkal, Modorkánál az mezőt ugyan az német nyerte el, de nyolcz száz ember kárral, azon felül három százat vittenek be Threncsénben sebekben; az kuruczok részirül pedigh maradott heljben kilencz száz, harmad fél százat azon kívül vittenek rabul, és így nem szintén oljan veszedelem volt, az mint iszonyították. Dunántul szüntelen való jó hireink vadnak. Nádasdj Ferencz több derék tisztekkel együtt való el fogattatásának confirmatioja jött. Itten pedigh az hadak erőssen gyülekeznek, más része pedigh Szécsénnél. Az német, való ugjan, hogy Kis Tapolcsányigh le jött volt, de visza nyomakodott Kérhez, az ki is Nyitra és Ujvár köszt vagyon.“ BERTHÓTI FERENC 1708. augusztus 20-án kelt levelét THALY is használta, utolsó sorait idézte is: „Mostani trencsényi casusról való novellákat Felséges Urunk parancsolattyából imprimáltatván, kivántam Nagyságodnak is meg küldenem, úgy az bécsi novelláknak pariáját is.“ Tehát e szám RÁKÓCZI utasítására készült és pedig a Bécsből terjesztett

hírek ellensúlyozására: „Nem kétlem, máshonnan is értette Nagyságod az trencsényi szerencsétlenséget, az kit sokkal nagyobbra exaggerállyák már az bécsy novellákban is, mint sem magában volt az dologh, ki miá nem kevés consternatioban volt ezen az földén az ember...“ KÁROLYI a lap e számát ezek szerint közvetlenül a nyomdából kapta, PERÉNYI pedig, mivel levelének írása idején a fejedelem egri táborán tartózkodott, ott olvasta.¹¹

Az adatok összevetéséből következtetést vonhatunk a kuruc hírszolgálat gyorsaságára nézve. A trencsényi csata augusztus 3-án volt, a róla szóló tudósítás Újvárból 6-án kelt, a következő híradás Szécsényből 9-én. Augusztus 14-én pedig már a fejedelmi udvarban volt a kész hírlap. Tizenegy nap alatt tehát Rákócziék megszerezték a bécsi újságot, megszóvegezték a válaszul szánt közleményeket, eljuttatták a nyomdába: Szécsényből Lőcsére, ott gyorsan kinyomatták és expediálták, úgyhogy az utolsó tudósítás dátumától számított hatodik napon már RÁKÓCZI főhadiszállásán volt és ott egy, az események jelentősége tekintetében tájékozatlan tisztje az első magyar hírlap beszámolóját olvasva szabadult meg a rossz hírek okozta szorongásától: „nem... oljan veszedelem volt, azt mint iszonyították“. Bámulatraméltó teljesítmény abban a korban, mikor a hírek még levélbe zártan lóháton jártak.

Ezzel a nagy sietséggel menthető e szám sok sajtóhibája. Egyik olvasója gondosan kijavíttatta. THALY nem a nyomdai példány szövegét adta ki, hanem olyan szöveget nyújtott, mely a fennmaradt kézirat és a nyomtatásban megjelent szám egybevetéséből állott elő. A „nagyobb kritikai pontosság kedvéért“ járt el így. Ha azonban szövegkiadását és az eltérésekre utaló jegyzeteit összevetjük a hasonmásban bemutatott nyomtatott eredetivel, rájövünk, hogy a THALYra annyira jellemző közlésbeli pontatlanságtól ez a publikációja sem mentes.

Nem tudjuk megmagyarázni, miért keltezték a trencsényi csatát ismertető tudósítást éppen (Érsek-) Újvárból? RÁKÓCZI az ütközetet követő napokban nem járt Újvárott, sőt BERCSÉNYI sem. Talán annak hangsúlyozása érdekében, hogy Érsekújvár, a felvidéki kuruc hadműveletek e fontos sarkpontja a katasztrófát követő időben is szilárdan a kezükben van. A számot Szécsényben a fejedelmi kancellárián állították össze. RÁKÓCZI augusztus 6-tól 10-ig itt pihente

¹¹ Mind a két levél a Károlyi-levéltárban van a Rákóczi-gyűjtemény 1708 *Augustus Fasc. 2 B. 5. és 16.* jelzete alatt.

ki a trencsényi szerencsétlenség és a nyomában támadt zűrzavar fáradalmait:¹² „Serenissimus Princeps cum tota sua Aula continuo itinere huc ad nos divertit, ac etiamnum hic substitit“ — mondja a Szécsényből kelt 9-i tudósítás. A *Mercurius* e nevezetes száma tehát mintegy a fejedelmi udvar félhivatalos kiadványa volt Európa számára, hogy a történetek higgadt tudtulásával megnyugtassa ügyének barátait és lehűtse ellenségeit. E félhivatalos jelleg jellemzi a kurucok katonai tudósítóját, s RÁKÓCZI talán éppen azért vette ki eltervezőjének, ESZTERHÁZY ANTAL tábornoknak a kezéből, és irányította maga, majd irányíttatta BERCSÉNYI által, hogy ez a jellege kidomborodjék.

Ha e szám tartalmáról szóló PERÉNYI-féle tájékoztatást összevetjük az előttünk levő nyomtatott példánnyal, arra az érdekes megfigyelésre teszünk szert, hogy a kettő nem egészen fedi egymást: a PERÉNYI kezében megforduló példánynak az ütközetről szóló tudósítása „Threncsénbül költ“, pontos adatokat tartalmaz mindkét fél veszteségéről, előfordul benne néhány olyan helynév (Modorka, Kistapolcsány, Kér), mely a mi példányunkban nincs meg; viszont ez több olyan mozzanatot tartalmaz, melyet PERÉNYI aligha hallgatott volna el KÁROLYIHOZ írt levelében, ha ebből merítette volna értesüléseit. Jogos az a feltevés, hogy a trencsényi csatáról két különböző szövegű *novella* készült, az egyik mindjárt az ütközet után BERCSÉNYI táborában, a másik augusztus 9-én a fejedelem udvarában. A PERÉNYI olvasta szám kisebb terjedelmű volt, nem tartalmazta a 9-i szécsényi, a július 25-i és augusztus 1-i soproni és a július 28-i gyulafehérvári tudósítást, a csata után beérkező hírekből hevenyében készített, egy cikkből álló tájékoztatás volt, valószínűleg BERCSÉNYI gyors elhatározásából született és egyleveles, legfeljebb kétoldalas nyomtatvány formájában látott napvilágot. Ha feltevésem helytálló, pedig annak látszik, akkor a fennmaradt szám létrejöttét azzal kell magyaráznunk, hogy RÁKÓCZI olvasta a BERCSÉNYI-féle szám fogalmazványát, nem volt megelégedve vele, mert nem is volt alkalmas a külföld tájékoztatására, ezért személyes közreműködésével elkészíttetett és kiadatott egy megfelelőbb és teljesebb számot. Felmerülhet az az elgondolás is, hogy az egyik változat a hazai, a másik a külföldi tájékoztatás

¹² RÁTH KÁROLY, II. Rákóczy Ferencz fejedelem utazási, hadjárati és tartózkodási helyei c. összeállítása szerint. (Függelék a II. Rákóczi Ferencz fejedelem Emlékiratai magyar fordításnak 1868. évi 3. kiadásához.) Ld. még az *Archivum Rákóczianum* II. és VI. kötetében található dátumokat.

célját szolgálta, ez azonban mesterkélt feltevés lenne. A *Mercurius* — ESZTERHÁZY eredeti tervétől némileg eltérően — a külföldi közvélemény, a baráti vagy semleges udvarok tájékoztatása érdekében jelent meg, erre vall alacsony példányszáma is — egyik 1710. évi számából OKOLICSÁNYI MIHÁLY mindössze 60 példányt küld BERCSÉNYINEK. E feltevés mellett módosítanunk kell kissé a kuruc hírszolgálat gyorsaságáról való véleményünket: az első változat néhány nappal előbb juthatott el a lőcsei nyomdába, ezért volt már 14-én a fejedelem udvarában, de 20-ra már a kancelláriai változat is kikerült a sajtó alól, mert ezen a napon küldi el BERTHÓTI KÁROLYINAK a grófi levéltárban megmaradt példányát. 22-én ASZALAY FERENC fejedelemi titkár már az udvarból kedveskedik vele a generálisnak.

Kevés remény van rá, hogy magyar levéltárakból, levéltári anyagunk nagymérvű pusztulása után újabb *Mercurius*-számok fognak előkerülni. További eredményeket akkor fogunk elérni, ha külföldre kikerülő tudósaink figyelmét irányítjuk a hiányzó számoknak idegen könyv- és levéltárakban való kutatására. „Hae Novellae ad manus exterorum veniat“ — ez volt a rendeltetése, s valóban tudunk olyan eseteket, midőn RÁKÓCZI követei sürgették kiküldését. RÁDAY PÁL a svéd királyhoz szerette volna eljuttatni, bizonyára el is juttatta. Az ő közvetítésével jutott el JABLONSKY DÁNIEL udvari szuperintendens révén a porosz királyi udvarba ILGEN miniszter kezéhez az a két szám, melyet MARCZALI HENRIK talált meg Berlinben.¹³ BERCSÉNYI a Varsóban tartózkodó BRENNER DOMOKOS prépost számára küldött példányokat, sőt a gyorsabb tájékoztatás érdekében egy ízben valamelyik szám még kiadatlan kéziratát is. OKOLICSÁNYI is küldött be példányokat Lengyelországba. A nagy háborús veszteségeket szenvedett lengyel levéltárakban nem sok keresnivalónk van, de svéd és holland levéltárakba még rejtezhetik egy-két ismeretlen *Mercurius*.¹⁴ Idehaza,

¹³ RÁDAYNAK JABLONSKYVAL való összeköttetésére nézve ld. MARCZALI HENRIK, *Regesták a külföldi levéltárakból* (Budapest, 1882.) 267—272. lapjait.

¹⁴ Feltűnő, hogy bécsi, francia és angol levéltárakból még nem kerültek elő *Mercurius*-számok. SIMONYI ERNŐ háromkötetes angol publikációjában (*Angol diplomatikai iratok II. Rákóczi Ferencz korára angol levéltárakból*. Budapest, 1872, 1873, 1877. *Archivum Rákócianum*. Második osztály. I—III.) nincs említés róla, PILLIAS EMIL francia levéltári kutatásai során nem foglalkozott a *Mercurius*-számok kutatásával, legalább is nincs tudomásunk róla. Nem tudunk arról sem, hogy bécsi levéltárakban keresték volna. Alig hihető, hogy Bécsben egyetlen példánya sem lenne.

mint MARKÓ ÁRPÁD lelete is mutatja, inkább egykorú, vagy későbbi másolatait remélhetjük.

A kutatás azonban nem merülhet ki a nyomtatott és kéziratos példányok felkutatásában. THALY két úttörő közleménye ma is megszívlelendő útmutatásul szolgál a további vizsgálódásra. A Rákóczi-kor nagyszámú missiliséből, a *Protocollum Rákóczianum* köteteiből buzgón kijegyezgette a *Mercurius*ra vonatkozó sorokat, s e rövid tudósításokból állította össze történetének vázlatát. 25 ilyen levéltári adatot gyűjtött össze (1705-ből 8, 1706-ból —, 1707-ből 1, 1708-ból 4, 1709-ből 1, 1710-ből 11 levélbeli utalást) módszerbeli hibái ellenére is tiszteletreméltó munkássága során, de korántsem a kérdés teljesnek tekinthető forrásanyagát. A PERÉNYI-levél példája mutatja, hogy még sok érdekes és értékes adat kerülhet a kutatók elé. ESZTERHÁZY ANTAL 1705. április 14-i és FORGÁCH SIMON 1705. április 28-i levelének összevetéséből az derül ki, hogy RÁKÓCZI — ESZTERHÁZY kezdeményezésén felbuzdulva — e két terminus között rendeletet adott ki vezénylő tábornokainak a lap hírekkel való rendszeres ellátása érdekében, mert nemcsak az országos jelentőségű — a fejedelmi kancelláriára egyébként is befutó — híreket akarta a nagyvilág elé vinni, hanem a kuruc hősiesség megkapó példáit is. E rendeletére válaszol FORGÁCH: „Az novelák iránt magamnak is inteniómban vala, hogy az *mostani parancsolatja szerint Ngodnak* az itt történhetők is expediáltassanak, csakhogy — szégyen megírnom! — az itt való jó vitézekkel ritkán vitethetek olly actust véghez, hogy méltó volna írásban feltenni.“ Ez a rendelet is lappang még valahol, mert nem valószínű, hogy ilyen több példányban kiadott rendeletnek mindegyik példánya elkallódott volna. S bizonyára nem ez volt az egyetlen fejedelmi rendelkezés a *Mercurius* érdekében.

Még ennél is szélesebbkörű gyűjtésre kell gondolnunk, ha tisztázni akarjuk, milyen volt az első hazai hírlap szerkesztési módszere és mennyiben tekinthetjük hitelesnek tudósításait. Híreinek túlnyomó része pontosan datált harctéri jelentés kivonata. Ha e hadijelentéseket összegyűjtjük és összevetjük a *Mercurius* tudósításaival, látni fogjuk, miként értékelték a felkelés élén álló férfiak a hazai eseményeket a külföld tájékoztatása szempontjából? Jól és célzatosan megválogatott híreket közöltek-e, vagy megelégedtek az események egyszerű felsorolásával? Mit hallgattak el és mit milyen

mértékben módosítottak? E vizsgálódások során fog tisztázódní a lap történeti forrásértéke is.¹⁵

A Rákóczi-kor embereinek kézírását ismerő kutató könnyen megállapíthatja, hogy a meglévő és előkerülő fogalmazványokat és fogalmazvány-töredékeket ki írta és ebből következtetést vonhat a „szerkesztés“ helyére és megállapíthatja a „szerkesztő“ személyét. THALY az 1710. január 4—január 28. szám fogalmazványát BERCSÉNYI titkára, EBECZKY SÁMUEL kézírásának ismerte fel, EBECZKY tehát méltán sorolhatjuk a lap „szerkesztői“ közé, talán ESZTERHÁZY ANTAL is, BERTHÓTI FERENCET azonban egyáltalán nem. Úgy emlékszem, hogy az 1708-as szám ASZALAY FERENC fogalmazványa, erre vall az is, hogy ő küld belőle KÁROLYINAK nyomtatott példányt. BERTHÓTINAK nem volt más dolga e szám körül, mint nyomtatására felügyelni és elküldéséről gondoskodni. ESZTERHÁZY, mikor a *Mercurius* megindítása tervét felvetette, azt javasolta RÁKÓCZINAK, hogy „egy bizonyos novellista“ végezze a lap körül való teendőket, „az ki is pure et praecise csak ebben industriuskodván, mindeneket seriesben venne“. Ha terve megvalósul, meg tudnánk mondani, ki volt az első magyar újságíró. Lehet, hogy RÁKÓCZI, majd később BERCSÉNYI kancelláriáján mindig ugyanaz az ember — RÁKÓCZI mellett ASZALAY, BERCSÉNYI mellett EBECZKY — végezte a hírek összegyűjtésének és megfogalmazásának munkáját, de bizonyos, hogy egyik helyen sem volt olyan *novellista*, ki csak a *Mercurius* ügyében fáradozott volna. Ellenőrzése és irányítása pedig RÁKÓCZI, illetve BERCSÉNYI hatáskörében állott. Elképzelhetetlen, hogy a trencsényi csatáról szóló híradást a fejedelem beleszólása nélkül fogalmazta volna meg és adta volna sajtó alá az udvari szekretárius. A lap szellemi vezetője kétségtelenül a fejedelem, illetve főtábornoka volt.

A *Mercurius*-problémával szorosan összetartozó kérdés, hogy a kuruc-Magyarország milyen forrásokból tájékozódott a sorsára nézve éppen nem közömbös külföldi eseményekről. A két nagy európai háború híreit nyugtalan érdeklődéssel várták idehaza.

¹⁵ Kissé korainak tartom tehát MARKÓ ítéletét: „Tartalma szerint közép-úton haladt a tárgyilagos történeti krónika és a politikai eszélyesség diktálta időszerű közlemények között. A vereségeket, kényszerű visszavonulásokat óvatosan körülíró, magyarázó szövegezése, a kellemetlen dolgokat teljesen mellőző irányzata, azt mutatják, hogy a *Mercurius* nem tartotta feladatának mindenütt az igazság kinyomozását és feltárását, hanem megelegetett a külföld és az ország közhangulatának csak általánosságban való tájékoztatásával“. (Idézett műve 83. lapján.)

A felkelő magyarok tisztán látták, hogy a magyarországi háború csak függvénye a nagy európai küzdelemnek, s a magyar kérdés csak azzal együtt oldható meg. A kurucok levelei tele vannak külföldi hírekkel. Ezeknek jó része a szomszédos országokkal való kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatokból ered, nem kicsiny részük azonban idegen hírlapok olvasására vezethető vissza. Még ma is izgató kérdés, mint tükröződött a magyar kérdés a külföldi közvéleményben, mennyivel inkább érdekelte ez a kurucokat. Tanulságos lenne a Rákóczi-kor levelezéséből összegyűjtögetni az idegen hírlapokra vonatkozó sorokat is, midőn kéri és küldözgetik őket, s közben megjegyzéseket tesznek magyar vonatkozású híreikre. BERTHÓTI a német újságokat „nyomatott hazugságok”-nak nevezte, BRENNER prépost viszont azon ütődött meg, hogy a lengyelek nem hisznek a *Mercurius*nak. A kuruc hírlap a magyarság szellemi őrállása volt idegenben, hogy „ne láttassék mind igaznak lenni, az kit az idegen nemzet szokott promulgálni Novellákban”. Ezért adták ki a trencsényi csatáról szóló tudósítást oly hamarsággal, csaknem egyidőben a *Wienerisches Diarium* megjelenésével. A kuruc és a külföldi sajtónak ez a párhuzamossága bizonyára más esetben is megállapítható. Hasznos szolgálat lenne begyűjteni az *Archivum Rákóczianum* egyik kötetébe a külföldi sajtó magyar vonatkozású anyagát egész Európából, hiszen csak a török háborúk nagy fordulói alkalmával voltunk ily mértékben Európa figyelmének tárgyai, mint ez alatt a nyolc esztendő alatt.¹⁶

A kor levéltári anyagában idegen újságok magyarnyelvű fordításával is találkozunk olykor annak bizonyosságául, hogy az idegen nyelvet nem értő magyarokat is mennyire érdekelték a határon túl történő események. A Károlyi-levéltárban is van egy ilyen novella-fordítás, melyet az említett katalógus így ír le: *Lengjel Országi Novella a' Svéciai király állapotjárul*. Két folio oldalra terjedő beszámoló a nevezetesebb európai eseményekről: „Párisbul ultima Xbris 1707., Párisbul 1ma Januarii 1708., Varsaváru Die 12 Januarii 1708., Bécsbul die 18 Januarii 1709.” E magyarrá fordított újságlapok¹⁷ a magyar lélek Európa felé kitért ablakai

¹⁶ Úttörő tanulmányok e tekintetben PUKÁNSZKY BÉLA és MOLNOS-MÜLLER LIPÓT tanulmányai: *II. Rákóczi Ferenc alakja a német sajtóban és Rákóczi a korabeli francia irodalomban*. Mindkettő a RÁKÓCZI halálának két-százéves fordulójára kiadott *Rákóczi Emlékkönyv* II. kötetében jelent meg.

¹⁷ A Károlyi-levéltár idegennyelvű XVIII. századi hírlapjai között nincs kuruckorból való.

voltak. Bár a latin tudás általános volt még a kisenemesség sorai-
ban is, nem lehetetlen, hogy akad egyszer egy magyar vagy német
nyelvre lefordított *Mercurius* is, hiszen RÁKÓCZI imádságai három-
négy nyelven forogtak közkézen soknyelvű hadseregében. ESZTER-
HÁZY a magyarság jó hírrel való lelki megerősítésének szolgálatába
is szerette volna beállítani a *Mercuriust* (consolatione suorum regni-
colarum), ezért erre is kell gondolnunk a kutatás során.

A Rákóczi-kor gazdag politikai és katonai irodalma mellett
a *Mercurius* szerény, de nagyon figyelemreméltó bizonyossága annak,
hogy nehéz önvédelmi harcában a magyarság a szellem modern
fegyvereivel is védekezett. Szellemi teljesítménye van olyan tiszt-
teletet érdemlő, mint katonai erőfeszítése, megérdemli, hogy ezután
több figyelemben részesítsük, s a *Mercurius*-ügyét se tekintsük
pusztán bibliográfiai kuriózumnak. A nemzet egészséges életösztö-
nének egyik megnyilvánulása volt létünk egyik válságos korszaká-
ban. Örülünk annak, hogy egy elveszettnek hitt számát éppen most
bocsáthatjuk a „német sas“ karmaiból megszabadult nemzet nyil-
vánosságá elé.

ESZE TAMÁS.

MERCURIUS VERIDICUS

ex Hungaria Anno 1708.

UJVARINI, 6. Mensis Augusti.

IN expectatus advenit nuncius, ex Castris ad Trinchin positus, tantò tristior, quantò Majores benè instructæ Armadae progressus fere indubios, tota sibi appromittebat Hungaria. Postquam enim tripartito Exercitu, & quidem tam in Transylvania sub Commando Dñi. Generalis Marchalli Baronis Alexandri Károlyi, quàm & oras Trans Danubianas, sub directione Comitis Antonij Esterházy Partium earundem supremi Generalis rebus bene dispositis Serenissimus Transylvaniæ Princeps, ac Regni Confœderati Hungariæ Dux FRANCISCUS RAKOCY, (Tit.) ac adjuncto sibi Excellentissimi Domini Supremi Generalis Comitis NICOLAI BERCSENYI Militiæ corpore, ad reoccupanda Fortilitia, & præsertim superanda valla Hostilia, ad Oppidum Ujhely erecta. Structo super Fluvium vagum Ponte, Castra movisset, quamvis triduo post Arce Csejte per Insultum in deditionem recepta, Commendanteq; loci cum triginta viris, in Captivitatem ductis, omnem Conatum, & dispositiones ad invadenda prædicta Fossata Ujhelyensia præordinasset; nihilomiùs penitiùs considerando, utiliore fore obsidendi Majoris Fortalitij Trinchin expugnationem, facilèq; per hoc consequentem aliorum deditionem, mutato Consilio, ad obsidionem hanc omnimodè urgendam, animum, viresq; convertit, ac sicine reductis Castris, diè secunda Currentis Mensis ad Latera montium, memorato Fortalitio propè imminentium Castra locavit, cum ecce! hostis intentionum harum præcius, magnò, & properò itinere relictis ad Ujhely quibusvis impedimentis, ex Moravia inexpectatus accurrit, ac summa in Aurora excubias adoritur: Itaq; famà adventus Hostilis tota Castra pervagante, vix spacium horæ labitur dum integer Exercitus Hostilis, ad juga Collium è diametro effunditur, ac Structa, in ordinatas lineas acie, Prælia sine mora, ineundi indicia præbet, data interea tanti temporis mora, ut & Princeps cum cæteris Ducibus, Legiones educere, ac ad loca pro ratione motûs, & ordinationis Hostilium necessaria collocare, aliosq; defectus prævisos supplere properante, ac subitaneò labore potuerit; cum verò Hostis sufficientiam contrarii apparatus contemplatur amfractusque Vallium

Vallium inter utramq; Armadam adjacentium summamq; transennâ difficultatem, magis sibi periculosiorem considerat, concitato motu, obliquum, iter versus Trinchin secutus ad dextrum latus se circumg lat, & cum Fortalitiu ancipiti plurium opinione pro more repudiati Prælii intrare putatur, quamvis tota Aciei facies, pro ut mora temporis patiebatur repentinâ dispositione mutabatur, nihilominus dum Legiones, nec dum in suas Stationes perfectè transeunt, Cohortes Rascianorum primùm impetum in Vexilla Militiæ levis Armaturæ longè ab Exercitu ordinato extra Pugnæ locum collocatæ facere iussit, quas cum facilè reprimerent ac per reciprocas velitationes, Prælium efferveret, interea robur quoq; Militiæ Germanicæ dextro lateri appropinquando, Militemq; Pedestrem cautè prætereundo, contra Neo-conductum Prætorianum Regimen Equestre, se citatò cursu effudit, quo statim turpiter consternatur, ac retro cedente. Dum interea PRINCEPS cum aliis Officialibus Bellicis subsidium Militiæ Pedestris longe distantis evocat, repentinoq; tumultu ordines dat, ac circum-currit tanto impetu labente Equò cadit (quod & Supremo Generali contigit,) ut & Equus, vehementia subiti Casûs tactus perierit, ac ipse quoque vultu Terram feriente copiosum Sangvinem emisit, cum itaq; concurrentibus ad hunc casum Corporis custodibus, PRINCEPS super jacenti Equo percunctationem subducitur ingens Tumultus, & vociferatio Principem cecidisse Vernacula clamantium exoritur, quod dum alii pro energia vocis, de morte interpretantur nuncio tristi per omnes Cohortes divagante, tanta trepidatio toti Exercitui incussa est, ut non observatis amplius ordinibus, quisq; in fugam repentè verteretur, & præsertim Cavalleria effuso ad juga Vicinorum Montium, cursu, Militiam Pedestrem ignominosè desereret, hoc unum Divina elementia, in magnam felicitatis partem benignè disponente, ut Prælio, ad ipsa fere Dumetorum, & Sylvarum Vallibus interjacentium latera inito, Hosteq; propter innumeras fossas, & Viarum amfractus retardato, maxima Infanteriæ Pars ad montes se recipiendo tuta evaserit, Militibus ex Cavalleriæ vix Trecentis in Universum desideratis. Hac Victoria insperata, & Præsertim desertorum Vexillorum pluralitate tumidum. Hostis ducitur incessanti itinere usq; ad Granum Fluvium descendisse, docente exposit diè quid amplius facturus; minitatur quidem ut refertur, obsidionem nobis, cum tamen Peditatu penitus destituatur, tantæ molis opus suscipere eo magis perficere posse incredibile idem videtur; verùm non deest in omnem loci hujus casum Com-

sum Commendans, qui Militè, & Annona satis provifum alii-
etiam quibusvis necessariis requisitis, in dies adauget, & roborat,
quin & ad reprimendos ultiores Hostis conatus defendendafq;
has circum vicinas oras Corpus Militiæ Domi. General. Vigilia-
rum Præfeti Joannis Bottyán, ex Regiminibus, Somogyiano Sa-
lariano, Balogiano, Kokaiano, & Réteino, quæ Prælio non inter
erant. Constans intactè ad menia nostra manet, præter Brigadam
Otskaianam, quæ itidem Hostem assidua Portali velitatione infestat.

*Ex Castris ad SZECSÉNY positis,
die 9. Augusti.*

Post infaustum Trinchiniense ignominiosum magis,
quàm periculosum Prælium, Serenissimus PRINCEPS cum
tota sua Aula continuò itinere, huc ad nos divertit, ac
etiamnum hic subsistit, eum in finem, ut diversis itineribus di-
spersam Militiam quamprimùm congregare, ac in unum Corpus
redigere queat, prout etiam exmissis quaqua versum Patentibus,
tam Comitatus Generalis Insurrectio, interea dum Miles Sti-
pendiarius coëat demandata est, quàm & Fortalitia copiosiori
Præfidiò, & Annona undequaque augetur, Militia dietim tantò
numerò concurrente, ut integræ Cohortes, præsertim Regula-
res Castris se consocient, unde creditur Castra hinc quantocius
Levam versùs motura, ac sub Commando Domini Supremi
Generalis ulterius trans-Granum profectura, interque Nitriam
& Ujvárinum substitura, cum Actionibusque Hostilibus contra-
rias operationes oppositura. Hodie adventit Nuncius de profligato
Trans Danubiano Cæsareo Exercitu, ibidemque capto Co-
mite Franciscò Nádasdi, ejusdem Supremò Commendantè, de
cujus Particularitatibus ulterior informatio sequenti Postâ avidè
expectatur.

*Vigesimâ quintâ Julii ex Castris ad So-
PRONIUM positis.*

Excellentissimus Dominus Partium harum Generalis
Comes ANTONIUS ESZTERHAZI, juxta Mandata Serenissimi
DUCIS cuncta hic apud Nos communi Consilio benè di-
sponit, ac contra Hostem quoq; prosperos bellicarum operatio-
num facit progressus, prout etiam ante paucos dies, Corpus
Militiæ Cæsareæ sub Commando Dñi Generalis Francisci Nádasdi
Constitu-

Constitutum medio Dñi Brigaderi EMERICI BEZEREDI insignis Militis adortus , tam victoriosè fudit , ut plures quingentis neci dederit , non paucos Officiales , cum 60. Gregariis in Captivitatem duxerit , ac omnem Bagasiam , in opimam Prædam tulerit , in simulque fuga elapsos ad Portas Sopronienfes secutus clauserit , ipsamque consequenter Civitatem strictiori Bloquadâ circumfepserit.

Ibidem 1. Augusti.

Hoste Bloquadato , Generalis Noster opportunam occasionem secutus validam Militum manum in Styriam misit datis ordinibus , ut loca deditioi spontaneæ se subjectura , sub Protectionem summat , adversantes verò igne ferroque persequatur , Ipse verò movit Austriam versùs , omnia hostilia acturus , ut Viennenses visis fumigantibus partim teetis repudiatae ex vindictæ cupidine Pacis pœniteat.

Ex Castris ad ALBAM JULIAM Transylvaniam positis, die 28. Julii.

Statibus , & Ordinibus Regni hujus infidelitate confirmati Serenissimi PRINCIPIS , sui illibatè persistentibus , postquam Dnus Generalis Commendans Baro ALEXANDER KAROLYI instructum Exercitum ad Campum eduxit , primò quidem Claudiopolim obsidione cingens , partem Militiæ ibidem reliquit , reliquum verò Exercitum ad Castra inde locavit , unde quamvis continuas hæcteuùs Parthias contra Hostem emisserit , nihil tamen notabile Milite Cæsareò se intra menia Præfidiata continente , operari potuit , præterquam heri Colonellus NYUZÓ Parthiam Hostilem ad Pagum Madarász offendens foelicissimè fudit , ac ducentis cæsis , reliquos in Captivitatem duxit . Scribit etiam Commendans Sarkadiensis foelicem se contra Rascianos Aradienses habuisse expeditionem , qui Supremum eorum famosissimum Colonellum Tòkòli dictum Captivum acceperit.

KAZINCZY FERENC A KÖNYVBARÁT.

A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárában néha kezünkbe akad egy-egy ősnymtatvány, régi magyar könyv vagy hungarica, melybe régi tulajdonosa, „FRANCISCUS KAZINCZY“ sajátos gyöngybetűivel beírta nevét. E néhány ritka könyv elárulja, hogy „a haza fő literátora“ vérbeli könyvbarát és céltudatos gyűjtő is volt. Mit gyűjtött, mi volt gyűjteményének kiváló értéke s mi lett könyvtárának későbbi sorsa, kérdezzük könyvei láttán.

A XVIII. század a könyvgyűjtés arany századja Magyarországon. A törökdhúta ország e békésebb korszakában a könyv ismét fontossá válik és külföldön tanult főpapjaink, gazdag főuraink, barokk palotáik könyvtártermében klasszikusok sorozatait, értékes első kiadásokat, a nyomdászat őskorának fennmaradt ritkaságait, a könyvillusztráció és könyvkötészet remekeit egymással versenyezve gyűjtik. A francia forradalmi eszmék terjedésével a francia könyv kerül az érdeklődés középpontjába, az olvasás és könyvgyűjtés divatja pedig még szélesebb körökben általános.

KAZINCZY FERENCet is „a könyvvásárlás szép dühe szállotta meg“.¹ Ő, aki az irodalomnak és az irodalomban élt, a „tanulásra és dolgozásra való“ könyveken kívül, a typográfia egyéb értékes ritkaságait is szenvedéllyel gyűjtötte. De mindezen ritkaságok gyűjtésére veleszületett hajlama, művészi érzéke, kiváltságos műveltsége s a magyar kultúrának szentelt fáradhatatlan munkássága adott ösztönzést és nem a „módi“. „A könyv és kép szeretője“ volt,² aki már gyermekkorában az érsemlyéni nagyszülőknél töltött évek

¹ E szavakkal FÁY JÁNOSról, KLIMÓ pécsi püspök, a híres könyvbarát unokaöccséről emlékezik meg útinaplójában. Az ő debreceni könyvtárában látja viszont SYLVESTER JÁNOS *Grammaticájának* egyetlen fennmaradt példányát (most a Széchényi Könyvtárban), amely régebben SINAI MIKLÓS debreceni professzor tulajdona volt. SINAI „Debrecen egy utcájáért sem adta volna el e könyvet“; KAZINCZY ezért 1804-ben a professzor fiával lopva lemásoltatta, 1808-ban pedig *Magyar Régiségek és Ritkaságok* c. sorozatában újból kiadta. V. ö. *Pályám emlékezete*. 1759—94. Sajtó alá rendezte VÁCZY JÁNOS. Bp., 1903. 362. l. és KAZINCZY F. *Utazásai*. Pest, 1873. 31. l.

² Pályám eml. 217. l.

alatt, a helybeli prédikátor könyveit „dúlta“ és amint azt önéletrajzában írja, „kivált a bazileai kiadásokat szerette, igen fejeér papirosáért és szép metszésű betűjiért“.³ Pataki diák korában legjobb barátja a bibliothekárius volt, akivel a könyvtárba zárkózva Róma költőit olvassgatta, de legszívesebben egy építészeti munka illusztrációit másolta, a megvakulásig.⁴ S midőn később a bécsi műkereskedőknél képek és metszetek után kutatott, büszkén meséli, hogy Artaria boltjába egyízben karddal az oldalán állított be s a kereskedő, aki magyar ruhája miatt először kedvetlenül fogadta, hamarosan azon csodálkozott, hogy ez a magyar úr „szeme első nézésével a legjobbakat választotta“. — „Óvják magokat azt venni, a mi módi portéka, azt kell venni, aminek tartós becse van“ tanácsolja KAZINCZY a metszetek és képek gyűjtőinek.⁵ Különös kedve tellett a szép metszésű betűtípusokkal nyomtatott és finom metszetekkel illusztrált könyvekben — hiszen saját művei kiadására is sokat áldozott⁶ — gyűjtött metszeteket, híres emberek képmásait, mert amint mondotta, „olvasó embernek az ily adminiculumokra épen olly szüksége van, mint Mappákra, mert kínos dolog... olvasni 's nem tudni, millyennek kell képzelnünk azokat, a' kikről szó vagyon“,⁷ — gyűjtött régi térképeket,⁸ kéziratokat, névalírássokat, de mindezekből elsősorban a magyar vonatkozásúakat. Amikor arra kényszerült, hogy sok éven át gyűjtött kincseitől megváljon, így ír CSEREY FARKASNAK: „... én ezidén eggy magyar dolgokra tartozó Bibliothecát szerzettem Németországon... A legritkább, legkaphatatlanabb portékák fordulnak elő gyűjteményemben... 's magyar emberek' képeinek sok Centuriáji. *Kötelességnek ismertem azokat megszerezni a hazának:* de új és későn kezdő gazda

³ U. o. 185. l.

⁴ U. o. 195. l.

⁵ U. o. 301—302. ll.

⁶ MARMONTEL: Szívképző Regéinek fordítása is feltűnt csínjával. „Mind den oldalról akartam segéllni a szépnék érzését s rezeket metszettem, csinosan nyomtattattam. Így minden kötet ezer forintnál többbe kerül.“ Közli: NÉGYESY LÁSZLÓ: K. F. pályája. Bp., 1931. 114—115. ll. — Arról, hogy K. mily hozzáértő gonddal és finom ízléssel irányította könyvei nyomdai kiállítását, érdekesen számol be GULYÁS PÁL „K. és a magyar könyvművészet“ c. tanulmányában. Ld. Magyar Bibliofil Szemle, 1925. évf. 37. l.

⁷ K. F. CSEREY FARKASNAK, 1808. jún. 23. K. F. Levelezése V. köt. 509.

⁸ K. F. SCHEDIUS LAJOSNAK, 1806. jún. 5. Lev. IV. 177. E leveléhez mel lékeli *Tabulae Geographicae Hungariae* címmel a gyűjteményében meglevő 37 régi magyarországi térkép leírását.

lévén, mihelytt a könyv elérkezik, mingyárt áruba bocsátom...“⁹ Ekkor már fiatal házaspár, a széphalmi ház, ahol „boldog függetlenségben“ kívánt élni, most végre felépül. Az építkezés sok pénzt emészt és hogy jövedelmét fokozza, „szőlőt vesz az újhelyi hegyen... s egy-két telket...“ s ennek költségeire áldozza fel gyűjteményét. Hogy nagy gonddal, szeretettel és hozzáértéssel gyűjtött ritkaságai kinek birtokába jussanak, ugyancsak nagy gond számára. „*Ez a gyűjtemény olly kincs, mellyet idegen kézre eresztteni helyre hozhatatlan kár, sőt minthogy olly kezek közzé juthat, a hol némelly darabjai örökösen el lesznek zárva, Haza ellen elkövetett vétek lenne.*“¹⁰ CSEREY FARKASnak azt írja, hogy legszívesebben a pataki kollégiumnak adná el könyvtárát, annak az iskolának, ahol gyermekéveit töltötte.¹¹ Később arra kéri, „üsse dobra Kolozsvárt“ milyen kincsek találhatóak gyűjteményében.¹² KIS JÁNOSnak írt levelében azt olvassuk, szeretné, ha könyvei „protestáns ember kezébe jutnának“.¹³ NAGY GÁBOR prókátor barátja a gyűjtemény katalógusát a debreceni kollégiumnak mutatja be,¹⁴ a pataki kollégiumot viszont ő maga szólítja fel könyvei megvételére. A patakiak örömmel vennék meg a gyűjteményt, „csak a Bibliothecánk Cassája üressége állott ellent“ válaszolja VAY JÓZSEF, az iskola kurátora.¹⁵ KAZINCZY ismét ír neki, mellékeli a gyűjteményt leíró és a debreceni kollégiumnak már bemutatott jelentést¹⁶ és hangsúlyozza, hogy a vevők között Pataké az elsőség; de a pénz sürgősen kell a 3000 forinton megvásárolt szőlő kifizetése miatt. E jelentésben beszámol „*magyar dolgokat illető régi és ritka könyveinek és képeinek gyűjteményéről, mellyet tavaly egy Baváriában vásárolt Bibliotheca által gazdagított*“. Van benne „1400 darab könyv és 900-nál több kép, topographiai, prospectusi, militáris rajzolat és mappa s az ára 2000 Rfort“. Megvannak PELBARTUS DE THEMESWAR és MICHAEL DE HUNGARIA „nemcsak némelly, hanem minden munkájjal s ez olly birtok, mellyel a *Széchenyiana Bibliotheca* sem dicsekedhetik“. A gyűjtemény legfőbb díszé — véleménye szerint — egy XV. szá-

⁹ K. F. CSEREY FARKASnak, 1805. máj. 23. Lev. III. 336.

¹⁰ V. ö. eladó ritkaságairól írott jelentését; mellékelve VAY JÓZSEFhez intézett leveléhez 1806. júl. 28. Lev. IV. 241. l.

¹¹ Lev. III. 336.

¹² 1806. febr. 11-én kelt levelét ld. Lev. IV. 44.

¹³ 1806. febr. 12-én kelt levelét ld. Lev. IV. 48.

¹⁴ 1806. febr. 24-én kelt levelét ld. Lev. IV. 62.

¹⁵ VAY JÓZSEF 1806. júl. 19-én kelt válaszát ld. Lev. IV. 224.

¹⁶ K. F. VAY JÓZSEFnek 1806. júl. 19-én. Lev. IV. 241.

zadi, eddig ismeretlen kis kódex, LEONARDUS ARETINUS *Attilája*, amelyet „deák nyelven irandó praefatióval és históriai scholionokkal“ ki akar adni.¹⁷ Mindezen kincsek megvételével az iskola Consistoriumát úgy kínálja meg, „mint SYBILLA kínálta vala meg a magáéival TARQUINT, csak hogy én a magamékat, ha megvétetni nem fognak, meg nem égetem“. Ha a kollégium megveszi, mint „vallásuknak sorsosa“, hajlandó az összegből bizonyos summát elengedni. A gyűjtemény valóban Pataké lett. A „Superintendentia Cassájába szép Summácska gyűlt volt össze e végre“¹⁸ s KAZINCZY 250 forintot engedett az árból; sőt még többet adott, mint amennyit ígért, „mert a képek száma 1081, a könyveké meghaladja az 1400-t“.¹⁹

A könyvgyűjtés „valóban a gazdagok osztályrésze“, nem elég hozzá hajlam és műveltség, lényeges feltétele a pénz. Ez pedig KAZINCZYNÁL szűkében volt. Amióta fogságából visszatért és megházasodott, egyre népesebb családja és igazságtalanul kiszabott családi birtokrésze miatt az anyagi gond állandóan kíséri. Rezignáltan írja SCHEDIUSNAK: „... nem fognám eladni a becses gyűjteményt: de egy testvéröcsém *testvéri-módon* bán velem 's életemet elkésé-
ríti“.²⁰ Alighogy gyűjteménye egy részét Patakának adta, megmaradt kincsei számára ismét vevőt keres. Eladó könyvei lajstromát ezúttal SZENTGYÖRGYI GELLÉRTNEK küldi meg, aki a pálosrend megszűnése óta a gazdag műgyűjtő és könyvbarát, JANKOVICH MIKLÓS fiainak nevelője. SZENTGYÖRGYI a lajstromot JANKOVICHNAK adja át, bár a könyvek egy részét ő maga is megvenné, ha egy „enyveskező felebarátja“ 600 forintját el nem lopja.²¹ JANKOVICH gazdag gyűjteményét KAZINCZY már ismeri s CSEREY FARKASNAK elragadtatással ír a nála látott kincsekről, mint például LUTHER eredeti *Testamentumáról*, amelyet „gyalázat a Németeknek!... 33 tallérra tartott valami Antiquarius s Németországban senki nem volt, aki meg-

¹⁷ K. F. két másolatot készített e kódexről, ezek jelenleg az Orsz. Széchényi Könyvtárban (Oct. Lat. 64—65.). Később TOLDY FERENC is lemásolta, mert szintén ki akarta adni. Az ő másolata a *M. Tud. Akadémia Könyvtárában*. A kódexről IFJ. HORVÁTH JÁNOS azt állapította meg, hogy szerzője nem LEONARDUS (BRUNI) ARETINUS, hanem a szöveg CALANUS püspök BÉL MÁTYÁS által kiadott ATTILA életrajzával azonos. V. ö. IFJ. HORVÁTH JÁNOS: *Calanus püspök és a Vita Attilae*. Bp., 1941. 71—76. ll.

¹⁸ VAY JÓZSEF K. F.-nek, 1807. márc. 12. Lev. IV. 80.

¹⁹ K. F. VAY JÓZSEFNEK 1807. febr. 22. Lev. IV. 498.

²⁰ A levél kelt 1806. jan. 31-én. Lev. IV. 36.

²¹ SZENTGYÖRGYI GELLÉRT K. F.-nek 1809. jan. 31-én. Lev. IV. 208.

vegye!“²² — JANKOVICH, amint az eladó „*Könyveknek, Kéz Írásoknak, Aláírásoknak, Képeknek és Abroszoknak Lajstromát, mellyek Hazánkat érdeklík*“ SZENTGYÖRGYITŐL átveszi, azonnal válaszol.²³ KAZINCZY mindezen ritkaságokért, úgy, mint a Pataknak eladotakért, szintén 2000 forintot kér és a pataki gyűjtemény három legértékesebb darabjéért — egy rongyos mappáért, de „amelly a Rézmetsző mesterség feltalálása idejében dolgoztatott“, valamint *Leonardi Aretini Attila és Judicium de Cometa 1468 c. két kódexért*²⁴ — *Apiánus Bavariai Atlasával* és II. RÁKÓCZI GYÖRGY és a svéd király találkozását ábrázoló három rézmetszettel kárpótolja a vevőt.²⁵ JANKOVICH sokalja az összeget, kéri, hogy egy-két száz forintot áldozzon fel a barátságának.²⁶ Engedett-e KAZINCZY kérésének, nem tudjuk, de a könyvtárat valóban ő vette meg.²⁷

JANKOVICH MIKLÓS KAZINCZY iránti barátságának a későbbi évek során is tanújelét adja. Egyízben könyvtára büszkeségét, a *Sallustius-Corvinát*, majd pedig SALLUSTIUS pompás kiadású spanyol és német fordítását küldi meg neki, hogy nagy gonddal készülő saját fordítását ezekkel összevesse;²⁸ 1824-ben pedig pesti házába hívja meg.²⁹ KAZINCZY a meghívást elfogadja, de évek múlnak, amíg Pestre indul. JANKOVICH türelmetlenül várja „Museumába“, hogy mindazt, „amit negyven éven át keresett, talált, a Tudatlanság emésztő körméből kiragadott, amiért ázott, fázott, izzadott, fáradott, vagyonát áldozta“, neki bemutassa.³⁰ 1828 telén KAZINCZY végre Pestre indul, de útközben tüdőgyulladást kap és JANKOVICH vendéglátó házának zajától félve, SZEMERE PÁLnál száll meg.³¹ Midőn félévi távollét után otthonába visszatér, sajnálkozva írja GUZMICS IZIDORNÁK: „WADASI JANKOVICH MIKLÓS, a hon halha-

²² A levél kelt 1808. szept. 20-án. V. ö. Lev. VI. 88. — LUTHER Testamentumát JANKOVICH az evangélikus egyháznak ajánlotta fel. Ld. *Hazai és Külf. Tudósítások* 1815. évf. febr. 22. számában KULTSÁR cikkét.

²³ JANKOVICH M. K. F.-nek 1809. febr. 4-én. V. ö. Lev. VI. 214.

²⁴ Mindkettő tulajdon kezével lemásolva a JANKOVICHnak eladott gyűjteményben. V. ö. K. F. JANKOVICH M.-nak 1809. márc. 7-én Lev. VI. 278.

²⁵ U. o.

²⁶ JANKOVICH M. K. F.-nek 1809. okt. 18-án. Lev. VII. 21.

²⁷ V. ö. JANKOVICH leveleit K. F.-nek: 1. H. és k. nélkül. Lev. VII. 188. — 2. 1810. jan. 29. Lev. VII. 253.

²⁸ K. F. GUZMICS IZIDORNÁK 1824. V. ö. Lev. XIX. 124. és JANKOVICH M. K.F.-nek 1824. jún. 12. Lev. XIX. 136.

²⁹ JANKOVICH M. K. F.-nek 1824. júl. 24. Lev. XIX. 163.

³⁰ JANKOVICH M. K. F.-nek 1827. szept. 21. Lev. XX. 360.

³¹ K. F. RUMY KÁROLY GYÖRGYnek 1828. ápr. 12-én. Lev. XX. 479.

tatlan fija, úgy akará, úgy kíváná, hogy vendége legyek; s képzeld jóságát, képzeld kevélységemet! Ő engem kéziratának szobájába készüle szállítani. *Lakott-e valaha Király pompásabban, mint én fogtam volna e kincsek közt?...*³² 1831-ben GUZMICS vendégeként a *pannonhalmi apátság* könyvtárában gyönyörködik és a pompás incunábulák, bibliák és ritka keleti kéziratok láttán ezt írja útinaplójába: „Mily szerencse, ha a gazdagság jók kezében áll, olyanok kezében, kik méltók, hogy gazdagok legyenek“.³³ Rövid pár hónap múlva pedig már nem él. A következő évben JANKOVICH MIKLÓS is megváltik kincseitől; kéziratokban, ősnymtatványokban, régi magyar könyvekben, hungaricákban gazdag könyvtárát, két Corvin-kódexét³⁴ és egyéb műkincseit 125.000 forintért a *Nemzeti Múzeumnak* adja el.³⁵ KAZINCZY FERENC könyvei — eredeti akarata ellenére — így kerültek mégis a *Múzeum Széchényi Könyvtárába!*

Szerető gonddal gyűjtött és legnagyobbbrészt magyar vonatkozású könyveit és egyéb ritkaságait vajjon miért nem adta a „*Nemzeti Bibliotheca*“-nak?

1809-ben, amikor könyvei eladásáról levelez, JANKOVICH MIKLÓSNak ezt írja: „Bibliothecarius MILLER Úr engemet hazafiatsággal vádolt abban, hogy eladó szándékom lévén 1806-ban, *Patak*nak adtam az elsőseget, nem a *Nemzeti Bibliothecának*. Most újabb okot adok MILLER Úrnak ezen vádra, mert én első ajánlósomat ez eránt a Mélt. Úrnak teszem és senkinek sem még másnak. Sokszor *okainkat nem is lehet látatni* s így vagyok én is a *Nemzeti Bibliotheca* eránt, mellyet nálamnál senki nem becsül inkább: de az sem rossz hazafi, a ki más *Bibliothecának* szaporodását is óhajtja...“³⁶ Az ok, amelyet nem akart „látatni“, kettős volt. SZÉCHÉNYI FERENC grófot, a *Nemzeti Bibliotheca* alapítóját Bécsből ismeri, 1789-ben ott látogatja meg és akkor még „religiosus tisztelettel áll a valóban nagy férfi előtt“.³⁷ De évek múltán, amikor fogóságából visszatér és félbeszakadt írói pályáját folytatni kívánja, műfordításainak kiadásához SZÉCHÉNYI FERENCTŐL és sógorától,

³² K. F. GUZMICS IZIDORNak 1829. máj. 27-én. Lev. XXII. 422.

³³ K. F. *Utazásai* 45. l.

³⁴ GN. CURTIUS RUFUS. *De gestis Alexandri magni libri*. — BARTONIEK 160. és C. SALLUSTIUS CRISPUS. *De bello Catilinae*. — BARTONIEK 257.

³⁵ *A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene*. Bp., 1902. XXII. l.

³⁶ K. F. JANKOVICHnak 1809. márc. 7-én. Lev. VI. 278. és MILLER JAKAB FERDINÁND K. F.-nek 1808. márc. 11-én. Lev. V. 368.

³⁷ Pályám eml. 278. l.

FESTETICS GYÖRGYTŐL anyagi támogatást hiába kér. SZÉCHÉNYI szabadjóműves voltát bánva, óvakodik a MARTINOVICS-féle mozgalom részesével régi ismeretségét felújítani.³⁸ Keserűen írja ezért KAZINCZY SÁRKÖZY ISTVÁNNAK: „Én az vagyok, aki voltam; képzeld, melly keserves ezen érzésekkel azt látni, hogy némely gyáva fő vagy megváltozott, vagy nem mer a maga alakjában megjelenni“.³⁹ SZÉCHÉNYI FERENC iránti elkeseredése oly mély gyökeret ver lelkében, hogy még a Nemzeti Múzeum alapításában is, önzetlen hazafiúi gesztus helyett, hiúságot lát. „Szeretett volna *Tavernisussá* lenni. Hogy lehetetlen legyen megtagadni tőle a jutalmat, egy fényes tettet akara tenni 's Bibliothecáját a Hazának, de az Udvar protectiója alatt ajándékozá. És még sem lett az!“ — írja CSEREY FARKASNAK.⁴⁰ Amikor pedig 1803-ban Pesten a *Széchenyi Könyvtár* kéziratainak gyűjteményét csodálja,⁴¹ a könyvtár katalógusával elégedetlen, mert az eltiltott könyvek címét nem találja meg benne, noha tudja, hogy a könyvek megvannak a gyűjteményben.⁴² VIRÁG BENEDEKNEK is ily értelemben ír: „SZENCI MOLNÁR ALBERT — nagy név! CALVINUSNAK institutiójit magyarra fordította és 1624-ben Hannóviában in 4° kiadta... *Bosszankodva látom, hogy a gróf Széchenyi Biblioth. indexében ez a könyv nem található.* Nálam meg vanon. *Talán ezt sem merték megnevezni a Catalogust csinálók...*“⁴³

SZÉCHÉNYI FERENC, az aulikus főúr elutasító magatartása önértetét mélyen sérti. A *Széchenyi Könyvtár* rendezésében a tudományos tárgyilagosság hiánya bosszantja. Mindez arra készteti, hogy nemcsak könyveit, hanem levelezésének gazdag gyűjteményét, saját kora irodalmi és társadalmi életének leghívebb tükröképét is más kezekre bízza. „Én minden becsesebb emberek hozzám írt leveleit félreteszem 's mikor egy kötetnyire gyűltek, egyyüvé kötettem ... a' Publicumnak meg is mondám, hogy a' ki valaha, vagy most, Literaturánk históriáját írni akarja, tudja meg, hol találhat dátu-

³⁸ VÁCZY JÁNOS: K. F. és kora. Bp., 1915. 589. l.

³⁹ 1805. okt. Lev. III. 443.

⁴⁰ 1806. okt. 27. Lev. IV. 443.

⁴¹ K. F. NAGY GÁBORNNAK 1803. máj. 20. Lev. III. 60.

⁴² VÁCZY id. m. 570. l.

⁴³ 1804. márc. 12. Lev. III. 187. — SZENCI MOLNÁR ALBERT. Calvinus Institutiói, V. ö. SZABÓ K. I. 540.

mokra. Halálom után olly helyre lesznek letéve, a' hol az Írók hasznokat vehetik: *de nem a Széchényi Bibliothecájába!*⁴⁴

Könyveit és levelezését attól féltette, hogy esetleg „idegen kézre jutnak“ vagy hogy a cenzúra Argus szemei elől „némely darabjai örökösen el lesznek zárva“. Sem könyveit, sem levelezését nem érte ez a sors; de a JANKOVICH MIKLÓSNak eladott gyűjtemény saját kezével írott lajstroma⁴⁵ az elmúlt háborús esztendőben mégis idegenbe került. A Széchényi Könyvtár Kézirattárának értékes darabjaival elcsomagolva és Veszprémbe menekítve, politikai kalandorok jóvoltából most külföldön lappang.⁴⁶ Ez a lajstrom tenné ugyanis lehetővé azt, hogy a Széchényi Könyvtár törzsanyagában szétszórt könyveit kiválogassuk és külön gyűjteményben egyesítsük, továbbá, hogy a sárospataki gyűjtemény eredeti lajstromával⁴⁷ együtt, könyvtára teljes jegyzékét összeállítsuk. Mert KAZINCZY FERENC céltudatos gyűjtőmunkája eredményét csakis e teljes jegyzék ismeretében értékelhetjük és méltathatjuk. Addig is, amíg erre remélhetőleg rövidesen sor kerül, csak azt a néhány könyvét említjük meg, amelyek bejegyzéseivel megjelölve arra indítottak, hogy róla mint könyvbarátról megemlékezzünk.

E néhány könyvritkaság közül kilenc a nyomdászat őskorából, a XV. századból való. Van közötté baseli, hagenauai, kölni memmingeni és lyoni nyomtatvány, sőt magyar szerző műve is: TEMESVÁRI PELBÁRT és tanítványa, LASKAI OSVÁT szerzetesek külföldön is igen népszerű prédikációinak hagenauai és baseli kiadása.⁴⁸

⁴⁴ K. F. SÁRKÖZY ISTVÁNNak 1805. dec. 20-án. Lev. III. 484. — Levelezését halála után özvegye a M. Tud. Akadémiának adta.

⁴⁵ Ez a *Bibliotheca Antiquaria* c. lajstrom ugyancsak a JANKOVICH-féle gyűjteménnyel került a Széchényi Könyvtárba. Kézirattári jelzete: Oct. Lat. 2.

⁴⁶ E tanulmány 1946. elején került nyomdába. Azóta KAZINCZY kézírata ismét az Orsz. Széchényi Könyvtár birtokában van.

⁴⁷ „Bibliotheca antiquaria rerum hungaricarum Francisci Kazinczi Bibliothecae Collegii Reformator. Sárospatakiensi illata 1807.“ V. ö. SZINYEI GERZSON: A sárospataki főiskolai könyvtár története. Sárospatak, 1884. 47. l.

⁴⁸ a) PELBARTUS DE THEMESWAR. Sermones de sanctis. Hagenau, 1499. Hain 12555. Horváth I. 544. Szabó K. III. 49. „Fr. Kazinczy 1805.“

b) PELBARTUS DE THEMESWAR. Stellarium. [Basel, s. a. Jac. de Pforzheim] Hain 12562. Brit. Mus. Cat. III. 778. Horváth I. 872. Szabó K. III. 76. „Franciscus Kazinczy 1803.“

c) OSVÁLDUS DE LASKO. Biga salutis. Hagenau, 1498. Hain 1052. Horváth I. 514. Szabó K. III. 39. „Franc. Kazinczy 1807.“

d) U. a. Hagenau, 1499. Hain 9055. Horváth I. 543. Szabó K. III. 47. „Ex collectione Francisci Kazinczy Széphalom ad Tokajum 8. Septembris 1807.“

A kilenc ősnymtatvány közül ANTONINUS firenzei érsek 1483-ban megjelent *Confessionale-ja*⁴⁹ a legrégebb, GUILLELMUS DE OCKAM angol származású és Münchenben letelepedett ferences barát XXII. JÁNOS pápa és a pápista doktrinák ellen írott két könyve⁵⁰ a legértékesebb; e két utóbbit JOHANNES TRECHSEL lyoni nyomdájában a később nagyhírű párizsi könyvkiadó, JODOCUS BADIUS rendezte sajtó alá. A *Sequentiae* 1496-i⁵¹ és PETRUS DORLANDUS karthausi szerzetes *Viola animae* c. művének 1499. évi kiadása⁵² viszont a kiváló kölni ősnymdászat két terméke. — Ritka régi magyar könyve BARANYAI DÉCSI JÁNOS *Sallustius-fordításának* 1596. évi szebeni kiadása;⁵³ ezt PRIMÓCZI SZENTMIKLOSI ALAJOS erdőtarcsai könyvtárából kapta s 1828-ban JANKOVICHNAK ajándékozta. Végül a magyarországi török világról szóló külföldi híradások sorában több ízben is megjelent *Turckenpuechlin* c. pamflet 1522. évi kiadása,⁵⁴ ugyancsak az ő szerzeményeként került a Széchényi Könyvtár hungaricai sorába.

HUBAY ILONA.

⁴⁹ GW 2097. Horváth I. 177. „*Franciscus Kazinczy 1808.*“

⁵⁰ a) OCKAM, GUILLELMUS. *Dialogorum libri septem adversus haereticos, cum tractatu de dogmatibus JOANNIS XXII. papae.* (Lyon, 1494) Hain 11938. Horváth I. 801. „*Editus 1494. Ockamus hic monachus ordinis minorum defendit imperatorem Ludovicum Bavarum et propterea fulmine vaticano tactus est. Obiit X. Aprilis anno 1347. Monachii. Franciscus Kazinczy Széphalmi, ad Tokaïum, Kalendis Octobris 1807.*“

b) OCKAM, GUILLELMUS. *Compendium errorum Joannis XXII. papae.* (Lyon c. 1495) Hain 11946. Horváth I. 800. „*Editum et compilatum a fratre Guillermo Ockam, de ordine fratrum minorum. Franciscus Kazinczy 1807.*“

⁵¹ Hain 14686. Brit. Mus. Cat. I. 286. Horváth I. 869. „*Franciscus Kazinczy 1806.*“

⁵² GW 9046. Horváth I. 549. „*Franc. Kazinczy 1808.*“

⁵³ Szabó K. I. 286.

⁵⁴ Kertbeny 159. „*Franc. Kazinczy 1807.*“

SAJTÓ ÉS IRODALOM.

Sajtó és irodalom elvi, fogalmi elhatárolása a célunk. De ha elhatárolunk, szükségképen a közös vonásokra, az összefüggésekre is rávilágítunk, hiszen határvonalat éppen ott látunk, ahol két terület érintkezik. Tehát eleve szorosabb kapcsolatot tételezünk fel sajtó és irodalom, mint a sajtó és a szellemi élet egyéb területei között s tárgyunk éppen ennek a kapcsolatnak meghatározása. Ebben az is bennefoglaltatik, hogy nem a sajtó, illetve az irodalom tudományos vizsgálatának módszereit és azok összefüggését, illetve különbözőségét akarjuk tisztázni, hanem magukról a vizsgálandó tárgyat képező jelenségekről óhajtunk elvi megállapodásokra jutni.

Csakhogy a sajtó, pontosabban az időszaki sajtó — mert a szót a mai nyelvhasználatnak megfelelő szűkített értelmében használjuk — módszeres vizsgálata még aránylag rövid multra tekint vissza. Az anyaggyűjtés és a feladatkijelölés stádiumában van. Vele szemben az irodalomtudomány elméleti megalapozással, öncélúságát igazoló egyéni módszerekkel lép fel. Legbiztosabb úton tehát akkor fogunk haladni, ha a sajtó tudományos vizsgálatának eddig járt ösvényeit követve keressük a megoldást és nem mondunk le az eddigi tudományos kutatásban, elsősorban az irodalomtörténetben és annak elméleti irodalmában található támpontokról.

1. Az időszaki sajtó tudományos vizsgálatának alapvetését két tudomány végezte: a történelem és az irodalomtörténet. A sajtó vizsgálata egyiknél sem öncél: a történelem számára a források egy csoportját, az irodalomtörténet szempontjából az irodalmi élet egyik szervező, közvetítő eszközét jelenti. ROBERT PRUTZ, a sajtó első történetírója kifejezetten irodalomtörténésznek tekintette magát, sőt, mivel szerinte az irodalomtörténet is a történettudomány egyik ága, a történelem nagy egységében látta a szellemi élet valamennyi jelenségének foglalatát.¹ A franciáknál SAINTE-BEUVE szintén az iro-

¹ ROBERT PRUTZ: *Geschichte des deutschen Journalismus*. Hannover, 1845. — GERHARD MENZ: *Zeitungswissenschaft, Literaturwissenschaft und Geschichtswissenschaft*. Forschungen und Fortschritte. 1943. 134—135. l.

dalomtörténet szempontjából vetette fel elsőnek, hogy meg kellene írni a sajtó történetét.²

A magyar irodalomtörténet a legelső rendszerező feldolgozástól, WALLASZKYÉtól kezdve, felvette tárgykörebe a hírlapokat és folyóiratokat. WALLASZKYNál és PÁPAYNál, akik az irodalomtörténet feladatát a legszélesebbre szabják — utóbbi „a Magyar Nyelvnek ’s Írástudásnak mind természeti, mind történeti állapotját az írásbeli Előadás minden nemeire való alkalmaztatásával adgya elő“ — a sajtó külön fejezetben nyer méltatást.³ TOLDY FERENCNél és BEÖTHY ZSOLTNál — akik előadásukat már kénytelenek rövidre fogni s ennek megfelelően irodalomfogalmukat is szűkíteni — a sajtó a tudományos és nyelvi mozgalmakról, illetve a „közállapotokról“ szóló nagyobb fejezetekben helyezkedik el, tehát mintegy az előszobába szorul s így marad ez PINTÉR JENŐNél is, noha nagy tudományos rendszerezésében egy-egy korszak általános tárgyalásánál külön szakaszban részletesen felsorolja a hírlapoknak és folyóiratoknak, majd szerkesztőiknek életrajzi adatait. Adatainak teljességével felülmúlja egyetlen összefüggő sajtótörténetünket, FERENCZY könyvét is, amely már címében is — az eddigi fejlődésnek megfelelően — a magyar hírlapirodalom történetét ígéri s valóban, a negyvenes évek nagy publicistáinak irodalmi méltatására helyezi folytatás nélkül maradt művének súlypontját.

A sajtótörténet tehát az irodalomtörténet keretében helyezkedik el s ennek megfelelően alkotja meg a sajtó, pontosabban a hírlapirodalom fogalmát. Már PÁPAY SÁMUEL is azért dicséri „az úgy nevezett Újságírást“, mert „tudva vagyon, melly hathatósan segíti az a’ szép, jó, ’s hasznos esméreteknek és általyában az olvasás’ szeretetének terjesztése által, a’ nyelvnek, Literaturának, ’s Nemzeti tsinosodásnak előmenetelét.“ TOLDY FERENC és BEÖTHY ZSOLT ugyancsak a műveltség terjesztésében látják a hírlapok legfőbb feladatát. A sajtónak az irodalomtörténet elvi, elméleti megalapozásában alig jut hely, PINTÉR JENŐ kétkötetes kézikönyvének terjedelmes bevezetésében mellékmondatokban is alig érinti. Jellemző végül, hogy KIRÁLY GYÖRGY „Tudományos feladataink az irodalomtörténeti kutatások terén“ címmel 1920-ban megjelent összeállításában nem

² GEORGES WEILL: Le journal. Paris, 1934. 4. l.

³ WALLASZKY: Conspectus... 1808. (2. kiad.) 432—436. l. (A folyóiratok külön, a „sociatates eruditae“ c. fejezetben 404—413. l.) — PÁPAY SÁMUEL: A magyar literatura esmérete. Veszprém, 1808. 407—414. l.

csak a sajtó történetét, de még bibliográfiai feldolgozását sem veszi fel a tudományos célkitűzések közé.

Természetesen nem az következik mindebből, hogy a sajtó létezése, hatása, jelentősége a magyar irodalomban terra incognita. Százával idézhetnénk az utóbbi száz év publicisztikai, kritikai és politikai irodalmából a sajtóval hosszasan és részletesen foglalkozó cikkeket, néha önálló munkákat is. Idetartoznak az első összefoglaló magyar munkák a sajtóról, mint BIRÓ LAJOS és SZABÓ LÁSZLÓ⁴ érdekes könyvei. Mindezek azonban nem rendszeres, tudományos igényű munkák s így nem várhatjuk tőlük, hogy a sajtó tudományos meghatározásában és az irodalommal szemben való elhatárolásában segítségünkre legyenek. Amellett legnagyobb részük a sajtó felett az irodalom szempontjából bírálatot, sőt ítéletet mond, tehát abba az egyoldalúságba esik, amelyet a rendszerező irodalomtörténet a sajtó elfogulatlan, referáló ismertetésére szorítkozva elkerül. Mégis, egyetlen mult századbeli író kiragadunk a sorból, mert talán ő volt a magyar hírlapírás kialakuló korában egyik lelegevenebb összekötőkapocs a sajtó és irodalom között: BAJZA JÓZSEFET. BAJZA⁵ az időszaki sajtót egészen modern terminológiával a „szellemi közlekedés eszközei“ közé sorolja; ezeknek történetét a szólástehetség, Istennek felséges adománya nyitja meg, majd maradandó alakot öltött az írásban, amely már az ember alkotása, akinek „akarátára a lélek nélküli tárgyak is megszólaltak.“ De GUTENBERGGel érkezett a gondolatközlés második nagy időszaka: az egyszer leírt gondolat több száz és ezer példányban terjedt el. Azt lehetett volna hinni, hogy ezt a fokot már nem mulhatta felül a fejlődés. De jött egy harmadik lépés is: a folyóirat. „A folyóiratok azáltal, hogy bizonyos napon rendszeren s elmaradhatatlanul meghatározott helyre és olvasókhöz érkeznek meg, minden gondolatnak, eszmének, mely ember agyában születik, szárnyakat fűztek, melyeknek sebességével egyik földszarktól a másikig küldethetnek. Az időszaki iratokat megelőzőt kor eszméi hosszadalmas lassúsággal terjedtek csak szülőhelyök határain túl is, évek kellettek, míg egy nagy eszme, mely keleten született, nyugatra eljuthatott: most a gondolatnak mérföldek ezerein át, tengerentúli országokig bizonyos pálya nyílt fel... Az eszmék ezernyi sokasága jó és meggyen, s megtelik velök az egész

⁴ BIRÓ LAJOS: A sajtó. Bp., 1911. — SZABÓ LÁSZLÓ: A modern újságírás. Bp. [1916.]

⁵ A folyóiratok fény- és árnyékoldalai. Bevezetésül az Athenaeumhoz. (B. összegyűjtött munkái. K. Toldy F. 2. kiad. 2. köt. Pest, 1862. 227—235. l.)

levegő. S e bámulandó jelenéseket, ím a szellemi közlekedés mindenható eszközei, a folyóiratok teremtették.“

BAJZA lelkes szavakkal előadott sajtófogalma már majdnem ugyanabba az összefüggésbe helyezi a folyóiratokat, mint legújabbán irodalomtudományunk. Mert, hogy ismét biztos talajon haladhassunk tovább, újra az irodalomtörténet elméleti irodalmához kell visszatérnünk. Itt HORVÁTH JÁNOS⁶ fellépése jelent tárgyunk szempontjából is fordulópontot. Egyaránt szakítva a pozitivista hatáskutatással, meg a lélektani és az esztétikai szempontok által túlságosan szűkreszabott irodalomfogalommal, HORVÁTH JÁNOS önálló módszerrel ruhazza fel az irodalomtörténetet, amely a fejlődés konkrét vizsgálatát teszi lehetővé. Az irodalom állandó lényegét kifejező irodalmi alapviszony létesítésének tényezői között a sajtó is elfoglalhatja szervesen kijelölt helyét az irodalomtörténet keretei között. HORVÁTH JÁNossal egyidőben TOLNAI VILMOS⁷ is útmutatást ad a sajtó és irodalom viszonylagos helyzetének meghatározásához; egyrészt szellemi és gazdasági közvetítő szerepet szán a sajtónak író és közönség közt, másrészt az irodalmi központ, az erők egyesítésének szervévé teszi meg azt.

Az irodalomtörténet gyakorlata a sajtó számára kijelölt keretet nem töltötte ki. Az elméleti irodalomban azonban THIENEMANN TIVADAR⁸ tovább halad a sajtó irodalmi jelentőségének kiterjesztése felé. Az irodalom fejlődését a közlési módok kialakulásával állítja párhuzamba — a „szellemi közlekedés eszközeivel“, mint BAJZA — s az irodalom útja így szükségképen a sajtóhoz vezet, mint legvégső megjelenési formájához. A könyv napról-napra írt fejezetekre bomlik szét, a sajtó, mint az irodalom szükségszerű továbbfejlődésének útjelzője túlvezet magán az irodalmon is. Szinte a könyv, sőt az irodalom alkonyának hangulatát árasztja ez a felfogás, amelyhez igen hasonló eredményre jut egy másik elméleti munka; ez ugyan nem az irodalomból indul ki, de a magyar sajtó történetének egyik legérdekesebb fejezetét elemzi új módszerrel. BALÁS P. ELEMÉR⁹ szemében SZÉCHENYI és KOSSUTH hírlapi vitája tulajdonképpen a könyv és az újság összecsapása, amelyben az újság marad a győztes, mégpedig azért, mert az újkor „dologias“ szemléletének még a könyvnél is

⁶ Magyar irodalomismeret. Minerva. 1922. 187—206. l.

⁷ Bevezetés az irodalomtudományba. Bp. 1922. 21., 24. l.

⁸ Irodalomtörténeti alapfogalmak. 2. kiad. Pécs, 1931. 181—186. l.

⁹ A Széchenyi—Kossuth ellentét hírlapi vitájuk tükrében. Kolozsvár, 1943. kül. 53. l.

jobban megfelel. „Az időszaki sajtóban már nemcsak a dolog jut önálló élethez, hanem a sajtótermék válik önálló személyiséggé, amely a nyilvánosságához beszél és erre, mint valami valóságos élőlény hat.“

A magyar sajtó rendszeres tudományos vizsgálatának területét kijelölve MÁTÉ KÁROLY¹⁰ — HORVÁTH JÁNOS és THIENEMANN TIVADAR felfogásához kapcsolódva — rámutat arra, hogy sürgős szükség volna a magyar sajtó fejlődésének történetét megírni. „Ne legyen azonban ez ismét a lapengedélyezések vagy a cenzúra története, esetleg a politikai küzdelmek újabb jellemzése a hírlapi cikkek szemüvegén keresztül: magának a zszurnalisztikának, a zszurnalisztikai formáknak fejlődéstörténetére van szükség.“ Az irodalomtudomány — de itt már tegyük hozzá, hogy nemcsak a magyar, hanem a külföldi is — ezzel mindeddig adósa a sajtónak, amelyet az irodalomhoz viszonyítva részben mint közvetítőt, irodalomszociológiai tényezőt, részben mint az irodalom alkonyának fenyegető árnyát, jövődő teljhatalmú utódját határozza meg.

2. De a sajtónak — ezt BAJZA személyében az irodalom, THIENEMANN személyében az irodalomtudomány egyképen elismeri — az irodalmon kívül, attól függetlenül is megvan a maga élete, funkciója. Meg kell tehát vizsgálnunk sajtó és irodalom viszonyát a sajtó oldaláról is. Itt az elméleti irodalom kevesebb támogatást fog nyújtani. Bele kellene merülnünk a sajtó meghatározásának bonyolult kérdésébe, ahogy az a sajtó elméleti kézikönyveiben sokféle ellenmondással és önellenmondással megtalálható. Rövidebb és célravezetőbb lesz az út, ha itt nem az elméletből, hanem magának a sajtónak a történetéből indulunk ki, úgy, ahogyan az — részben az irodalomtörténet jóvoltából — eléggé áttekinthetően előttünk áll. A rendelkezésre álló tudományos forrásanyag igen különböző értéke és a szempontok sokfélesége miatt előre kell bocsátanunk, hogy rendszeres alapvetés helyett csak kiindulópontokat, szilárdnak elfogadható támpontokat óhajtunk szerezni.

A sajtó története mindjárt kiindulópontjában azzal a meglepő tanulással szolgál, hogy semmi kapcsolata sincs az irodalommal. Létrejöttében az irodalomnak nem volt szerepe. Nem az egységes könyv töredezett szét cikkekkel, hanem az újság egyes számai álltak

¹⁰ Sajtó és tudomány. Pécs, 1929. 19. l.

össze könyvekké, amikor azokat bekötötték. Az első periodikus újságok, a strassburgi és augsburgi *Relatio*, illetve *Aviso*, nem hoztak egyebet, mint hírek, események egyszerű felsorolását a hírek származási helye szerint elrendezve. Még csak annyi „irodalmi” alakítást sem vállaltak magukra a szerkesztők, hogy az egy tárgyra vonatkozó híreket együvé csoportosítsák. Olyan tárgyilagos ez az újság, mint valami árjegyzék, vagy számadáskönyv. Szorosan követi a hírközlő levelek, a kézírásos újságok tradícióját, amelyekről a kialakult hírközvetítő hálózatot készen vette át és amelyek már szintén rendszeresen és periodikusan terjedtek, éppen csak a szélesebb közönségtől voltak elzárva egészen a könyvnyomtatás bevezetéséig — éppúgy, mint a könyvek és a bennük foglalt irodalom.¹¹

A német Avisokhoz hasonlóan a pusztá referálásra szorítkozik a Theophraste Renaudot-féle francia *Gazette*, valamint az első angol, olasz és holland újságok is. Ezt a típust képviseli még a XVIII. század elején a *Wienerisches Diarium*, a *Mercurius Hungaricus* és a budai németnyelvű *Mercurius* is.

Az újság kiadója s egyben szerkesztője, lett légyen az könyvnyomtató, vagy postamester, egyéni, alakító, „irodalminak” nevezhető munkát nem végez a száraz egymásutánban közölt híryanagon. Nem is tulajdonít személyes munkájának nagyobb jelentőséget, mint a vállalkozó, vagy a kereskedő; nevét is csak ritkán mondja meg, akkor is csak azért, hogy üzletfelei, előfizetői tudják, kihez forduljanak. Az anonimitás természetesen folyik abból a tényből, hogy az újság nem egyéb, mint közlekedési eszköz, még azt is csak vonakodva tennénk hozzá BAJZA szavaival, hogy a szellemi közlekedés eszköze.

A sajtónak ebbe a száraz, de műszakilag és gazdaságilag jól megalapozott keretébe, gépezetébe elemi erővel tör be az irodalom a XVIII. században. Bevonul a sajtóba a reflexió, a bírálat, a kritika s nyomukban jár két úton is az irodalom, egyrészt mint az egyéni mondanivaló megformálása, stilizálása, másrészt mint anyag, mint a hírek új tartalma az ismertetésben és a kritikában. Az újságcsináló már nem névtelen, hanem egyéniség, sőt írói egyéniség: DEFOE, SWIFT, ADDISON, BAYLE, FRERON nevét a sajtó teszi ismertté s viszonzásul ők teszik a sajtót egyénivé, elevenül ható

¹¹ WEILL, i. m. — OTTO GROTH: Die Zeitung. Mannheim—Berlin—Leipzig, 1928. I. 601—618. l. — A kéziratú újságokról: WAGNER VILMOS: Hírszolgálat a XVII. század elején. Kolozsvár, 1911.

tényezővé.¹² Összefügg ez a fejlődés a XVIII. század társadalmi viszonyaival — a polgárság öntudatosodásával és a közéletben való fokozottabb érvényesülésével — meg szellemi mozgalmaival, a felvilágosodás áramlatával. Az irodalom maga páratlan tekintélyre emelkedik. De a szociológiai és a szellemtörténeti okok mellett a sajtó lényegében, magában a periodikus formában is kereshetjük a változás kiindulópontját, a sajtó anyagának irodalmiasítását. A kortársak valóban így látták. KASPAR STIELER 1695-ben azt írja, hogy nem tudósok akarunk lenni, amikor újságot olvasunk, csak meg akarjuk tudni, hogy itt vagy ott mi fordult elő. Az újságírók időszerűtlen bírálata csak azt árulja el, hogy nem tudnak elég újat, nincs elég jelentenivalójuk, ezért, hogy a lapot megtöltsék, oda nem való fűszerrel ízesítik a sovány anyagot.¹³ A raisonnement a kortárs szemében tehát csak laptöltelék — mai nyelvre lefordítva azt mondhatjuk, hogy maga a hírlap állandó kerete és a periodikus megjelenés kényszere készíti a szerkesztőt lapja érdeklődésének kiterjesztésére és mondanivalójának reflektáló, irodalmias alakítására. A referáló sajtó átalakulása reflektáló sajtóvá nem is ment ellenállás nélkül. Az 1702-ben indult első napilap, a londoni *Daily Courant* kijelenti, hogy híreit minden kommentár nélkül közli, hiszen másnak is van annyi esze, hogy véleményt alkosson magának. A *Wienerisches Diarium* pedig (1703. aug. 8.) kifejezetten az irodalmi eszközökkel való „visszaélést“ tartja távol magától és az eseményeket oratori és poétai máz nélkül, tisztán a valóságnak megfelelően óhajtja megírni.

Az irodalom diadalútja a XVIII. század sajtójában nem is a szoros értelemben vett hírlapon, hanem a folyóiraton, ezen az új zsurnalisztikai formán át vezet, amelyet az irodalom a maga képére és hasonlatosságára alakít, hogy azután ezzel később egyfelől a napisajtót is áthassa új tartalommal, másfelől, hogy a sajtó egyik legnemesebb ágát teljesen és véglegesen magának foglalja le az irodalmi folyóirat alakjában. Az első folyóirat, az 1665-ben indult *Journal des Savants*, majd a lipcsei *Acta Eruditorum* majdnem kizárólag ismertetésekkel közölnek, az irodalom könyvismertetés formájában kap először helyet az idősajtóban. A CHRISTIAN THOMASIVS-féle *Monatsgespräche* (1688) már önálló fejtegetésekben iparkodik olvasóit megnyerni saját nézetének. Innen csak egy lépés a morális heti-

¹² Az újságíró személyiségének kérdéséről l. pl. KARL BÖMER: *Bibliographisches Handbuch der Zeitungswissenschaft*. Leipzig, 1929. 91. l.

¹³ Id. EMIL LÖBL: *Kultur und Presse*. Leipzig, 1903. 49—50. l.

lapok megindulása: az angol *Tatler* és *Spectator*, a német *Vernünftler* és *Patriot* nyomán a hetilapok ezrei jelzik az új, irodalmias lap típus hódító útját egészen Pozsonyig és Pestig. A morális hetilap a társadalmi, erkölcsi, vallási viszonyokat akarja javítani, az ízlést, nem utolsósorban az irodalmi ízlést fejleszteni. Barátságáról, szerelemről, házasságról, gyermeknevelésről értekeznek, itt-ott politikai reflexiókkal tarkítva s mindezt vonzó formában, egyszerű nyelven.

A morális hetilap további alakulását s az irodalmi folyóirat kezdeteit nem lehet célunk itt részletezni. A sajtó fejlődésének további útját és harmadik szakaszának kezdetét jelzi azonban a morális hetilap tartalmának bevonulása a napisajtóba, tehát a szoroson vett hírlapokba, amelyek, mint láttuk, eredetileg tiltakoztak az új fejlődés ellen. A reflexió, a tiszta hírközlésen túli tartalom előbb az ú. n. „tudós cikk“ (Gelehrter Artikel) formájában jelentkezik a német hírlapokban és társasági szóbeszéd alakjában egy külön célra indított francia lapban, a *Mercure Galant*-ban. A reflektáló hírlapírás következménye egyrészt az, hogy az irodalom, különösen ismertetés és kritika formájában helyet kap a napisajtóban is, másrészt azonban az, hogy kialakul a politikai reflexió, a politikai véleménynyilvánítás. Ez utóbbit a cenzúra elnyomja, de végeredményben utat tör magának s kialakul az ú. n. politikai véleménysajtó. Hogy vajjon a cenzúra eltörlése teszi-e lehetővé a politikai sajtó felszabadítását, vagy a politikai véleménynyilvánítás igénye őrli-e fel fokozatosan a cenzúra korlátait — ennek eldöntése sem tartozik tárgyunkhoz. Pusztán a sajtó további fejlődése szempontjából azonban lényeges, hogy elkövetkezik egy idő, amikor a politikai érdeklődés a sajtóban minden más tartalmat háttérbe szorít, tehát az irodalmat is. Legcélszerűbb, ha ennél a harmadik szakasznál, a sajtótörténet harmadik stádiumának kezdetén ismét a sajtóformában magában keressük az újnak a megnyilatkozását. A XVIII. század irodalmi és a XIX. század túlnyomóan politikai sajtójának határvonalát ilyen formai kritérium nyomán pontosan az 1800. évben találjuk meg, mégpedig szószerint *vonat* alakjában: az a vonat ez, amely először a párizsi *Journal des Débats*-ban, a tárcát elkeríti a lap többi tartalmától. Szini kritika, könyvismertetés, majd idővel a „causerie“, a csevegés — a morális hetilapban és a *Mercure Galant*-ban ennek is megvolt az elődje — a lap külön elválasztott helyére kerül. A vonat fölött tombol az események száguldó vihara, alatta békésen húzódik meg az irodalom. Nem szorul ki a lapból, sőt egyre több helyet kap, amikor a tárca

mint irodalmi műfaj a lap egyik fő vonzóerejét képezi — sőt talán a legfőbbet a folytatásos regény alakjában — de elválnak a sajtó igazi, napi anyagától. Egyidejűleg maga a politikai rész is átalakul és ez megnyilatkozik a lap szerkesztő személyzetében is: a XVIII. században uralomra jutott újságíró személyiség elhalványul, helyébe lép a szerkesztő, aki azonban már nem az újság írója, ahogy még SZATSVAY SÁNDOR és DECSY SÁMUEL nevezte magát, hanem csak olyasféle irányító, mint a karmester. Maga talán sohasem ír a lapba. Munkatársai, az újságírók, akik pedig valóban írnak, névtelenek maradnak. A vezércikket senki sem írja alá, mert abban az újság beszél, illetve a közvélemény, amelyet az újság képviselni vél. A XIX. század ismét az anonimitás kora a sajtóban, a XVII. századéval összevetve azonban ez egy második, egy akart, tudatos anonimitás. Ne tévesszen meg bennünket az sem, ha az újságíró — amint az a XX. század elejétől kezdve egyre gyakrabban történik — mégis elárulja nevét s magának követeli cikkei szerzőségét: a közönség számára mégis az újság szól.

Az anonimitás az egyéni alkotást háttérbe szorítja. Az újságcikk köztulajdon: „Írják az olvasók“ — mint egy régi magyar hírlap mondja melléklapjáról. Tehát az egyéni alkotásokkal fellépő irodalmat éppúgy elválasztja a sajtótól, mint a vonal a tárca fölött. Sajtó és irodalom útjai elválnak. S ezen nem változtat a lapok úgynevezett irodalmi mellékleteinek nagy száma és sokszor valószínűtlen terjedelme. Ezeket — mint látni fogjuk — maga az irodalom is megtagadja, a sajtó pedig, éppen azzal, hogy mellékletbe utalja, kívül rekeszti saját keretein. Különbözik is, elmúlt az idő, amikor a lapok melléklete túlnyomóan irodalmi volt. Vonzó formában közölt népszerűsítő cikkek, sport, film, gazdaság foglalják el a melléklapok java területét is. Az irodalom a sajtó által külön az ő számára átengedett keretbe, az irodalmi folyóiratba költözik.¹⁴

Sajtó és irodalom útjainak elválását a sajtótörténetnek ebben a harmadik szakaszában az irodalom is észreveszi s heves bírálatok formájában utasítja ki megszentelt berkeiből az újságot, vagy követeli, hogy az hozzá méltó módon és mértékben foglalkozzék vele. A sajtóval foglalkozó kézikönyvek versenyezve idézik nagy írók lesújtó véleményét a sajtóról, közülük a legérdekesebbek azoknak a nyilatkozatai, akik, mint BALZAC, ZOLA, vagy az angol CHARLES

¹⁴ LEVIN SCHÜCKING: Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung. Berlin, 1923. 48. l.

LAMB, maguk is írtak az újságokba. Magyarországon már az első önálló cikk a sajtóról¹⁵ erre a meglepő következtetésre jut: „Óhajtani lehetne, hogy ezen írások a szükségén feljül ne szaporíttassanak, mint a' szomszéd németeknél, 's egyébütt is megtörténtnek látszik, mert az illy elsokasodás az íróknak özvedolgozó erejüket elszórja 's így az olvasó közönség elejébe alávaló csekélységek terjesztetnek...“ BAJZA JÓZSEF azt kifogásolja az időszaki lapokban, hogy „az olvasó közönséget elvonják az alapos, rendszeres és kimerítő tanulástól; üres képzelgéseken s elménczéség játékaival való kapkodáshoz édesesegetik.“ GYULAI PÁL¹⁶ már nem támadás formájában veti fel sajtó és irodalom kérdését, hanem higgadt bírálatot akar gyakorolni s magyar viszonyokra alkalmazva mintegy összefoglalja a világsajtó történetéből folyó tanulságokat. Magyarországon a sajtó politikai és irodalmi tartalma mindig egyensúlyban állt. „A politikai lapok egyszersmind irodalmi közlönyökké is váltak.“ GYULAI a század első feléről szólva nem említi, hogy a negyvenes években a politika nálunk is kiszorította az irodalmat: megszűnik az *Athenaeum* és a *Figyelmező*, helyüket elfoglalják a divatlapok, amelyek az irodalomba is beviszik a politikát. Negyvennyolcban pedig még a divatlapok is feladják a küzdelmet s meghátrálnak a napilap előtt. De észreveszi GYULAI a helyzet ismétlődését az ötvenes években: ekkor találjuk leginkább kifejezve politikai és irodalmi tartalom szoros kapcsolatát. Különösen a *Pesti Napló* és a *Magyar Sajtó* törekedtek erre a kapcsolatra. „Hírlapjaink sohasem tanúsítottak több figyelmet és keltettek több érdeket tudományos és irodalmi intézetek és társaságok iránt, mint ez években. A tárcza szerkesztése kiváló gondban részesült; nemcsak szépirodalmi művek jelentek meg benne, hanem kisebb irodalmi tanulmányok és bírálatok is.“

„E jelenség okai — folytatja GYULAI PÁL — a változott körülményekből is magyarázhatók. Az újonnan alakult egységes osztrák állam megfosztotta nemzetiségünket minden állami segélyforrástól és annak biztosítására és fejlesztésére nem maradt más tér, mint a társadalmi és irodalmi. A társadalmi munkásság irányítása, az irodalmi munkásság útjainak és vezéreszméinek kijelölése a kor legfontosabb kérdésévé emelkedett s megvolt bizonyos politikai fontossága is.“ Tehát az irodalmi anyag, GYULAI szerint, azért lépett

¹⁵ BITNITZ LAJOS: Az újságlevelek' és tudományos folyóírások' eredetéről. Tudományos Gyűjtemény, 1821. XII. köt. 54—71. l.

¹⁶ Hírlapjainkról. (Emlékezésedek. Bp. 1902. II. köt. 323—334. l.)

előtérbe, mert politikai fontossága volt: jelentőségteljes megállapítás, amit majd sajtó és irodalom összefüggéseinek elméleti szempontjai között is értékesíthetünk.

De térjünk vissza GYULAIHOZ, aki a továbbiakban megállapítja, hogy néhány évtized alatt az irodalom szempontjából örvendetes helyzet megváltozott, sajtó és irodalom kapcsolata lazulni kezd. „Lehet, hogy ennek oka az élénkebb politikai élet, de úgy látszik, hogy egy s más tekintetben a szerkesztők nézete is megváltozott a szerkesztésre nézve. A politikai pártcél szolgálata mellett főtörékvésők nemcsak a politikai, hanem mindennemű hírek s mendemondák gyors közlése, azért mennél több gyorskezü reporterre van szükségök, s mennél kevesebb komolyabb íróra...“ Tehát nemcsak a politika szorítja ki az irodalmat az újságból, hanem „mindennemű hírek“. Sajnos, abban sincs köszönet, ami irodalom belekerül az újságba, sem abban, amivel a sajtó az irodalmat szolgálni véli. „Költői műveket, regényeket most is örömmel közöl minden lap, sőt többet, mint régebben. Nagy ünnepek alkalmával külön szépirodalmi mellékleteket veszünk. A szerkesztők egy egész kosár virággal kedveskednek olvasóiknak, pedig ezek talán szívesebben vennének egy csinosan kötött bokrétát... Amily élénk érdeklődést tanúsítanak hírlapjaink a színház iránt, éppen oly kevésbé figyelnek a tudományos és irodalmi társaságok, intézetek munkásságára. Régebben a szerkesztők szakférfiakat kértek föl erre, akik a közérdekű felolvadásokat bőven ismertették, sőt bírálták. Most helyöket úgynevezett reporterek pótolják. Nagyrészt száraz és zavaros értesítéseket kell olvasnunk... S ez még hagyján! Nagyobb baj, ha némely reporter bővebben ír és elméskedni kezd. Általában szerkesztőink minél kívánatosabb, minél elmésebb cikkeket szeretnek majd minden rovatban s ettől még a vezércikkek sem mentek.“ Legjobban mutatja hírlap és irodalom kapcsolatának lazulását a tárca. „Szerkesztőink nem igen bátorítják az irodalmi tanulmányokkal foglalkozókat, de annál szívesebben fogadnak minden olyan író, aki életképet, vázlatot, rajzot, vagy éppen csak pusztá csevegést ír. Tulajdonképp csak ezek a valódi tárcaírók, akik uralkodnak a tárcában s ha mind így megy, minden másnemű dolgozatot kiszorítanak belőle. A beszély kezd kimenni a divatból a vázlatok és rajzok e korszakában. Mintha a kerek mese s némi részletesebb jellemrajz túlhaladott szempont volna a szépirodalomban.“

GYULAI azonban meghallja a másik felet is, nem merül el az egyoldalú bírálatban s cikke befejezésében észre látszik venni a sajtó

új irányának szükségszerűségét: „Régibb hírlapjainknak az volt az árnyoldala, hogy egy kissé nehézkesek és kényelmesek voltak. A mostaniak sokkal frissebbek, mozgékonyabbak, a közélet nagyobb körét ölelik fel. E törekvésben elősegíti őket a sajtó szabadsága, a közlekedési eszközök gyorsasága s a több költségről való rendelkezés is, a mik a régi hírlapirodalomban többé-kevésbé hiányoztak. Mindez méltánylatot érdemel; maga a nehézkesség kerülése, a könnyedségre és mulattatásra irányuló törekvés sem hiba még.“

GYULAI szavaival zárjuk sajtótörténeti áttekintésünket. A történeti fejlődés tanulsága, hogy sajtó és irodalom összefüggése nem szükségszerű. A sajtó kezdetiben az irodalomnak nincs szerepe; a rá következő igen intenzív irodalmi korszak után pedig sajtó és irodalom útjai ismét elváltak. A jövőre nem vonhatunk következtetést, lehet, hogy elkövetkezik a sajtó életében egy újabb irodalmias korszak — mint ahogy Magyarországon s máshol is megtörtént már például politikai elnyomás idején — de tartós, állandó tendenciának a sajtó és az irodalom elválása, fokozódó divergenciája látszik.

Második tanulsága a történelmi fejlődésnek az, hogy az irodalom két irányban kapcsolódik a sajtó életfolyamatába: 1. mint anyag (pl. ismertetések, bírálatok, versek, regények, tárcák alakjában), 2. mint formáló erő (az újság irodalmi formája, stílusa).

3. Ha a történeti tanulságokat sajtó és irodalom elméleti elhatárolása szempontjából értékesíteni akarjuk, kénytelenek vagyunk egy pillantást vetni a sajtó fogalmi meghatározásának kényes kérdésére. De meg fogunk elégedni a meghatározás leglényegesebb jegyeivel s ezek az elméleti irodalom áttekintése nélkül, az eddig mondottakból könnyen levezethetők. Mindenekelőtt: a sajtó időszakos, periodikus. Ha nem így volna, nem válna el az irodalom szélesén értelmezett területétől. Történeti vázlatunkból ezért hagytuk ki az egyszeri megjelenésű hírközlő nyomtatványokat — ezek nem periodikusak. A sajtó második jellemző vonása, az aktualitás, csak a periodicitással kapcsolatban jelenthet valamit: valóban, a periodikus kiadvány tartalma csak az lehet, ami mindenkor aktuális; más-kép egyszerre is meg lehetne írni. Fordítva ez persze nem igaz: a politikai röpiratok nagyrésze aktuális, mégsem tartozik a sajtóba.¹⁷

¹⁷ A kódex és a nyomtatott könyv tartalmi különbsége is elsősorban az, hogy a könyv aktuális tartalmat is közölt, nem kizárólag a szentírást és a klaszszikusokat. FITZ JÓZSEF: A könyv története. Bp. 1930. 62. l.

A periodikus aktualitás mellett lényeges még az időszaki sajtótermék intézményszerű állandósága, aminek külső jele a mindig visszatérő cím. A publicitás fogalmi jegye kétes értékű, mert igen relatív, de sajtó és irodalom elhatárolásánál úgysem volna használható. Közön-ség nélkül nincs irodalom sem.

A történeti áttekintés tanulságait összevetve a sajtónak ugyan-csak a történetből levezetett meghatározó jegyeivel röviden összed-tudjuk foglalni, mi a jelentősége az irodalomnak a sajtó felől nézve. A válasz ez: az irodalom, mint anyag, akkor érdekli a sajtót, ha aktuális. Régi írókról és művekről nem ír a sajtó, ha valamely évfor-duló, vagy más esemény nem teszi őket aktuálissá. Az aktualitás elválasztó kritériuma a sajtó egész történeti korszakaira is alkal-mazható: a XVIII. században az irodalom nagy mértékben aktuális, tehát nagy helyet kap a sajtóban. Politikai elnyomás idején, amikor a cenzúra megrostálja a politikai anyagot, előtérbe lép az irodalmi aktualitás, de nem szükségképpen és nemcsak akkor. Jelentőséget nyerhet az irodalom teljes politikai eseménytelenség idején is. Az irodalom nagy szerepe a régi magyar hírlapokban nemcsak a cen-zúra hatásának köszönhető. A nyelvművelés korszakában nyelvi és irodalmi problémák égetően, mondhatnánk politikailag aktuálisak. HORVÁTH JÁNOS könyvében¹⁸ nyomról-nyomra követhetjük, mit tettek a legrégebb magyar hírlapok csak egyetlen irodalmi mozgalom: a népdalok gyűjtése érdekében.

Történeti áttekintésünk azonban megmutatta, hogy az irodalom akkor sem szorult ki a sajtóból, amikor az aktualitás által ideiglene-sen szorosan egybekapcsolódott útjuk ismét elvált. Az irodalomnak, mint minden más életjelenségnek, van pillanatnyi aktualitása is, a korszakos aktualitás mellett. Természetes, hogy nem a tartós jelen-tőségű irodalmi problémák az érdekesek, tehát nem az irodalmi tudat alakulása, annál inkább az irodalmi ízlés, különösen annak radikális változásai. A naturalizmus vitái a napisajtóban is nagy port vertek fel, a Nyugat irodalmi mozgalma időnkint egészen a politikai aktualitással vetekedő jelentőségre emelkedett.

Az irodalom, mint napi aktualitás az újság rovataiban helyez-kezik el. Természetesen a rovat fogalma nem mereven elkülönített helyet jelent; a tárca fölött húzott vonal csak szimbólikus, irodalmi aktualitás az újság bármely oldalára kerülhet. Az irodalmi aktuali-tást elvileg rendszeresen tartja számon a *kritika* rovata. Csak elvileg,

¹⁸ A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927.

azért, mert minden irodalmi mű ismertetésére nincs helye, de az aktualitás érdeke is azt kívánja, hogy a napilapban csak az egészen kimagasló könyvek, az irodalmi események kapjanak helyet. Persze, hogy mi az irodalmi esemény, azt az újság pártállása, közönségének érdeke, gyakran a személyi és legtöbbször az üzleti érdek dönti el. A világnézeti lapok kritikája tartja aránylag leglelkiismeretesebben számon a saját szempontjából az irodalmi termelést. Egy 1942-ben végzett statisztikai számítás szerint a legtöbb ismertetés az *Újságban* és a *Népszavában* jelent meg, harmadik helyen állt a *Magyar Nemzet*, a többi lap teljesítménye igen csekély. Ugyanakkor azonban az is kiderült, hogy annak a kiadónak a könyveit ismerteti a legtöbb lap, amely a legtöbb hirdetést adta fel.¹⁹ Az újságok legnagyobb része szószerint, vagy rövidítve közli a kiadótól beküldött ismertetést, az ú. n. „vascetlit“.

A kritikai rovatot éri a legtöbb támadás az irodalom részéről. De ezeknek egy része a kedvezőtlen kritika vagy a kritika hallgatása által okozott kedvetlenségből ered. A kritika egyik legújabb kritikusa helyesen mutat rá, hogy nem a napilap az oka a könyvkritika betegségének, hanem „a kritika áhítása“ halt ki az írók szívéből.²⁰ Az irodalmi értékelés megfelelő helye egyébként nem is a hírlap, hanem az irodalmi folyóirat. Az egyetemes érdeklődésű hírlap csak az olyan műveket emelheti ki, amelyek az aktualitás versenyében is megállják a helyüket. A helytállás alapja persze sokszor nem a mű értéke, hanem az író személyi viszonyai: az író halála, vagy életkörülményeinek „szenzáció“ változása (tehát irodalmon kívüli ok) aktuálissá teszi, hogy az újság írjon róla. Az aktualitás szempontja a sajtókritikában sokszor az irodalmi értékelés szempontjának rovására érvényesül; ebben az író személyes attitűde-je, lélektani, jellembeli vonásai is részesek: így teremtett a negyvenes években a divatlapszerkesztő, a kritika, a közönség és maga a költő is egy ál-Petőfit.²¹

A kritika, az ismertetés és az irodalmi hírek megelőzték a sajtóban magát az irodalmat, a szorosán vett *irodalmi műfajokat*. Az irodalmi rovat — amely a XIX. század határán kapja a „feuilleton“ nevet (a feuilleton eredetileg hirdetéseket tartalmazó melléklet volt) — nem kívülről került az újságba, nem az irodalom kért be-

¹⁹ SZABÓ ZOLTÁN: A sajtó meg a könyv. Magyar Csillag. 1942. II. 28—40. l.

²⁰ U. o.

²¹ HORVÁTH JÁNOS: Petőfi fogadtatása az irodalomban. Budapesti Szemle. 1913. 153. köt. 434—464. l.

bocsátást a lapba, hanem az irodami aktualitás hozta magával, hogy az irodalmi hírekkel foglalkozó rovat — vagy melléklet, mint a régi magyar hírlapok első mellékletei — eredeti irodalmi munkákat is felvett. Az irodalmi műfajok — vers, mese, elbeszélés — behatolása a sajtóba még felkutatatlan terület; így nem is kívánunk rá részletesen kitérni. A tárca és az újságregény fejlődése azonban követel néhány szót, mert magára a hírap irodalmi álláspontjára is jellemző.²²

A *tárca*, ha a magyar szót a „feuilleton“ megfelelőjének fogadjuk el, több jelentésű. Először magát a vonallal elválasztott helyet, az elkülönített irodalmi rovatot jelentette. Tehát nem műfaji jelentése volt, beletartozott minden, a színi kritikától — kezdetben ezzel töltötte ki a *Journal des Débats*-ban GEOFFROY abbé — a napi eseményekről folytatott csevegésig, rajzig, genreképig s végül a novelláig. Szűkített értelemben azután az utóbbit értették tárca alatt — tehát lényegében az újsággal összefüggő elbeszélő műfajt. A műfajt magát vagy a sajtó alakította ki, vagy legalább is átalakította úgy, hogy az irodalomnak mint újítást adhatta vissza. A tárcaelbeszélés, novella s az ú. n. rövid elbeszélés, a *short story* tehát az újság ajándéka az irodalom számára. Jelentősége különösen az angolszász irodalomban nagy; jellemző, hogy BABITS MIHÁLY angol-magyar fordítási munkatervében szerepel a *short story* fejlődésének antológiája is.²³

Az elbeszélés, a tárcanovella helye a sajtóban az aktualitás követelményeivel összhangba hozható, vagy legalább is abból levezethető. Nehezebben magyarázható a tárcaregény, az újságregény, *folytatásos regény* helyzete. Az összefüggő, egységes kompozíciójú epikus mű széttördelése folytatásokra, mondhatnánk beletörése a sajtó sajtósága, különleges epikus menetébe, amelyből az élet kiszámíthatatlansága eleve kiküszöböli a kompozíciót — magában véve abszurdum. Mégis kétségtelen a tárcaregény nagy hatása, hiszen éppen közönségvonzó ereje az, amiért az újság újra és újra ehhez a műfajhoz fordul. De nem lehet a kérdést közönségsiker és irodalmi siker szembeállításával, mint irodalom-szociológiai problémát felfogni, sem pedig az esztétikai és az időhöz kötött érték ellentétével megoldani. Mert a folytatásos regény meseterci nemcsak SUE és PONSON DU TERRAIL, meg a detektívregényírók,

²² ERNST MEUNIER—HANS JESSEN: *Das deutsche Feuilleton*. Berlin, 1931. — EMIL DOVIFAT: *Zeitungshehre*. Berlin, 1938. II. köt. 51—60. l. — LOVRICH GIZELLA: *A tárca a magyar irodalomban*. Bp. 1937.

²³ GÁL ISTVÁN: *Babits és az angol irodalom*. Debrecen, 1942. 115. l.

hanem ZOLA és THEODOR FONTANE, meg JÓSIKA, JÓKAI, MIKSZÁTH. Az irodalmi kritika mértéke is az első vonalba helyez élő francia írókat, kiknek regényei először hetilapokban, folyóiratokban jelennek meg. A foytatásos regény kérdése tehát sajtó és irodalom szempontjából még sok tanulságot ígér.

Tegyük hozzá, hogy a short story és az újságregény az aktualitást szolgáló sajtótechnikai és sajtógazdasági szervezetnek is egyik legmegmunkáltabb, leghasznóhajtóbb területe. Anglia és Amerika nagy városaiban százával élnek írók, akik újságregényeket és novellákat készítenek, meghatározott szómennyiséggel. Ezeket az írókat már nem is közvetlenül az újságok foglalkoztatják, hanem külön vállalatok, amelyek ugyanazt az anyagot — akár a hírszolgálati irodák a híreket — lapok egész csoportjaiban helyezik el; az első csoportba tartozó nagy lapok előbb közlik ugyanazt a regényt, mint a kisebbek, amelyek a könyvnyomatos irodának kevesebbet fizetnek. Mint a mozik, amelyek ugyanazt a filmet mindjárt az első, vagy csak a második héten játszhatják, esetleg még később. Az olvasó ilyenkor nem is tudja, hogy a regény nem a saját újságának ajándéka. Németországban *Belletristische Korrespondenz* címmel a VELHANGEN és KLASING kiadóvállalat alapított először ilyen elbeszélésszállító könyvnyomatos 1871-ben. 1874-ben már olyan vállalat is volt, amely készen kinyomott melléklapokat adott. Az első világháború előtt a magyarországi német újságok 10 különböző német vállalatától kapták készen „irodalmi“ mellékletüket. Magyar mellékletgyártó vállalat is indult, de csak rövid ideig állt fenn.²⁴ Készen kinyomott mellékletek mellett a terjesztő irodák matricákat és kész nyomólemezeket is szállítanak, mert így a szállítás költsége kisebb. Németországban az 1930-as években egy teljes regény valamennyi folytatásával, kiszedve, matricázva, csomagolva, bérmentve és házhozszállítva a vidéki újságkiadónak összesen 20 márkájába került. Természetesen a szerzői jogdíjat is beleértve.²⁵

Sajtó és irodalom viszonyát a sajtó szempontjából vizsgálva arra a megállapításra jutunk, hogy az irodalmi anyag szerepét a sajtóban nem az irodalmi érték, hanem az aktualitás szabja meg. Ezzel az irodalom részéről a sajtó ellen felhozott vádak tudományos szempontból csupán szimptomatikus jelenségeké válnak: sajtó

²⁴ DEZSÉNYI BÉLA: Hírlapváltozatok. Magyar Könyvszemle. 1937. 325—331. l. — U. a. Egy régi vidéki újság képes melléklete. Magyar Könyvszemle. 1944. 176. l.

²⁵ DOVIFAT, i. m. II. 56. l.

és irodalom elválását jellemzik és húzzák alá. Az irodalomtudomány azonban a sajtóban irodalomszociológiai tényezőt lát, amely mint szervező és közönségnevelő eszköz tölti be szerepét. Ez a felfogás hibás, ha kizárólagos érvennyel akarjuk a sajtóra alkalmazni, ha a sajtó egyetlen funkcióját az irodalom szolgálatában vélnénk látni. Ha azonban elfogadjuk sajtó és irodalom kapcsolatának a sajtó lényegéből folyó feltételeit, meglátjuk, hogy a sajtó ezeknek az igényeknek is meg tud felelni, csak hogy lényegének megfelelő módosítással és más úton, mint az irodalom tradíciói kívánják. A sajtónak, mint az irodalom közvetítőjének e különféle irodalmon kívüli tényezőket is figyelembe vevő vizsgálata eddig még szintén kezdeti stádiumban van, tehát csak gondolatok, halvány irányvonalak felvázolására vállalkozunk.

Nézzük először a sajtó hatását az irodalom *közönségére*, vagy feltételezhető közönségére. Még a sajtónak oly alapos ismerője is, mint BÜCHER²⁶ sötétén látja nemcsak az irodalom, de általában a könyv jövőjét a sajtó mellett: az újság formája kényszerítő erővel érvényesül, a folyóiratok is egyre több teret adnak az aktualitásnak, cikkeik egyre rövidebbek; lassan-lassan csak az alapvető kézikönyvek, lexikonok és tankönyvek fogják képviselni a könyvkiadást. A könyv alkonyának ezzel a sötét rémképével szemben az újság barátai csak az általános műveltség terjesztését, a betűkultúra demokratizálását tudják a javára írni. EÖTVÖS JÓZSEF szerint a tudomány régen „egyeseknek mintegy kiváltságos tulajdona vala, mellyet csak hosszú munka szerezhettek, s melyből éppen azért a többség kizárattott: ma a tudomány mindenkinek szükségessé vált, s a *journalistica* az, melly megszerzését mindenkinek lehetségessé teszi, melly a nagy, egykor egyesek birtokában heverő kincset, hogy úgy mondjam, aprópénzre felváltva, ezek között kiosztja.”²⁷ Mindenesetre ma már a köznapitapasztalásból megállapíthatjuk, hogy a könyv alkonyára vonatkozó borús elképzelések nem váltak valóra. Nagy az újságok száma, de nagy a könyveké is és nem látszik egyik sem döntő módon tért hódítani a másik rovására. A sajtó, ha nem is irodalmi céllal s igen gyakran nem irodalmi eszközökkel, mégis közönséget nevel az irodalom számára is. A tömeget, amelyhez és amelynek a nevében szól, magán túl elvezeti a műveltség eredeti forrásaihoz, a könyvekhez.

²⁶ KARL BÜCHER: *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde*. Tübingen, 1926. 59—60. l.

²⁷ Id. BALÁS, i. m. 19. l.

Szovjetországban tervszerűen fejlesztették ki a napisajtó hálózatát a kulturától legtávolabb eső területig is: az eredmény az lett, hogy a könyvek terjedése az újságéval párhuzamos volt s a nagy példányszámú, sok anyagot hozó újság nem szorította ki azokat. Ha — mint a természettudományban — kísérlettel lehetne igazolni kulturális jelenségek lefolyását, a sajtó ideigtartó teljes szüneteltetése dönthetné el a kérdést. Az eredmény bizonyára az lenne, hogy a könyvek száma is csökkenne, vagy legalább is nem emelkednék. A kísérletet egyébként az élet maga pótolja s érdekes példákat szolgáltatott a központjától elvált erdélyi és felvidéki magyar irodalomban.²⁸ Az önállósuló erdélyi irodalom folyóiratokkal és újságokkal kezdődött: ezek köré csoportosultak az írók s ezek nyomán alakult ki a könyvkiadás is. Ha újságok nem lettek volna, az irodalmi fejlődés is elmarad. Az irodalmilag elhanyagolt, kultúrában szűkölködő néposztályok vagy területek szempontjából a sajtó valóban megelőzi a könyvet. Így történt Amerikában, ahol a gyarmatosítást előbb követte az újság, mint a könyv s lényegében ma is megelőzi. A szocialista munkástömegek irodalmi nevelője a világnézeti alapon álló pártisajtó volt. A pártisajtó köré csoportosult azután a könyvkiadás.

Az *írók* szempontjából nézve a dolgot, kétségtávol nyomasztó a cikkírás napról-napra visszatérő kényszere. De igen helyesen mutat rá, hogy az író fejlődésére kedvezőbb a zsurnalisztikai tevékenység, mint bármely más hivatali vagy egyéb elfoglaltság.²⁹ Amellett lehetővé teszi, hogy kisebb terjedelmű és súlyú munkákat is közölhessen, tehát műhelyforgácsait is értékesítse — a szó materiális értelmében. És az újság, ha az irodalmi sikert néha helytelen és méltatlan irányok felé tereli is, az író sikerét jól szolgálja, mert nevét ismertté teszi, még mielőtt nagyobb, súlyosabb mondanivalóit könyv alakjában foglalná össze. Nem jelentéktelen végül az újságnak, mint forrásnak szerepe az írói fantázia indítói között. PETŐFI és JÓKAI életírói apróra megvizsgálták az időszakai sajtótól kapott ösztönzéseket, ADY ENDRE olvasmányai között az újságok és folyóiratok első helyen álltak.³⁰

²⁸ TOLNAI GÁBOR: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged, 1933. 30., 46—61. l.

²⁹ BÜCHER, i. m. 61—62. l. — HANS TRAUB: Grundbegriffe des Zeitungswesens. Stuttgart, 1933. 106. l. — LÖBL, i. m. 236. l. — MEUNIER—JESSEN, i. m. 177. l.

³⁰ HORVÁTH JÁNOS: Petőfi fogadtatása, i. h. TOLNAI VILMOS, i. m. 88—89. l. stb.

A sajtó fogalmának meghatározása, periodicitás, aktualitás és állandóság jegyei, természetesen nemcsak a napisajtóra illenek, hanem a folyóíratra is. Ne adja Isten, hogy a hírlapokba olvadjon bele az egész irodalom — sóhajt fel GYULAI PÁL.³¹ A beolvadás nem is történt meg, sőt a sajtó egyik ága, az *irodalmi folyóírat* teljesen az irodalom szolgálatába állt. Az aktualitással az irodalmi folyóíratnak is számolnia kell, de mégis ez az irodalom igazi otthona. Az irodalmi szempontok teljes figyelembevételére, a kritika teljes érvényesítésére kötelezhető. A napisajttal foglalkozó elméleti írók az újság szempontjából sem látnák hátrányosnak, ha akár teljesen kiszorulna belőle az irodalom s fellendülne a nálunk meglehetősen elhanyagolt folyóíratkultúra.³² Irodalmi program alakítása, elvek, új törekvések megvalósítása a folyóírat feladata.³³ GYULAI PÁL is a folyóíratokban jelöli meg az utat, amelyen az író a napisajttal szemben védelmet találhat:³⁴ „az írók önérzetének is ébrednie kell a szerkesztők és kiadók önkénye ellen... Éppen ezért kár majdnem kizárólag napilapokra támaszkodniok: vannak heti és havi folyóíratok, ahol hosszabb műveket is közölhetni. Az író becsülje meg tollát, ha azt kívánja, hogy a közönség és utókor is megbecsülje.“ Valóban, a sajtó látszólagos irodalomellenességének egyetlen gyógyszere maga az irodalom, az irodalmi élet szervezetsége és tisztasága, éppúgy, mint ahogy a közélet tisztasága sem kizárólag a sajtón múlik, hanem magán a közéleten.

4. Az irodalmi anyag helyzetét az újsággal szemben az aktualitás szabja meg. Hátra van még az irodalmi forma kérdése. A történeti fejlődés megmutatta, hogy az újság tartalmának irodalmias alakítására kezdetben nem törekedtek az újságcsinálók. Az irodalmi forma az irodalmi tartalommal karöltve vonult be az újság életébe, a XVIII. században. De újság és irodalom elválása a történeti fejlődés harmadik korszakában nem jelentette egyszersmind az irodalmi forma feladását, a visszatérést a száraz referáláshoz. Kétségtelen, hogy sokan helyesebbnek tartanák, ha az újság kizárólag a tárgyilagossá, színezetlen hírszolgálatra szorítkoznék. BIRÓ LAJOS³⁵ a jövő újságját ilyennek látja: amikor már a sajtó elvégezte tömegművelő

³¹ I. h.

³² SZABÓ LÁSZLÓ, i. m. 11. l.

³³ THIENEMANN, i. m. 245. l.

³⁴ A tárcaelbeszélésekről. (Emlékbeszéd. Bp. 1902. II. köt. 347—356. l.)

³⁵ I. m. 18. l.

feladatát, amikor a tudást, az irodalmat és a szórakozást mindenki a könyvben fogja keresni, az újság ismét csak a napi események színtelen, száraz referálására szorítkozik.

A valóságban semmi jel sem mutat arra, mintha a sajtó mondanivalójának formálásában is szakítani akarna az irodalommal. Az újságírás stílusára azért is gondot fordítanak, mert benne az olvasó megnyerésének legfőbb eszközét látják. A sajtó stílusának kérdése az irodalomtudomány szempontjából is fontos, de beható tanulmányozása még a jövő feladata. A kérdésnek két oldala van: milyenek az újság speciális igényei s hogyan áll szemben ezekkel az író és az újságíró.

Történeti áttekintésünk érdekes módon azt mutatta, hogy az újság legirodalmibb rovata, a tárca, akkor alakult ki, amikor az újság és az irodalom útjainak elválása megkezdődött. Sőt, az újság teoretikusai³⁰ azt állítják, hogy a XIX. század folyamán a tárca az egész újságot meghódította, mégpedig éppen formájával, előadásmódjával, stílusával. Ma már az egész újság tárcaszerű: a napihírek, tárcaszerű kis hangulatképek, a parlamenti tudósítás nem beszédek visszaadása, hanem csevegés az ülések lefolyásáról, maga a vezércikk is tárcaszerű, vagy éppen átadta a helyét a glosszának, amely a tárcából kölcsönzi hatásának eszközeit; de hangulatosan, csevegésszerűen fogalmazzák a gazdasági rovatot, sőt a szerkesztői üzeneteket is. A tárca tehát nemcsak rovat, mint eredetileg volt, nemcsak irodalmi műfaj, hanem stílusforma is, sőt az újság egyetlen stílusformája.

A tárcának ez az elhatalmasodása az újság fölött kétségtelenül azt jelenti, hogy az aktualitás követelményével összhangban áll. A jó tárcaíró aktuálissá tudja tenni a legszürkébb eseményt is. Ezzel egyszerűsre mind a közönség felé nagyobb vonzóerőt gyakorol. Már pedig az újság mindig a közönség felé fordul, elébe siet, hiszen a közönség vezetőjének, meg ugyanakkor szószólójának is tartja magát. Az újság stílusát tehát a figyelemkeltés szükségessége irányítja. A figyelem felkeltése pedig az olvasó lélektanának ismeretét tételezi fel s megvannak a maga jól kiszámított, kipróbált eszközei. Az újságírók számára valóságos recepteket adnak, amelyekből megtanulják, milyen cikket hogyan kell fogalmazni. Általában rövideget, szemléletességet kíván-

³⁰ MEUNIER—JESSEN, i. m. 112—119. l. — TRAUB, i. m. 98—99. l. „Journalismus ist eine Art der Schriftstellerei. Es gehört als solche in das Reich der Literaturgeschichte“ — mondja Traub. Ezt a felfogást csak az alább kifejtett megszorításokkal fogadhatjuk el.

nak az újságírótól, a vezércikkben meg van engedve a mérsékelt pátosz is. A napihír fogalmazása külön tanulmány. Általában a hírek fogalmazása olyan legyen, hogy a legfontosabb, a pointe, az elejére kerüljön.³⁷ Ennek a meglepő tanácsnak még meglepőbb az indokolása: azért kell így fogalmazni, mert ha a lap megszabott terjedelme rövidítést kíván, a cikket a végénél kezdve szokták kurtítani! Íme, a sajtó stílusába a nyomdatechnika is beleszól. Minden rovatnak hasonlóképen megvannak a maga formai igényei és mindegyik gyakorlati célra: a figyelem felkeltésére, az olvasó érdeklődésének felcsigázására való. Jellemző, hogy vannak, akik a feltűnő címfejekben is feuilletonisztikus vonást keresnek.³⁸ A stílus tehát az újság hatásának egyik eszköze és csak egy a sok közül, mert ilyen eszköz már maga az újság megjelenése, periodikus volta, tipografiai külseje, címfeliratai, az ismétlés, stb. Világos, hogy az újság stílusára esztétikai mérték nem alkalmazható, vagy legalább is az újság szempontjából ez csak alárendelt fontosságú.

Mindez sajtóság feltételek elé állítja az *újságíró*t, aki pedig személyében mégis csak az irodalmat képviseli a sajtóval szemben. Pedig írónak sem lehet akármilyen az, aki az újság kemény feltételei között dolgozni, mondanivalóit élvezhető formában alakítani tudja. „Az az újságíró, aki írásközben megállna, hogy gondolkodjék, komikus figura volna; sőt akárhányszor megtörténik, hogy még nem fejezte be a mondat leírását, amikor már viszik a kéziratot előle s a mondat végét már más papírosra kell írnia.”³⁹ A jó közepes újságíró négy-öt órát szakadatlanul bír írni a fáradság bármilyen jele nélkül. A maximális mennyiség, amit egy újságíró egy óra alatt le tud írni, 180 sor borgisz szedéssel!

Valóban nem csekély írási készséget is követel az ilyen teljesítmény. BERNARD SHAW szerint⁴⁰ azért is oly kevés az igazán tehetséges szerkesztő, mert aki ekkora képességekkel rendelkezik, többnyire nem adja oda az irodalmat az újságírásért.

Persze az óránként 180 sort író újságíró és az egyetlen hasonlaton, képen, metaforán napokig töprengő író munkáját nem lehet összemérni. Irodalmi és újságstílus összehasonlításának mértékegységét, közös nevezőjét megtalálni alig lehet. Talán az általános nyelvtudomány ad némi útmutatást, amikor megállapítja, hogy a gondolat és

³⁷ DOVIFAT, i. m. II. 61—66. l.

³⁸ MEUNIER—JESSEN, i. m. 130—131. l.

³⁹ SZABÓ LÁSZLÓ, i. m. 66. l.

⁴⁰ Id. HENRY WICKHAM STEED: The Press. London, 1938. 42. l.

nyelvi megjelenítése közötti viszonyt a *kifejezés* és a *közlés* antinómiája szabja meg. A gondolat a teljes kifejezésre törekszik, amely számos személyes, affektív tartalmat is hord magában. Ezt a nyelvi kifejezés csak általánosított, objektivált formában tudja visszaadni.⁴¹ A két tendencia, közlés és kifejezés közti feszültség nyilvánul az írónál is; amikor újságba ír, közölni akar, megértetni magát és mondanivalóját; ha irodalmi művet alkot, legfőbb gondja, hogy gondolati tartalmából minél többet fejezzen ki. A két pólus között természetesen számtalan átmenet van — akárcsak a hétköznapi beszéd stílusában is — s ennek megfelelően van író, aki zszurnaliszta-stílusban ír, viszont van újságíró, aki a napisajtóba is beleviszi az irodalmibb kifejezési módot. A sajtó tehát nemcsak kölcsönöz stílus tekintetében az irodalomtól, de még ezen a legsajátabb területén is visszahat az irodalomra. Íme, újság és irodalom viszonyának egy még nagyon sok érdekes felfedezést ígérő területe.

5. Sajtó és irodalom határai, érintkezési pontjai, összefüggései és ellenmondásai magukban hordják a végső következtetést: a sajtó egyszerűen más, mint az irodalom. Útjaik találkozása csak ideigtartó, történeti esemény, még közös anyaguknak, a nyelvbéli kifejezésnek használatában is szinte antinómikus feszültséget tapasztalunk közöttük. Az irodalom végső elemzésben mégis csak műalkotás, amely az esztétikai értékelést nem tudja teljesen kikapcsolni. A sajtó ezt a mértéket teljes egészében sem mondanivalójára, sem formájára nem alkalmazhatja, úgy veszi fel magát az életet, ahogy találja; annál jobban sikerül a vállalkozása, minél hübb a kép s ez a hűség nem a festmény hűsége, hanem a fényképe. Vagy még azon is túlmegy: nemcsak a napnak, a percnak hűséges fényképe, de az események hordozójának, az embernek gondolatait, véleményét is tudni véli, a lefolyt eseményekben a jövő tendenciáit akarja megsejteni s kifejlődéshez segíteni. Éppen ezért szorosán símul a kollektivumhoz, vele azonosul, annak nevében beszél, ezért anonim. Nem egyéni a mondanivalója, mint az irodalomé. Ha az irodalmi alapviszony mintájára a sajtó alapviszonyát próbálnánk meghatározni, úgy ez nem írói egyéniség és közönség, hanem ember és ember, ugyanakkor ember és közönség viszonyát jelentené.

Az irodalom szempontjából a sajtó elsősorban keretet jelent, amely azonban az irodalmon kívül sok mást, úgyszólván minden

⁴¹ CHARLES BALLY: *Le langage et la vie*. Paris, 1926. 148. l.

mást is magába foglal. Már csak ezért sem lehet például kritikájában abszolút és hiteles mértékű: hiszen irodalomról éppen azoknak szól, akik irodalommal nem foglalkoznak, éppúgy mint ahogy orvosi, vagy technikai mellékletét sem azok olvassák, akik orvostudományal, vagy technikával foglalkoznak. A végtelenségig specializált modern életnek ő az összekötő kapcsa: napról-napra tudósít éppen arról, amivel személyesen nem tudunk behatóan és részletesen foglalkozni.

Keretnek neveztük a sajtót. Éppúgy nevezhetnénk intézménynek is: minden újság egy-egy intézmény, amely rendszeresen közvetít számunkra egy bizonyos, igen változatos tartalmat. Ha a történetfilozófia magaslatára kívánjuk emelni fejtegetésünket, HAJNAL ISTVÁN szavával az „emberközti viszonyodás”⁴² objektivált eszközeinek sorába állítanánk a sajtót, az írás és nyomtatás, e már BAJZA JÓZSEF által folyamatos rendbe állított „szellemi közlekedési eszközök” harmadik és legelőkelőbb helyére. Éppen csak a személyes elem zavar ebben, ami a sajtóban mégis csak jelen van s kiemeli a teljesen objektivált, embertől függetlenné vált társadalmi képletek sorából.

Sajtó és irodalom viszonyáról szólunk, nem sajtótörténetéről és irodalomtörténetéről. Mégis, amint fejtegetéseinkben felhasználtuk mindkettőnek eredményeit, befejezésül is vonjuk le a módszertanilag értékesíthető eredményeket. Az irodalom történetileg jelentékeny szerepe a sajtóban, a sajtó modern formájának kialakulásában indokoltá teszi, hogy a sajtó története az irodalomtörténettel fenntartsa kapcsolatát. Nemcsak a mult tradíciója miatt, melynek a sajtótörténet, mint segédtudomány, kialakulását köszönhetette, hanem azért is, mert a fent ismertetett érintkezések az irodalomtörténeti módszerek a sajtó tudományos megismerése körül még sok munkaterületet és lehetőséget nyitnak. Lényegében azonban sajtótörténet és irodalomtörténet útjai is elválnak. Mint láttuk, a sajtó számos tárgyköre, tartalmának számos területe közül az irodalom csak az egyiket jelenti és nem is azt, amely a jelenben erősebben előtérben áll. Amellett irodalom és sajtó találkozás az aktualitás jegyében folyik le s az aktualitás fogalma nem tartozik az irodalomtörténeti módszerek megszokott fogalmai közé. Még kevésbé a sajtó többi lényeges tulajdonsága: a periodicitás, az állandóság. Azután a sajtó gazdasági és műszaki feltételei, adottságai

⁴² HAJNAL ISTVÁN: Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. Károlyi Árpád emlékkönyv. Bp. 1933. 183—214. l. — U. a. Történelem és szociológia. Századok. 1939. 1—32., 137—166. l.

még az irodalmi rovatra, sőt az újságcikkek stílusára is visszahatnak. Mindezek a sajtó tudományos vizsgálatának az irodalomtudománytól távoleső kérdéseire irányítják a figyelmet. Szoros kapcsolatot teremtenek a társadalmi tudományok felé, amelyekről még sokat kell tanulnia a sajtó kutatójának. A végső eredmény valószínűleg az lesz, hogy az irodalomtudománytól és a történettudománytól független új tudományág alakul ki s a történelemben s irodalomtörténetben segédtudományait fogja megtalálni, több más segédtudomány között, amelyek sorába tartozik majd maga a sajtótörténet is. Ha ugyan ennek a szónak, hogy segédtudomány, egyáltalán van értelme, hiszen a tudományban rangsort nem ismerünk. Ha az időszaki sajtó saját tudománya megtalálja és kialakítja a maga sajátos módszerét, szükségképen autonómmá is válik. Az új diszciplinát azután nevezhetjük sajtótudománynak.

Dezsényi Béla

BUDAPEST OLVASÓKÖZÖNSÉGE 1945-BEN.

HORVÁTH JÁNOSnak, mai irodalomtörténetírásunk egyik útmutatójának, nesztorának elve, hogy az irodalomtörténész az élő íróról és művéről nem tud megállapodott, minden szempontból érvényes ítéletet alkotni. Nem tud, mert az élő író, akárcsak maga a körülöttünk zajló, forrásban lévő, állandóan változó élet, még nem megállapodott valaki: mindaddig, amíg be nem fejezi pályáját, amíg műve oda nem kerül a nemzeti Pantheonba, a mult idők mestereinek művei közé, iránya nem végleges, mondanivalója nem teljes, formája nem tökéletesen kidolgozott. Az élő író előtt, bármennyit írt is, bármennyire dicsőíti is a kritika vagy a közönség, esetleg — éppen ellenkezőleg — bármennyire is hallgat róla minden élő megölője: a közöny és a nemtörődömség, — a fejlődés és hanyatlás, a csúcstra-feljutás és a mélybe-bukás ezernyi lehetősége áll. Szólhatunk róla a bíráló jogos eszközeivel, de helyét és szerepét irodalmunk történetében legfeljebb csak megsejteni tudjuk, abszolút érvénnyel meghatározni lehetetlen.

Körülbelül ugyanez áll az olvasóközönség történetére is. Ha régmult korok magyar olvasójáról akarunk szólni, talán nehezebb megállapítanunk érdeklődési körét, talán több és alaposabb kutatómunkánkba kerül, amíg meg tudjuk mondani: mit vett a kezébe s mi indította arra, hogy ezt vagy amazt tartsa — lelke második kincseként — könyvtára polcain, de ennek a talán fárasztóbb és több időt igénylő kutatásnak meg lehet az abszolút eredménye. A mult idők olvasójáról elvileg alkothatunk olyan képet, amelyet sem irodalom-, sem pedig társadalomtörténész utódaink nem fognak megcáfolni, mert forrásaink, melyekből adatainkat merítettük, kijegecesedett, már nem változó, biztos alappal rendelkező adattárt jelentenek. A ma olvasója éppolyan fejlődő, le nem zárt egyéniség, mint az író, akinek művét a kezébe veszi: talán közelebb áll hozzánk, a kortárshoz, talán jobban meg tudjuk érteni, hiszen élőszóval is el tudja mondani, mit vár a könyvtől, amelyhez hozzányúl, de alakját még nem konzerválta, nem öntötte

bronzba a minden emberi jelenséget legjobban megörökítő erő: — az idő.

Mi mégis róla, a ma olvasójáról akarunk szólni. Arról a magyar emberről, aki átélte a magyar történelemnek talán legnehezebb és legválságosabb esztendejét: 1945-öt. Kortárs, akivel szemben elfogultak vagyunk. Hiszen — s ezt talán nem is kell bővebben kifejtenuünk — mi magunk is tagjai vagyunk annak a lelkileg is, fizikailag is megújulni akaró magyar társadalomnak, amelyből a magyar könyv olvasói tevődnek össze. Mi magunk is végigéltük az elmúlt évforduló szörnyű haláltáncát, mi magunk is feltettük magunkban a kérdést, mikor, a harcizaj elültével, megpillantottuk a romokat: — „Van-e ebből kiút?“, — mi magunk is átestünk azon a nehéz időszakon, mikor életünk legelemibb igényeit a lehető legkezdetlegesebb eszközökkel kellett kielégítenuünk. Mi magunk is végigéltük az 1945-ös esztendőt. Szólhatunk-e hát 1945. magyar olvasójáról, arról, aki a magyar könyvet a kezébe vette, — elfogulatlanul? Világos, hogy nem. Ha nem volna bennünk a velünk együtt szenvedő és küszködő kortárssal szemben elfogultság, akkor nem volnánk méltók arra, hogy kortársának nevezzon és nekünk kellene szégyelnünk magunkat.

Mégis megkíséreljük, hogy szóljunk róla. Még akkor is, ha legnagyobb akadályunk, legnagyobb gátlásunk — az elfogultság — mellett ott áll másik nagy fékünk: a távlat hiánya. Kísérletünket elsősorban az a felismerésünk indokolja, hogy az utókor történetíróját feltétlenül érdekelni fogja: abban az esztendőben, mikor minden magyar ember minden idegszálát, teljes énjét a létfenntartásnak és a nemzet fizikai megmaradásának nagy kérdései foglalták le, milyen volt szellemi érdeklődése, vett-e egyáltalában könyvet a kezébe s ha igen, mit? De tudjuk azt is, hogy az elmúlt esztendő új korszakot jelent a magyar társadalom történetében. Ha nem is szabad azt hinnünk, hogy 1944/45 nagy történelmi katasztrófájával és az abból való lassú felemelkedéssel mindaz, amit eddig magyar történelemnek neveztünk, lesüllyedt az örök pusztulás hínárjába, az kétségtelen, hogy az elmúlt esztendő társadalmi életünkben olyan gyökeres változásokat okozott, amelyeknek a szellemi életben, a magyar olvasóról alkotott képünkben is megvannak a következményei.

Kísérletünk tehát mind az irodalom-, mind pedig a társadalomtörténet szempontjából indokolt. Ha mindannak alapján, amit fentebb kifejtettünk, nehéz feladatot vállaltunk is, hozzá kell látnunk.

Megmondjuk őszintén: éppen ennek a szemlének a hasábjain, amelyeket az olvasó személye, társadalmi helyzete és érdeklődési köre elsősorban a könyv szempontjából érdekel, nem a kortársakhoz, hanem az utókorhoz szólunk. Ha kutatásunk eredményei nem is lehetnek abszolút érvényűek, s ha állításainkat egyes kiegészítések esetleg meg is cáfolhatják: — mi mégis támpontot akarunk adni kései korok kutatóinak, összegezni akarjuk mindazt, amit a közvetlen érintkezés útján mégis csak könnyebb rögzíteni, mint a holt betűk rengeteg akadályt jelentő tengerében végzett kutatással. Különösen akkor, ha 1945-ről van szó. Nyugodt esztendőkről a könnyen hozzáférhető források egész tárháza állhat a kutató rendelkezésére. De vajjon ez lesz-e a helyzet az 1945-ös esztendővel kapcsolatban? Vajjon az utókor kutatója nem áll-e majd tétova bizonytalansággal, szinte tehetetlenül éppen annak az esztendőnek nagy kérdéseivel szemben, amelyik — s ezt világosan láthatjuk már ma is — döntő, végzetesen döntő fontosságú jövőnk szempontjából?

„Közvetlen érintkezés útján“ — mondtuk az előbb s ez határozza meg módszerünket. E beszámoló adatait nem a könyv- és folyóirattárak mélyén meghúzódó adatok szolgáltatták, hanem maga az élet.

Mit olvasott a magyar ember 1945-ben? — tettük fel a kérdést. Világos, hogy a kortárs ezt csak a személyes érintkezés, a jelennek folyton változó, állandóan újat és újat nyújtó, egymásnak sokszor ellentmondó adataiból állapíthatta meg. Adatgyűjtését meghatározta az is, hogy ő maga hol, kiknek a társaságában fordult meg, hogy az adatokat honnan vetette állandóan kutató, figyelmét e tanulmány alapvető kérdésére irányító szeme elé az élet. Mivel e sorok írója az elmúlt évben csaknem egész idejét Budapesten töltötte, nem is szól másról, csak Budapest olvasóiról. Tudja, hogy éppen ezért az utókornak nem tud teljes képet adni. Budapest még nem Magyarország — baj is volna, ha az lenne —, a kép tehát hiányos. De nemcsak azért, mert szellemi életünknek egy eddigi sajnálatos, sőt beteges jellemvonása következtében a főváros és a vidék szellemi élete között jelentős színvonalbeli és jellegi különbségek vannak, hanem társadalmi szempontból is. 1945 éppen azért lesz jelentős évszám a magyar történelemben, mert az életlehetőségek szempontjából egy szintre hozta a magyar társadalom valamennyi rétegét. Mi, akik annakidején oly szívósan küzdünk azért, hogy a magyar szellemi életben tűnjenek el végre az egyes társadalmi osztályok között tátongó nagy szakadékok, örömmel tapasztal-

talhattuk, hogy 1945 e szakadékok eltávolítását a megvalósulás felé segítette. Mi lett szellemi vezetőink e célkitűzésének látható, kézzelfogható eredménye adataink tanulsága alapján? Ezt a kérdést fogja az utókor elsősorban a mellünknek szegezni s nekünk szégyenkezve kell megvallanunk, hogy az előbb jelzett megkööttségünk következtében éppen erre a kérdésre nem fogunk tudni teljes feleletet adni. A vidék olvasóját nem tudtuk megfigyelni s éppen ezért társadalmunk egyik legnagyobbszámú és jövőnk szempontjából talán egyik legjelentősebb rétegének: a magyar parasztságnak olvasmányairól ez a tanulmány nem tud beszámolni. Budapest lakói: a munkásság, az önálló keresetű kis- és nagypolgárság és az értelmiség. A szellemi érdeklődés szempontjából igen nagy válaszfalak állottak e három réteg között is. Ledöntötte-e őket a fejünk fölött lezajlott vihar? Csak erre a kérdésre igyekeztünk megfelelni, nem vesztve el, természetesen, szem elől azt a szempontot sem, hogy az egyes társadalmi rétegek olvasmány-érdeklődésének figyelem mellett összképet kell kialakítanunk, amely esetleg a tennivalókra is felhívja a figyelmet.

Mint mondtuk, a közvetlen érintkezésnek, mint egyetlen adatgyűjtési lehetőségnek a szempontja határozta meg módszerünket. Mit olvasott 1945 magyar olvasója? Ezt elsősorban úgy próbáltuk meghatározni, hogy magán- és hivatalos életünkben, villamoson és vonatban, üzletben és műhelyben állandóan, szünet nélkül figyeltük: mit tart a kezében és mit olvas a budapesti munkás, értelmiségi és polgár? Inkább az újságíró, a riporter, mint a tudós módszere ez, tudjuk, s inkább csak az élet esetlegességei következtében szemünk elé kerülő adatok rögzítését tette lehetővé, de a kortársakkal szemben mégis csak ez volt az egyetlen lehetőség. Mindaz, amit az adatgyűjtésben ezenkívül végeztünk, csak kiegészítés. Felkerestük Budapestnek a nagyközönség részére 1945-ben egyedül rendelkezésre álló könyvtárát: a Székesfővárosi Könyvtárát s különösen annak egyik „mozgó” fiókját: a Bosnyák-téri villamoskocsit, amelyik aránylag korán, már július 16-án megnyitotta a könyvkölcsönzés lehetőségét az olvasóközönségnek. De itt se a kivételi katalógus holt betűi, vagy a kölcsönzést vezető tisztviselő beszámolója volt kutatásunk alapja, hanem a közvetlen élmény. Két teljes délutánt töltöttünk e villamoskocsiban és több — nem egymást követő — órát a Fővárosi Könyvtár olvasótermében s figyeltük az embereket: mi érdeкли őket, mit olvasnak ott, a helyszínén és mit visznek haza, a munka utáni pihenés olvasni-

valójául? Az élet forгатagában, személyesen végzett megfigyeléseinken kívül, éppen az egyes társadalmi rétegek érdeklődési körének megállapítása szempontjából az említett mozgókönyvtárak adatai a legjelentősebbek. Ha szellemi életünknek más intézménye nem is, de ez a szerény külsejű, villamoskocsiban elhelyezett könyvkölcsönző megvalósította a teljes társadalmi nivellálást: a sok ember között, aki a két említett délután e sorok írója előtt ott megfordult, volt utcai kisárus, volt cipésmester, nyugalmazott ezredes, miniszteri osztálytanácsos, kistisztviselő, kiskereskedő, ipari munkás, villamoskalauz és családtagja, iparostanonc, házfelügyelő, középiskolai tanuló és középiskolai tanár.

Kevésbé megbízható módszer, mégis alkalmaztuk a mások adatgyűjtését. Főiskolai hallgatók írták össze, minden kényszerítő külső körülmény és anyagi vagy más ellenszolgáltatás reménye nélkül, hogy ismerőseik, családtagjaik és általában azok, akikkel érintkeznek, mit olvasnak. Nem tudták, hogy a munkának, amelynek az elvégzését vállalták, mi a célja, az, aki erre megkérte őket, hangsúlyozta, hogy nemcsak az „értékes“ olvasmányokról kell a beszámolóban szólnia, mi mégis bizonyos kritikával kezeltük a tőlük kapott adatokat, mert tudjuk, hogy minden beszámoló, melyet a tanítvány a tanára számára papírra vet, önkéntelenül is alakoskodással, szépítéssel, „színvonalemeléssel“ van teli. De hasonlóképpen kritikával és óvatossággal kellett felhasználnunk azokat az adatokat is, amelyeket különböző budapesti könyvkereskedőktől kaptunk. Itt talán nem is az alakoskodás, szépítés gyanúja miatt kellett óvatosaknak lennünk, hanem azért, mert könyvet — különösen az elmúlt esztendőben — csak az vásárolt, akinek a létfenntartás legelemibb anyagi eszközein kívül könyvre is volt pénze. A könyvvásárlás — sajnos — 1945-ben valóban fényűzésnek számított: ezt minden könyvkereskedő ismerősünk szinte egyöntetűen vallotta. A könyvesboltok adatai tehát nem az egész magyar társadalomnak, hanem csak egészen vékony, kis rétegének: a tehetősebb polgárságnak s az értelmiség néhány — a szellemi szükségleteket még az élelmiszerszükségleteknél is fontosabbnak tartó — tagjainak az érdeklődési körére jellemzők. Mi mégis hálásak vagyunk ezekért az adatokért különösen az Egyetemi Nyomda könyvesboltjának. Tőle kaptuk a legbővebb felvilágosítást.

Közvetlen tapasztalat, a kölcsönkönyvtár adatai, főiskolai hallgatók adatszolgáltatása és a könyvkereskedők beszámolóí: e négy forrás az alapja szerény fejtegetésünknek.

Ha e négyféle módszerrel kapott adatainkat a tárgykörök s az írók kora, valamint nemzetisége szerint csoportosítjuk, az első, ami az elmúlt idők olvasmányaival szemben 1945-ben a szemünkbe ötlük: az aktuális, politikai irodalomnak, a közelmúlt eseményeire való visszapillantásoknak a túltengése az egyéb tárgyú olvasmányokkal szemben. Az iparostanonc a villamosban füzetet szorongat, melynek RÁKOSI MÁTYÁS arcképe van a címlapján, az utca-sarki újságárusnál két perc alatt öten veszik meg az „*Ítélt a történelem. A Bárdossy-per*“ című füzetet. S az öt ember között van értelmiségi, van polgár és van gyári munkás. De a politikai riport ott szerepel a nagykereskedő nevének olvasmányai között is, aki egyébként a francia klasszikusokat, a pszichológiai szak- és szépirodalmat olvassa szívesen és a könyvkereskedések is azt vallják, hogy — különösen az ostrom utáni időkben — volt olyan nap, amikor mást sem vásárolt a közönség, mint az időszerű politikai kérdésekről szóló beszámolókat. „Van-e ebből kiút?“ — jellemeztük önmagunkat e kérdéssel, amint ott álltunk közvetlenül a vihar után országunk és fővárosunk romjainál s ez a kérdés megmondja azt is, hogy mi ennek az érdeklődésnek az oka. Ha a lét gondjaitól agyongyötört ember 1945-ben nyomtatott betűt, könyvet vett a kezébe, elsősorban az érdekelte, hogy mi okozta romlásunkat s mi lehet a megoldás? Ne csodálkozzunk rajta, hogy a borzalmakat átélt olvasó, akire a felelőtlen vezetés romokat és az újjáépítés terheit hagyta örökségül, elsősorban nem színvonalat és tiszta irodalmat keres, hanem válogatás nélkül olvas mindent, ami két kínzó kérdésre választ adhat. Se szeri, se száma azoknak a vékony füzeteknek, terjedelmes és kevésbé terjedelmes riportoknak, emlékezőeknek, politikai programoknak és ismertetéseknek, melyek a közelmúlt politikájának a felszámolását és a magyar jövő kibontakozását célozzák. Ha nem is mind és nem is teljes számban, de ezeket a műveket ott láttuk 1945 magyar olvasójának a kezében, mégpedig nagy tömegben s tapasztalhattuk azt is, hogy társadalmi osztálykülönbség nélkül sok olyan olvasó akadt, akinek másra nem is jutott ideje és másra nem is figyelt. E beszámolók közül a könyvkereskedők tájékoztatása szerint RAUSCHNING: „*Hitler bizalmasa voltam*“ című könyve volt a legnépszerűbb: a kifejtettek alapján nem csoda, hogy ez a mű volt 1945 egyik legnagyobb könyvsikere.

Ha az utókor meg fogja írni a magyar olvasóközönség történetét, az előbb bemutatott jelenséget az 1945-ös esztendő sajátos,

de jól érthető tüneteként fogja elkönyvelni. De az év második felében, mikor az élet kezdett — legalábbis viszonylagosan — visszatérni a rendes kerékvágásba, fellépett a politikai jellegű beszámolókkal és programadásokkal kapcsolatban is az igény szempontja. Ha sokan voltak olyanok, akik megírták azt, ami a szívükön feküdt, a nélkül, hogy azelőtt valaha is lett volna toll a kezükben, az év második felében megszólalt a magyar író is, aki a mult bűnei felett kifejezett méltatlankodásához, az eljövendő tiszta magyar élet kívánásához hozzátehetette azt a pluszt, amelyik a művet értékállóvá, maradandóvá teszi. A másik könyvsiker, amelyikről — különösen a karácsonyi könyvpiaccal kapcsolatban — be kell számolnunk: MÁRAI SÁNDOR „*Napló*“-ja.

Persze, a multról szóló beszámolóokban nemcsak a tények és nemcsak az egyetemes nemzeti jövő lehetőségei érdeklik az egyes embert. Ha az elrontott multról a szájam ízének, pillanatnyi hangulatomnak megfelelő beszámolót olvasok, ha a jövőről a politikusok, riporterek és — esetleg az írók is olyan képet festenek, amelyik megfelel vágyaimnak: lelki kielégülést jelent. S a lelki kielégülés, mondhatnók úgyis: a lelki sebekre gyógyír keresése a másik motívum, amelyikért 1945 magyar olvasója könyvet vesz a kezébe. Talán fölösleges mondanom, hogy — ismét csak osztálykülönbség nélkül — a politikai és riport-irodalmon kívül — a vallási irodalomnak van itt nagy szerepe. Az a vallási irodalom, amely nem is annyira a könyvkereskedések útján és a könyvtárak polcairól kerül a közönség kezébe, mint inkább az egyes hitfelekezetek irat-terjesztése, nemes értelemben vett propagandája révén, már nem új műfaj a magyar olvasóközönség történetében. De most, az ostrom után bekövetkezett nehéz és jobb jövő után sóvárgó lelkiállapotban egészen különleges szerepe van: vigasztal és buzdít. „Szenvedéseidnek tehát sohase az okát, hanem mindig a célját keressed! Gondold csak el, ha mindig jól menne a sorsod, talán sohase jutna eszedbe az odafelvalókkal törődni . . .“ — DR. JOÓ SÁNDOR: „*Isten nevelő keze alatt*“ című kis füzetének e mondatával foglalhatjuk talán a legjobban össze azt, amit 1945 magyar olvasója a vallásos irodalomban keresett és megtalált. Ez az oka, hogy — ismét csak a villamosban — a megtépzott külsejű köztisztviselő vallásos irodalmat olvas, mit sem törődve a lökdösődő, ideges tömeggel s hogy a foglalkozása következtében eddig az anyagi világ felé fordult, dúsgazdag nagykereskedő is 1945-ben általában a vallásos irodalmat veszi a kezébe, ha olvasásra jut ideje. A vallásos irodalom

szerese e nehéz időkben egészen különleges s a társadalmi fejlődés szempontjából ma még talán fel sem mérhetjük a jelentőségét. Ha tárgyalja is a mult eseményeit, benne a tehetetlen bosszú és harag érzésének nyoma sincs, még akkor sem, ha „*A magyar evangéliumi egyházak „Jó Pásztor“ missziói alapítványának június-július havi körlevele*“ hangsúlyozza is, hogy: „Óva intek mindenkit, akinek a fasizmushoz akármilyen külső vagy belső köze van, ne merjen jelentkezni, ne akarja igazolásul a mi igazolványunkat használni, mert minden jelentkező multját megvizsgáljuk...“ A tehetetlen harag és bosszú érzése helyett a vallásos irodalom a mult felméréseivel is épít, buzdít a hit eszközével: olvasóközönségünk ezt megérezte benne és olvassa is, kézben is tartja.

De ugyanakkor a vallásos irodalomnak másik szerepe is szembeűnő: vigasztal. Ha egy másik irányból akarjuk megközelíteni 1945 magyar olvasójának a lelkiállapotát, azt kell mondanunk, hogy vigasztalást, talán egy kissé erős szóval így is kifejezhetjük: narkotikumot keres és talál az olvasmányban. Van, aki a vallásos irodalomban találja meg s van, aki — a ponyvában. Vallásos irodalom és ponyva: e szempontból egyűvé tartozik s ha az előbbit társadalmi fejlődésünk szempontjából szívesen látjuk olvasóink kezében, annál inkább fájlaljuk, hogy az „*Izgalom mesterei*“¹-től kezdve FANNIE HURST „*Mellékutcájá*“²-n, „*A hetes és a hercegnő*“³-n, a „*Zsuzsi félre lép*“⁴-en keresztül a legkülönbözőbb rémregényekig és riportregényekig, a ponyvairodalom legkülönbözőbb tárgyú és irányú művei, bizony, igen nagy számmal ott találhatók olvasóinknál. S ez a műfaj megint csak nem mutat társadalmi osztálykülönbséget: bár mindenben olyan egységes volna a magyar társadalom, mint a ponyvairodalom buzgó olvasásában. A Vámház-körúton gyermeket kocsikáztató „nurce“, a suszterinas, a villamoskalauz, a szörmekereskedő neje éppúgy ponyvát olvas, mint a nyugalmazott pénzügyi tanácsos, a bölcsészettanhallgató és a kereskedősegéd. Ezen a téren a lelki megújulásnak nyomát sem találjuk, sőt, e sorok írójának az a benyomása, hogy a selejtes „irodalom“ még nagyobb diadalt aratott 1945-ben a budapesti olvasók között, mint a béke és nyugalom éveiben. „Narkotikum“ — mondtam rá a talán kissé mentegető kifejezést s ez talál akkor is, ha detektívregényről, az „*Izgalom mesterei*“¹-ről van szó: az élet mindennapos izgalmait az olvasó — többek vallomása szerint — szívesen váltja fel a mind térben, mind időben, mind pedig külső körülményeiben idegen világnak a micinkhez képest mégis

csak kisebb és könnyebb izgalmaival. E narkotikum-keresésnek, könnyű olvasmányba-temetkezésnek a következménye, hogy a kereskedő 90 éves özvegye SZOMAHÁZY ISTVÁN novelláit böngészi, a nyugalmazott járásbíró pedig a Pesti Hírlap régi naptárait lapozza figyelemmel, régmúlt idők anekdótáiban keresve a feledést...

Persze, az igény még e narkotikum-keresésben sem marad el. Őszintén sajnáljuk, hogy a közvetlen háború előtti magyar közönség olvasmányairól nem állanak adatok a rendelkezésünkre, s így nem tudunk összehasonlítást végezni, azt mégis meg kell állapítanunk, hogy a romantikus mesélők 1945-ben Budapesten igen népszerűek voltak. Nemcsak a 90 éves, különben közepes műveltségű öregasszony olvasta feszült figyelemmel DUMAS „*Három testőr*“-jét, — hanem JÓKAI tömeges olvasását kell e tekintetben kiemelnünk. Az „*Új földesur*“-at ott láttuk a dohánykísáros kezében, de JÓKAIT olvasott a tisztviselőnő, a nevelőnő, a szakácsnő, az ügyvéd és a műegyetemi hallgató is! MIKSZÁTH „*Dekameron*“-ja és „*Az igazi humoristák, tudós írások*“. „*A gyerekek*“ sűrűn forognak a Bosnyák-téri olvasók kezén, GÁRDONYINAK szinte minden műve népszerű, de egy idősebb köztisztviselő TÓTH BÉLA „*Magyar anekdótakincse*“-nek kivételi meghosszabbítását is kérte, mondván, hogy: „Oly jó egy kicsit elfelednünk a zordon jelen gondjait.“ E kijelentésből világos, hogy az olvasmány: menekülés a létért való harc gondjai, az élet zordonsága elől. Jellemző tünet, hogy a középosztálynál — tehát az értelmiség egy részénél és a tehetősebb polgárságnál — jobban megtalálható ez az olvasmányhoz-menekülés, mint akár a munkásságnál, akár pedig a kispolgári, kisiparos-, kiskereskedő-rétegnél. Az „andalító“ mese, az anekdotikus irodalom, az olvasó elvezetése egy derűsebb, szebb — s a fentemlített társadalmi rétegnél indokoltan — tetszetősebb, elegánsabb, az elveszített „fényt“ tükröző világba: — ezt keresi középosztályunk jelentős rétege nemcsak ponyva-, hanem színvonalasabb olvasmányaiban is. Ezért szereti a külföldiek között SOMMERSET MAUGHAMOT (adataim között két regénye is szerepel, az „*Örök barátság*“ és „*Az ördög sarkantyúja*“), GALSWORTHY, WILDE OSZKÁR meséit (mint külön érdekességet említem meg, hogy német fordításban olvasta egy mérnök), de ezért olvasmány még mindig HERCZEG FERENC is, még a „*Gyurkovics lányok*“ is, ezért lapozgatják a régi „*Új Idők*“-et, ezért olvassa a tisztviselőnő a villamosban BOZZAY MARGIT „*Kenyér és szerelem*“-jét, ezért veszi kölcsön a nyugalmazott ezredes a Bosnyák-téri könyvtárból KOMÁROMI JÁNOS „*Zúg*

a fenyves“-ét és ezért találkoztam megfigyeléseim közben aránylag elég gyakran ZSIGRAY JULIANNÁVAL; a „Holtomiglan, holtodiglan“-t, „Szücs Mara házasságá“-t főleg középosztályunk női tagjai olvassák. JANKOVICS MARCELL „Világító ablakok“-ja is ide sorolható: elvégre a letűnt, régi világ fölött érdemes néha elmorzsolni nekik egy-két fájó könnyecseptet.

S ez az a réteg, amelyik ugyanezt az anekdóta-jelleget, a talmi csillogás pazar világát keresi történelmi olvasmányaiiban is. Nem mondhatjuk, hogy nem vár a multtól kérdéseire választ, problémáira megoldást. De ezt a választ, ezt a megoldást olyannak szeretné, amilyenek az életét kívánja látni a jelen zordonságával, ridegségével szemben. S ezenkívül: szórakoztatást, mulattatást, mesét vár a történelemtől is. Ha ezt várta a háború előtt is — történelmi „regény“-gyárosaink jól értették a módját, hogy szakmányba készült műveikkel kielégítsék ezt az igényt —, most, mikor szembe kell nézni az életküzdelem rideg tényeivel, hatványozott mértékben ezt várja. Erre talán legjellemzőbb az a beszélgetés, melyet egy előadás előtt lestünk el két nem magyar szakos bölcsészettanhallgató között. Az egyik kijelentette, hogy HARSÁNYI ZSOLT életrajzi regényei a legkedveltebb olvasmányai, mert szórakoztatják, le tudják kötni. Igaz, tudja, hogy tele vannak történelmi tévedésekkel, de úgy érzi, hogy fel tudják kelteni a kor és a szereplő személyek „illúzióját“, mert nem „száraz életrajzok“. Társnőjének minden udvarias ellenkezése, irodalmibb szempontja falra hányt borsónak bizonyult: kitartott állítása mellett. „Illúzió“: azt hiszem, ez a szó a legjellemzőbb, ha középosztályunk szóbanforgó rétegének olvasmány-igényéről szólunk. Ezt az illúziót, a „régi dicsőség“-nek kissé kritikátlan illúzióját keresi akkor is, ha GULÁCSY IRÉN, KOMÁROMI JÁNOS, HERCZEG FERENC történelmi regényeit olvassa, a külföldiek közül pedig JO VAN AMMERS KÜLLERT („Madame X. Napoleon korának nagy kalandornője“).

Persze, ez nem egész középosztályunkra jellemző, mint ahogy tanulmányunk tárgyánál fogva sem lehet egyetlenegy megállapításunk sem abszolút érvényű. Még csak pálcát sem akarunk törni a középosztálynak a fölött a rétege fölött, amelyik olvasmányaiival a jelen gondjai közül a fél- vagy régmult, számára kedves, csillogó, derűs világába menekül, illúziókban ring. Annyit azonban mégis meg kell állapítanunk, hogy ez az a társadalmi rétegünk, amelynek olvasmányaiiban semmiféle fejlődési lehetőséget nem találunk, sem irodalmi, sem pedig társadalmi szempontból. Ha a szórakoztató

szépirodalomból ki-kirándul magasabb színvonalú, vagy ahogy ő szokta kifejezni magát, „nehezebb“ olvasmányok felé, legfeljebb a népszerűsítő tudomány egy-két művét veszi a kezébe, egy-két jó útleírást (THANHOFFER LAJOS: „Kongó“, SHAKLETON: „Déli sark hajótöröttei“), TANGL HARALD: „A táplálkozás“-ról szóló könyvét (nyilván kínzó időszerűsége következtében), „népszerű orvosi könyveket“ és „zenei irodalmat“, ahogy egy ügyvéd neje mondja saját-magáról a főiskolai hallgatók gyűjtésében és „pszichológiai szak-és szépirodalmat“, ahogy a nagykereskedő neje fejezi ki magát, ugyancsak a főiskolai hallgatók gyűjtésében. Kellő értékére tudjuk leszállítani a „pszichológiai szakirodalom“ kifejezést, ha a hozzákapcsolt „szépirodalom“ szóra gondolunk, meg arra, hogy ugyanez az olvasó a politikai riportban és a „limonádé“-ban is kedvét leli. Ide sorolható EVE CURIE: „*Madame Curie*“, GEORG SAVA: „*A gyógyító kés*“, THER MALADE: „*Semmelweis, az anyák megmentője*“ című munkája is. De ennél aztán nincs tovább. Ezen a fokon a könyv valóban: csak szórakozás, legfeljebb szórakozva tanulás, ahogy az egyik olvasó ki is fejezi magát: *l'art pour l'art*.

Az értelmiség másik rétegét, amely viszont kényesen vigyáz arra, hogy csak magas színvonalú könyveket, irodalmat és tudományt olvasson, éles határvonal választja el az előbb említett rétegtől. Feltűnő, hogy milyen mohósággal veti rá magát a külföldi írókra. Nemcsak a klasszikusokra, akik közül GOETHE, HEINE mellett főleg a franciák vannak túlsúlyban. A nagykereskedő neje például így vall: „RACINE, CORNEILLE, MOLIÈRE, ROSTAND, SCRIBE, ROUSSEAU, GEORGE SAND és általában minden francia...“ (vallo-másában, úgy érezzük, van egy jó adag sznobság is), de VILLON balladáit (talán az elmúlt esztendőök budapesti VILLON-lázának utóhangja), BALZAC: „*Kurtizánok tündöklése és nyomora*“, DAUDET: „*Sappho*“, LESAGE: „*Gil Blas*“, MONTESQUIEU: „*Európa egységéről*“, ZOLA: „*Családi tűzhely*“ is ott van a Bosnyák-téren, csaknem kizárólag az értelmiséghez tartozó olvasók kezében. Érdekes adalék ez a magyar-francia szellemi kapcsolatok, egyes íróink — úgy érezzük — kissé túlzott állítása szerint: „szellemi rokonság“ történetéhez, amelyhez szervesen kapcsolódik, hogy kézben van az Athenaeumnak annakidején nagy sikert aratott kiadványa, CHARLES SEIGNOBOS: „*A francia nemzet őszinte története*“ is. De ha a külföldi írókkal kapcsolatban mohóságról beszéltünk, akkor elsősorban nem a klasszikusokra, hanem a modern írókra gondoltunk. A modern külföldiekről általában elmondhatjuk, hogy mindazt

olvassák, ami elől áldatlan politikai viszonyaink következtében ei voltak zárva. Ha a politikai, a vallásos, a ponyvairodalom népszerűségének az okát megtaláltuk közönségünk közvetlen háború utáni lelkiállapotában, akkor ugyanezzel magyarázhatjuk egy már igényesebb, irodalmibb ízlésű fokon a modern angol, amerikai és orosz írók népszerűségét. Kétségtelen, hogy ezt könyvkiadóinknak nyilván tervszerű programja is előidézte: a könyvkiadásról szóló beszámolóinkból kitűnik, hogy aránylag mily nagy számmal jelent meg 1945-ben a magyar könyvpiacra a modern angol, amerikai és orosz regényirodalom java termése, de ezen túl is kétségtelen és természetesen is kell találunk, hogy igényesebb olvasóink nagy része a modern angol, amerikai és orosz regény felé fordul. UPTON SINCLAIR „*Letűnt világ*“-a, amely mű nem újdonság, hanem csak felújítás a magyar könyvpiacra, éppúgy mohó vágyakozás a négy éven át mesterséges politikai függönnyel elzárt kulturális világ után, mint ERIC KNIGHT „*Légy hü önmagadhoz*“-ja, melyet a fiatal könyvtári tisztviselőtől kezdve a középiskolai tanárig igen sokan olvasnak s amely az Egyetemi Nyomda könyvesboltjának tanúsága szerint az 1945-ös év egyik legkomolyabb könyvsikere volt. E két könyv sikerében, persze, nemcsak annak a ténynek van nagy szerepe, hogy a modern amerikai és angol író e két világnép lelkivilágát hozza közel a magyar olvasóhoz, hanem annak is, hogy a politikai röpiratoknál és visszaemlékezéseknél művésziesebben, az irodalom síkján és színvonalán vetítik az olvasó elé a háború problémakörét. SINCLAIR az előző, a „kis“ világháborút és következményeit, KNIGHT pedig a még alighogy befejezett háború lelki magatartását írja meg. S vajjon KNIGHT sikerének titka nem abban rejlik-e, hogy a szociális gondolkodásmódot és életszemléletet regényének végső kicsengésében oly harmónikusán össze tudja egyeztetni a nemzeti magatartással, hogy művének az elmúlt háborúnak minden embernél és minden nemzetnél egyaránt feltalálható sajátos pszichózisa mellett éppen a nemzeti és a szociális gondolkodásmód összeegyeztetésével tud súlyt adni?

CRONIN, LAGERLÖF ZELMA, VIRGINIA WOOLF, ALEKSIS KIVÍ mellett a német STEPHAN ZWEIG és THOMAS MANN szerepel még középosztályunk olvasmányai között. MANN a „*Varázshegy*“-gyel, ZWEIG pedig a „*Búcsú a tegnaptól*“-lal. Író és olvasó lelkivilágának teljes összehangolódását, összecsengését olvassuk ki ebből a tényből. Nem is véletlen, hogy a jó jövedelmű, „hazulról“ is gazdag tisztviselőnő, az ügyvéd és neje olvassák szívesen a letűnt

nagypolgári világ két mesteri krónikását, el tudjuk képzelni, hogy ugyanazzal a lelkiállapottal, a multba-merengésnek ugyanazzal az ernyedtt, mégis tiszteletreméltó kézlegyintésével, ahogy maga ZWEIG is megírta könyvét, vagy ahogy e két német író magyar lelki rokona, MÁRAI írja magáról, amikor Buda ostroma után úgy érzi, hogy „vége mindennek“, „*Verses Könyv*“-ének tizennegyedik versében:

*„A semmiből még valamit kitépni
Neved két kézzel feldobni az égre
Melleden fekiüdni és mit se kérve
Az ördögöknek bőrrömet ígérni,
Felrobbantani hidat, utat, házat
Ígézni madarat, mely tovaszállott,
Zsebkés hegyével megjelölni vállad
Meghalni s elfeledni a világot.“*

Ebben a jellegzetesen polgári magatartásban azonban nemcsak elernyedés van, nemcsak a szép, csillogó mult visszasírása, mint középosztályunk előbb említett s olvasmányaiiban kevésbé igényes rétegénél, hanem tiltakozás is. Tiltakozás mindaz ellen, ami még következhetik. Ugyanakkor éppen a középosztály igényesebb része mohó kíváncsisággal, a „terra incognitá“-nak kijáró tiszteletreméltó lázzal veti rá magát a modern orosz irodalom egy-két gyöngyszemére is, holott nyilvánvaló, hogy e művekben a polgári világnak, sőt, a polgári mentalitásnak még csak nyomát sem találja meg. különösen ILJ-PETROV két szatirikus művét, a „*Szovjetmilliomos*“-t és a „*12 szék*“-et emeljük ki, mint akik kutatási eredményeink szerint a legnépszerűbbek.

S ugyanez az élénk, fejlődni képes szellem jellemzi igényesebb értelmiségünk olvasmányanyagát a magyar irodalom területén is. A „régiek“ közül AMBRUS ZOLTÁNT és KRUDY GYULÁT kedveli ez a fejlett polgári ízlés; AMBRUS „*Midás király*“-a éppúgy olvasmány még ma is, mint KRUDY „*Szindbád*“-ja vagy „*Podolini kísértet*“-je. A XX. század írói közül, különösen a Bosnyák-téren, KASSÁK LAJOS népszerű. Több olvasó kereste a „*Ilidépitők*“-et, a „*Marika, énekelj*“-t, az „*Emberek, sorsok*“-at, a „*Megnőttek és elindultak*“-at. Mintha KASSÁK népszerűsége is kapcsolatban volna azzal a jelenséggel, melyre az angolok, amerikaiak és oroszok felé fordulást magyaráztuk: az ő mondanivalója és stílusa is inkább

abba a szellembe illik bele, amelyik az ostrom után lett úrrá a magyar életben. MÓRICZ ZSIGMOND sem merült el a feledés homályába; különösen történelmi regényei, a „Rózsa Sándor“, „Erdély“-trilógiája népszerűek, jeléül annak, hogy igényesebb értelmiségünk nem áll meg a romantikus történelemszemlélet meddő illúziókergetésénél. Viszont MÁRAI SÁNDOR rendkívüli népszerűsége és olvasottsága azt mutatja, hogy a szociális mondanivalók kétségtelen szemmeltartása ellenére ez a társadalmi osztályunk mégis csak ragaszkodik a polgári vonalhoz, a mult vagy félmult világának élesztgetéséhez: ezen a ponton tehát, magasabb — vagy mondjuk így: korszerűbb — szinten a multbanzés lelki magatartása éppúgy megvan az igényeseknél, az olvasmánytól irodalmat követelőknél, mint azoknál, akik csak szórakozást, narkóizist várnak tőle. Nemcsak arra célunk itt, hogy — mint említettük — MÁRAI „Napló“-ja komoly könyvsiker, adataink között nagy számmal szerepelnek MÁRAI egyéb művei is, azok, amelyeket megtalálhatunk a háború előtt is az olvasók kezében. A Bosnyák-téri könyvtárban olvasták az „Egy polgár vallomásai“-t, „A féltékenyek“-et, az „Istenek nyomában“-t, „A gyertyák csonkig égnek“-et. Már céloztunk arra, hogy THOMAS MANN és STEPHAN ZWEIG népszerűsége mind mondanivalójuk, mind pedig közönségük szempontjából párhuzamos MÁRAIÉVAL. Itt még csak azt tesszük hozzá, hogy van középosztályunknak olyan rétege, amelyik most fedezi fel MÁRAIT. Az a réteg ez, amelyik politikai, világnézeti beállítottságuk alapján osztályozta a magyar írókat is, amelyik a félmult napilap-propagandájának hatása alatt szinte etikai kérdést csinált abból, mit „szabad“ és mit „illik“ olvasni és mit nem: — MÁRAI „baloldali“ író volt, eddig elhanyagolta. Most, mint „újdonságot“ fedezi föl: — egyik, nem is olyan öreg, ismerősöm, mint Amerika fölfedezését, közölte velem, „szenzációként“: „Te, ez a MÁRAI tud írni“. Már nem az irodalomtörténész feladata, hogy ennek a jelenségnek a végső alapokat kielemezze; annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy mintha nem is az igény, a modern és magas színvonalú olvasmány igénye hiányoznék, illetve hiányzott volna középosztályunk egyes tagjaiból, azokból, akik nem jutottak tovább HERCZEG FERENCNÉL és ZSIGRAY JULIANNÁNÁL: — benne éltek egy társadalmi előítéletekből, politikai propagandából, egy meg nem írt, de kötelezőnek érzett „illemtanból“ összetevődő ígézetben, amely tilalomfát állított fel számukra mindazokkal az írókkal szemben, akiket egy céltudatosan és jól megszervezetten, de semmi-

képen sem magyarelvűen irányított propaganda nem nyilvánított szalónképeseknek. Ez a tilalomfa most ledőlt. A nyugalmazott huszárezredes WASS ALBERT „*Farkasverem*“ című regényéig jutott el ledőltevel, a Bosnyák-téren SZABÓ DEZSŐnek „*A bölcsőtől Budapestig*“ című munkáját lapozza egy középkorú köztisztviselő, VERES PÉTER „*Falusi króniká*“-ja is előkerül. De a legjellemzőbb erre a fordulatra, az eddigi előítéletek sutbadobására MÁRAI és KASSÁK — mily furán-érdekesen hat ez a két név így együtt — hirtelen népszerűsége. Érdekes, de nem véletlen, hogy értelmiségünk a polgári MÁRAIT és szocialista KASSÁKOT egyszerre vette a kezébe.

De ennek a tilalomfának a ledőlte okozza, hogy igényesebb és nyitottabb szemű értelmiségünk már nemcsak szórakoztatást vár a tudományos jellegű irodalomtól, a tanulmánytól és értekezéstől, hanem a magyar kérdések gyökeres megoldását is. Nemcsak a rövidlélekzetű, alkalomszerűen kiadott propagandát és röpirat-irodalmat veszi a kezébe, hanem tanulmányíróink közül éppen azokat, akik az 1945-ös év legégetőbb kérdését: a magyar társadalmi osztályok összehangolását, az eddig alulmaradtak felemelését tűzték ki célul. Ezért olvasmánya e rétegnek ERDEI FERENC „*Magyar falu*“-ja, KERÉK MIHÁLYnak „*Magyar földkérdés*“ című könyve, GYÖRFFY ISTVÁN: „*Magyar falu, magyar ház*“-a, KOVÁCS IMRE: „*Magyar feudalizmus*“-a; ez utóbbi olvasottsága már nemcsak az előbb említett szempontból érdekes, hanem azért is, mert történelemszemlélete merőben ellenkezik a már bemutatott illúziókergetéssel, sőt, mintha egy kissé mai szemüveggel akarná nézni multunkat... Mindez azt mutatja, hogy különösen középosztályunk értelmiségi tagjainak az a része, amelyik még az átélt borzalmak ellenére sem mondott le az olvasmány igényéről és tudja, hogy az, amit olvas, szoros összefüggésben van a magyar sorssal, nem tokozódott be a lanyha lemondás egy helyben topogó tétlenségébe, hanem keresi és mintha meg is találta volna az utat a megoldás, a szellemi kibontakozás felé...

Csak egy a feltűnő és egy a szomorú. Ha a könyvekről szóló tanulmányunkban meg kellett állapítanunk, hogy az a magyar írógárda, amelyik a háború előtt, sőt, még a háborúnak számunkra nyugalmasabb éveiben is, Európában talán egyedülállóan, magas színvonalú, igényes és a magyar jövőre néző, azt kibontakoztatni akaró irodalmat adott, — most hallgat; akkor e helyütt meg kell állapítanunk, hogy élő és, sajnos, 1945-ben jórészt hallgató íróinkat nem is olvassák. Ne tévesszen meg bennünket MÁRAI „*Napló*“-

jának sikere, sem az, hogy MÁRAIT és KASSÁKOT most fedezte föl az értelmiség egy része. Ha az olvasók száma szerint vesszük a dolgot, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a modern angolokat, amerikaiakat, oroszokat sokkal többen veszik a kezükbe, mint az élő magyar írók műveit. Igaz, hogy népi íróink egy része a gyakorlati politika területére csapott át, igaz, hogy sokan elhallgattak, úgy véljük, azért, mert múzsájuk még mindig érzi az „inter arma“ bénító súlyát, — ez a két körülmény — szerintünk — olvasóközönségünknek velük szemben tapasztalható érdektelenségét mégsem indokolja kellőképpen. És nem látjuk indokoltnak azt a húzódozást sem, amelyet a magyar líra modern képviselőivel szemben tapasztalhatunk. Régi megállapítás, hogy a mai olvasó jobban szereti a regényt, novellát, tanulmányt, mint a verset, ez mégse magyarázza meg kellőképpen, hogy — különösen középosztályunk, értelmiségünk — miért dobja el magától századunk költőit, a holtakat és élőket egyaránt. Igaz, hogy a tisztviselő-külsejű hölgy a villamosban KOSZTOLÁNYI „Egy szegény kisgyermek panaszai“-t olvassa (érdekes, hogy hölgyközönségünk több tagja szereti az elhúnyt mesternek e remekét), a „Modern költők“ is kézben volt a Bosnyák-téren s TÓTH ÁRPÁD versfordításainak szép, fehér kötete is ott fekszik a postafőorvos éjjeliszekrényén, de ezek csak elszórt jelenségek, szinte kivételek, amelyek „erősítik a szabályt“. Beszámolunk róla az 1945-ben megjelent könyvekről szóló tanulmányunkban, hogy íróink és politikusaink szinte kultuszt űznek ADY ENDRÉBŐL és JÓZSEF ATTILÁBÓL: e kultusznak mintha semmi hatása sem volna még azoknál az olvasóknál sem, akik pedig a regény és a tanulmány műfajában nem zárkoznak el a ma íróitól, sőt, mohón olvassák őket.

A Bosnyák-téri könyvtárban egy villamoskalauzno kezében láttuk JÓZSEF ATTILA összes verseinek nemrég megjelent kötetét. A tömegtől félrehúzódva, félhalkan, de értelmesen olvasta fel társnőjének a költő fiatalkori, közismert versét:

*„Száll az ének a mezőnek, esti szellő hollószárnyán,
Valami kis kopott ember énekelget búsan, árván
Bolondságról, szerelemről, kora őszről, illó nyárról
S körülötte elterülő néma magyar pusztaságról.
Fáj neki a teste, lelke, szive tája, szemegödre,
Nem is tudja, feltámad-e, elpihenne mindörökre...“*

A társnőjének félhalkan felolvasó fiatal villamoskalauznő nyilván nem élvezett benne mást, mint a tiszta líra lüktető sorait. Tovább haladtunk ezen a nyomon kutatásunk során s jólesően állapítottuk meg, hogyha mind igényesebb értelmiségünk, mind pedig kevésbé igényes középosztályunk el is hanyagolja a modern magyar lírát a regény, novella és tanulmány javára, munkásosztályunk szereti. Igaz, hogy nem temetkezik belé, nem falja mohón, inkább csak szemelget benne, de tudja értékelni, már nemcsak osztályöntudatra serkentő mondanivalóját, hanem belső mondanivalóit, szépségét, zenéjét is. Itt a „Proletár fiú verse“ csendül a fülünkbe, amott ILLYÉS GYULA egyik kötetében lapozgat a fiatal iparostanonc. Ha figyelembe vesszük, hogy 1945 magyar könyvtermésében igen nagy azoknak az igénytelen külsejű, de annál jelentősebb füzeteknek a száma, amelyek a falu és a város testimunkásrétegének a ma mondanivalóit tartalmazó műsorokat állítanak össze, hogy ezekben a füzetekben a modern magyar líra, különösen ILLYÉS GYULA, JÓZSEF ATTILA, ADY ENDRE, JUHÁSZ GYULA milyen nagy számmal szerepel, akkor meg tudjuk érteni, mi a munkásosztály és a modern líra találkozásának indító oka. A munkás- és kisiparososztály olvasmányait kétségtelenül szellemi és politikai vezetői irányítják, kétségtelen az is, hogy ennek az irányításnak a szempontjából a mondanivaló és nem a forma, más szóval a politikai osztályöntudat, a gyakorlati élet és nem az irodalom szempontjai a mértékadók. A Bosnyák-téren SZTÁLIN: „*A leninizmus alapjai*“ című könyve volt egy fémmunkás kezében, a krisztinavárosi cipésmester a „*Szovjetunió kommunista (bolsevik) pártjának története*“²-t olvasta, a földalatti villamos vezetőjének felesége pedig azért vette ki KARL HEINRICH WAGGERL: „*Kenyér*“ című regényét a könyvtárból, mert . . . hátha talál benne valami megoldást, útmutatást a gyakorlati életben kínosan felmerülő kenyérkérdésben. A politikai irányítás és a gyakorlati élet szinte elemi kérdéseinek a megoldási kísérlete: e kettő indítja el e társadalmi osztályunk olvasási vágyát, közeledését az irodalomhoz, — de nemcsak az előbb említett példánk, hanem egyéb tapasztalataink is azt mutatják, hogy olvasási gyakorlatukban e szempontok sokszor eltűnnek és még legigényesebb értelmiségünknel is tisztább, mert irodalmibb, művészibb igényekkel fordulnak a könyv felé. A külföldi irodalom itt nem játszik nagy szerepet, legfeljebb FÖLDES JOLÁNNAK „*A halászó macska utcája*“ mutatja, hogy érdeklőket — az irodalom vonalán is — az, ami határainkon kívül

van, — a magyar irodalom annál inkább. A klasszikusok közül — mint már bemutattuk — JÓKAI, a modernek közül a líra, KASÁK, de néha MÁRAI is és KARINTHY: „*Tanár úr kérem*“-jét is látuk egy fiatal munkásasszony kezében. Viszont ha eltekintünk a ponyvának a középosztálynál-munkásosztálynál egyaránt tapasztalható elterjedtségétől (legfeljebb a „műfajban“ van különbség: a polgári osztály a szalón-ponyvát kedveli inkább, a munkásosztály, különösen a fiatalabbja, a „durr-durr“ rémregényeket, kocsmai történeteket), akkor azt kell mondanunk, hogy munkásaink aránylag még mindig keveset olvasnak. Osztályuknak nem egy tagja van, aki nagy számmal fogyasztja a könyvet, mégpedig fejlett, a lírát is élvezni tudó, irodalmi igénnyel, sokan, persze, a narkotikumot, illúziót kereső polgáriak ellenpólusaként csak az osztályöntudat megerősítését keresve, de viszont még mindig nagy közöttük azoknak a száma, akik vagy semmit, vagy legfeljebb napisajtót, ponyvát és napipolitikai füzeteket olvasnak. De az kétségtelen, hogyha a jövő fejlődése a már megkezdett s tapasztalt vonalon halad tovább: a munkásosztálynak, mint irodalmunk olvasóközönségének 1945-ben mutatott arculata a legbiztatóbb jelenség.

Ugyanígy reménykedhetünk az ifjúságban is. Szándékosan választottuk el, társadalmi osztálykülönbség nélkül, a felnőttektől. Az ifjúság a jövő lehetőségeit, kibontakozását mutatja s számunkra sem lehet közömbös, hogy a jövő olvasóközönsége 1945-ben mi iránt érdeklődik. Az első, ami 16—24 éves ifjúságunkkal kapcsolatban megvigasztal, hogy a könyvkereskedők tanúsága szerint ez volt az a réteg, amelyik még az elmúlt esztendőben is vásárolta megtakarított filléreiből az élő magyar írók műveit. Az ifjúság billenti egyensúlyba a modern líra ingadozó mérlegét is, JÓZSEF ATILÁNAK a könyvpiacra megjelent versei nagyrészt a fiatalok kezébe kerültek. A magyar problematika fiatalságunkat nemcsak a gyakorlati élet és a politika síkján érdekli; a lezajlott ostrom után fokozottabb igénnyel fordul a szellemi kérdések felé: legalábbis ezt a következtetést vonta le művelt könyvkereskedő ismerősünk abból, hogy különösen a felsős gimnazisták és az egyetemi hallgatók milyen nagy számmal érdeklődtek SZERB ANTAL: „*Magyar irodalomtörténet*“-e iránt. Mi ugyan azt hisszük: ennek oka az is lehet, hogy kézikönyvnek, segédeszköznek használták iskolai irodalomtörténeti tanulmányaik kiegészítésére; az a tény, hogy KISFALUDY KÁROLY összes művei, BERZSENYI DÁNIEL munkái és JÓSIKA MIKLÓS: „*Magyarország 1514-ben*“ című regénye középiskolások

kezében volt a Bosnyák-téren, sem mutat mást, mint azt, hogy elolvassák az iskolában előírt kötelező olvasmányokat.

Egy igen értelmes, hadifogságból hazatért s korunk magyar problémáival lépést tartani tudó közgazdasági egyetemi hallgató a következő kis könyvtárt állította össze magának az ősz folyamán: JAROSLAV HAŠEK: „*Infanteriszt Szejka*“, KONFUTSE: „*Lun Yü. Kung mester beszélgetései*“, JOSÉ ORTEGA Y GASSET: „*Don Quijote nyomában*“, TERSÁNSZKY J. JENŐ: „*Az elnök úr inasévei*“, SZLAVKO KOLAR: „*Itéletnap*“, GUY DE POURTALÈS: „*Wagner*“, FALUDY FERENC: „*François Villon balladái*“, HAMVAS BÉLA: „*A láthatatlan történet*“, THOMAS MANN: „*Varázshegy*“ és MÁRAI SÁNDOR: „*Idegen emberek*“. Az első, amit ezzel a könyvjegyzékkel kapcsolatban meg kell állapítanunk, az, hogy az összeválogatásban a könyvpiac újdonságainak, a könyvkiadók programjának kétségtelenül hatása volt. Ezen azonban nem szabad csodálkoznunk. Ennél számunkra sokkal többet mond, hogy korunk problémái a lehető legmagasabb szinten érdeklik egyetemi hallgatóinkat, hogy a közvetlenül személyét és anyagi boldogulását, választott pályájának szakérdeklődését érintő kérdéseken kívül a zene, az irodalom felé is fordul. Érdekes, hogy ez az egyetlen adatunk, amelyik a szomszéd népek irodalma iránt tanúsított érdeklődést mutatja: a jegyzékben ott szerepel a horvát KOLAR és a cseh HAŠEK műve. Pedig íróink és tudósaink mind gyakorlatban, mind elméletben nem egyszer mutattak rá a szomszéd népekkel való szellemi érintkezés elengedhetetlen szükségére, 1945 magyar külpolitikájának pedig egyenesen központi gondolata. Olvasóközönségünkönél mindcsek a törekvések — ennek az egy adatnak a kivételével — teljesen süket fülekre találtak.

Az igényesség és a kritika jellemzi ifjúságunk olvasmányait: ezt állapítjuk meg egyéb adatainkból is. Ami már önmagában véve vigasztaló: a ponyvának itt van a legkisebb szerepe. Mindössze egy gyógyszerészhallgató szereti a cowboy-könyveket, egyébként 16—24 éves fiatalságunk a ponyváról elítélően, szinte megvetéssel beszél. A cipészmester fia a „*Mátyás király apródja*“ című könyvet olvassa. S mikor ellátogattunk egy egyetemi internátus olvasótermébe, a következő képet kaptuk:

A színiakadémikus MOHÁCSI JENŐ: „*Lidércke*“ című regényét olvasta, a közgazdász MARX KÁROLY: „*Kommunista kiáltvány*“-át, a képzőművész SHAKESPEARE: „*Hamlet*“-jét (egyetlen adatunk a valamikor oly nevezetes és oly erős magyar SHAKESPEARE-kultuszra!),

az építészmérnök TOLSZTOJ: „Háború és béke“-jét, a vegyész-mérnök SZABÓ DEZSŐ: „Az egész látóhatár“-ját, a bölcész-vegyész KOLBE: „Fototechnik“ című szakkönyvét, az orvostanhallgató CRONIN annakidején nagy sikert aratott, nálunk a bemutatott film révén is igen ismert művét: „Réztábla a kapu alatt“, a gépészmérnök THOMAS MANN: „Buddenbrooks“-ját, a gyógyszerész pedig MARGARET MITCHELL: „Elfújta a szél“-jét.

Mint látjuk, az érdeklődés meglehetősen sokoldalú. Az tény, hogy szakmájukon kívül a magyar értelmiség jövő munkásai mind világnézeti, mind pedig irodalmi szempontból magas színvonalon igyekeznek, szórakozásuk óráiban is, tájékozódást szerezni, amely színvonal még a közelmúltban, a bajtársi táborozások üres ivászatai és a frakkos bálók idején egyáltalában nem volt általános. A közgazdász egyetemi hallgató PÉTRARCA szonettjeit, KOSZTOLÁNYI „Egy szegény kisgyermek panasza“-t, CERVANTES: „Don Quijote“-ját olvassa; itt sincs hiba a színvonal körül. Ha szomorú jelenség is, hogy e jegyzékben magyar író alig akad, ezt az adatunkat — éppen fiatalságunkkal kapcsolatban — ellensúlyozza könyvkereskedő ismerősünk már ismertetett közlése. Annyi bizonyos, hogyha fiatalságunk megtartja mostani igényét és érdeklődési irányát, nincs mit félnünk a jövő magyar olvasóközönségétől.

Helyzetjelentést igyekeztünk adni s mint minden helyzetjelentés végén, itt is nehéz az összefoglalás. Hiszen nem is tettünk egyebet, mint bemutattuk s itt-ott magyarázni próbáltuk azokat az adatokat, amelyeket az élet tényei tártak elénk. Nehéz esztendő kissé kaleidoszkópszerű szellemi eredményeit kaptuk e tényekből. És még azt a felismerést, hogy a magyar olvasó, korra, nemre, társadalmi osztályra való tekintet nélkül, egy-két kirívóan szomorú jelenségtől eltekintve: — kiutat keres. Kiutat abból a szellemi zsákutcából, amelybe ennek a háborúnak az egész magyarságot oly komoran sujtó eseményei sodorták. Menekülés a könyv vigasztalásához, megoldás keresése a mindennapok és a jövő problémáiban, itt-ott felismerése annak, hogy a magas kultúra, az irodalom és a tudomány már önmagában véve is lehet megoldás: ezt láttuk meg 1945 sokat szenvedett magyarjában, mikor könyvet vett a kezébe.

1945. december.

Sziklay László

A MAGYAR UJSÁG ÉS AZ ÚJ SZÓ.

„Hároméves az Új Szó. A felszabadulás óta e lap demokráciánk minden nagy kérdésében harcos képviselője volt a magyar nép ügyének és külpolitikai tájékoztatóival nagyban hozzájárult a dolgozók látókörének szélesítéséhez. A negyedik évfolyamába lépő Új Szó biztosan megbízható harcosa lesz továbbra is a magyar demokrácia építésének és a szovjet-magyar barátságnak. Ebben a szellemben melegen üdvözöljük.”¹ Majdnem valamennyi fővárosi napilapunk mult évi szeptember végi számai ilyen értelemben cikkeztek az *Új Szóról*.

E lap eredetileg *Magyar Újság* címen indult 1944 szeptember 26-án Lembergben; elsőrendű fontosságát számunkra mindenekelőtt magyar vonatkozásai magyarazzák. Sajtótörténéseink, sajtó bibliográfusaink semmiesetre sem haladhatnak el szótlánul mellette regisztráló munkájukban, minthogy a magyar haditudósításnak, katonai, hírlapirodalomnak is jelentős állomása.

A lap egyéves jubileumi számában hűen rávilágít keletkezése körülményeire: „A 4. Ukrán Hadseregcsoport a Krimből jött és folytatta azt a támadást, melyet az 1. Ukrán Hadseregcsoport kezdett el a magyar és német csapatok ellen. Ez volt az utolsó előkészület. 1944 szeptember vége volt. E napok egyikén Mechlisz vezérezredes, a 4. Ukrán Hadseregcsoport haditanácsának tagja parancsot adott át Illés Béla őrnagynak: három napon belül ki kell adni a Magyar Újság első számát. Az újság megkapta útlevelét az életbe.”² Mint-hogy a tábori nyomdának nem volt elegendő latin betűje — mint mondtuk — Lembergben kezdték nyomni. Homlokírása: „Magyar Újság. Kiadja a hadrakelt Vörös Hadsereg politikai osztálya.” Megjelenését hetenként háromszorra tervezték — ma már napilap — azzal a céllal, hogy a fasizmussal szemben Magyarországon az ellenálló- és a partizánmozgalmat támogassa, általában segítse megszervezni a nagy, egységes nemzeti ellenállást, a német béklyóból való

¹ Szabad Nép. 1947. 217. sz.

² Új Szó. 1945. 139. sz.

szabadulást. Tájékoztatni akarta ugyanakkor az elszigetelt magyarságot a tényleges hadihelyzetről, a valóságnak megfelelő politikai állapotról. Megcsilllogtatta a nyilas uralom jármában sínylődő magyarság előtt az átállás következményeit is: szabadsága visszanyerését és valamennyi demokratikus államnak eredményes támogatását talpraállításában.

A *Magyar Újság* szerkesztőségét Oroszországba szakadt magyarok és oroszok alkották. Főszerkesztője ILLÉS BÉLA, a Vörös Hadsereg vezérkarának őrnagya, szerkesztője KASSAI GÉZA, állandó munkatársai WAGNER ANNA, FAZEKAS ERZSÉBET, LÉVAI BÉLA, OLDNER VLADIMÍR,³ GARASIN RUDOLF, RÁTH KÁROLY, DR. MÉREI FERENC, ZOMBOR JÁNOS; az oroszok közül legszorgalmasabban dolgoznak a lapba GRIGORJÁN őrnagy, szovjet filozófus, MATYUSEVSKZI százados, civilben gimnáziumi igazgató. ILLÉS BÉLA vezércikkeivel, orosz-magyar politikai és katonai tudósításaival, orosz-magyar kulturális vonatkozású tanulmányaival, KASSAI GÉZA hasonló tárgykörű cikkeivel, LÉVAI BÉLA a Szovjetúnióban élő magyarokról, a magyar hadifoglyok életéről szóló tájékoztatásaival, WAGNER ANNA az orosz asszonyok és leányok, családjaik belső életéről, az orosz női lélekről való írásaival igyekeztek a magyarokhoz közelebb hozni a „titokzatos Szovjetúniót“. OLDNER VLADIMÍR, FAZEKAS ERZSÉBET a frontokon gyűjtött anyagot, a felderítőkről, a hadifoglyokról hallott híreket dolgozzák fel az újság számára. ZOMBOR JÁNOS költeményeket ír és fordít a lapban.

A *Magyar Újság*ot kiadó 4. Ukrán Hadseregcsoport az első számok megjelenése idején még nem vehette útját Magyarországra felé, tehát a lap is Lengyelországon át haladt a csapatokkal együtt nyugatra. Mi módon jutott el ennek ellenére Magyarországra? Az újságot a frontok repülőterére szállították s a terjesztés munkáját szovjet repülőök és felderítőök végezték. A sok ezer példányt a Kárpátokban harcoló magyar hadsereg területeire, Ungvárra, Beregszászra, Munkácsra, Kassára, Debrecenre és Budapestre szórták. Igen sok példányt hoztak magukkal az e célból szándékosan hazabocsátott magyar hadifoglyok is.

A Vörös Hadsereg előnyomulásával a *Magyar Újság* is eljutott Magyarországra; Ungvár, majd Munkács szerkesztőségének első magyarországi állomásai, Debrecenben jelenik meg az 1945. évi első szám. A szerkesztőség ekkor a Kossuth Lajos-utcában székel, a lapot

³ OLDNER VLADIMIR, Kassai Géza fia 1947. január 16-án elhunyt Budapesten és a Kerepesi temetőben nyugszik. Haláláig munkatársa volt a lapnak.

pedig a „Tiszántúl“ nyomdavállalat állítja elő. Január 30-án a Vörös Hadsereg kötelékébe tartozó szerkesztőség paracsot kap, hogy székhelyét áthelyezteti már Budapestre. Erzsébet-körút 7. sz., az Athenaeum épülete lesz (és maradt mindmáig is) ezentúl a szerkesztőség székháza. A lapot előállító nyomda is az Athenaeum. De milyen állapotban! A nyomdászok még az óvóhelyen laknak, a nyomda jég-hideg, a gép- és szedőtermek magukon viselik a szörnyű ostrom nyomait, a várost még lövik. Az éhségtől meggyötört, a szenvedésektől megtört nyomdászmunkásság azonban üzembe helyezi az épségben maradt gépeket, előkerül a papírkészletből is valami és február 2-án hajnalban kifut az Athenaeum rotációsából a négyoldalas újság, most már nem *Magyar Újság*, hanem *Új Szó* néven. A hadparancs a szerkesztőséget röviddel ezután újra Debrecenbe rendeli, itt jelenik meg az *Új Szó* második száma is; azonban a február 10-i 3. szám már ismét Pesten jelenik meg. Ezentúl hetenként háromszor, 1945 szeptemberétől kezdve naponkint nyomják a lapot.

A fővárosban szerkesztett *Új Szó* munkatársai mellé számos hazai írónk is hozzászegődött. KÁRPÁTI AURÉL, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, TÁPAY SZABÓ GABRIELLA, HÁMORI ZOLTÁN a Demokrácia szerkesztője, LUKÁCS MARIANNE, stb.

A lapnak 1945. febr. 14-i rendkívüli számától kezdve, mely Budapest felszabadításáról számol be, újabb célkitűzése van: minden erővel támogatni a Magyarország demokratizálásáért folyó harcot, erősíteni a szovjet és a magyar nép között lévő kulturális és baráti kapcsolatokat. Szerkesztője, KASSAI GÉZA ezt széles mederben fejt ki a lap hasábjain és többek között így ír: „A Magyar Újság, illetőleg budapesti megjelenése óta az *Új Szó* a Vörös Hadsereg lapja, azaz szovjet újság magyar nyelven. Feladata elsősorban az, hogy tájékoztassa a magyar olvasóközönséget a Szovjetunió álláspontjáról a kül- és belpolitika fő kérdéseiben. Arra törekszik, hogy Magyarországon igazi demokrácia jöjjön létre, amely véglegesen felszámolja a fasizmust és csökevényeit és ezzel elvezeti Magyarországot a demokratikus népek nagy családjába.“⁴ Az újság e programjával rokonszenvezve, TILDY ZOLTÁN köztársasági elnökiké való választása után első cikkét az *Új Szó*ba írta. A lap — célkitűzésének megfelelően — igyekszik nemcsak regisztrálni, hanem állásfoglalásaival támogatni Magyarország demokratikus fejlődését. Ennek érdekében és befolyásának erősítésére 1945 szeptemberében képes mellékletet

⁴ Kassai Géza: Az „*Új Szó*“ a demokrácia fegyvere. — *Új Szó*. 1945. 139. sz.

indít *Képes Új Szó* címen (alcíme azonos a főlap alcímével: A Vörös Hadsereg lapja a magyar lakosság számára). Ezt is az Athenaeum állítja elő.

Milyen az *Új Szó* a sajtótörténész szemszögéből nézve?

Képes mellékletével egyetemben példázza a katonai hírlapírás jellemző sajátságait: az ütközetek idején harctéri tudósításai hűségesek és élményszerűek. Az ellenséges propagandát ügyes tollal ellen-súlyozza, a vitézi eszmények ébrentartását ösztönzi. Gondoljunk csak a Vörös Hadsereg fennállásának 28-ik évfordulójára indított cikksorozatára. Szerkesztőségének az újságírásról alkotott véleménye a következőkben foglalható össze: „Az igazi újságíró újságírónak ír. Egy képzeletbeli, ragyogó és csodálatos újságírónak, aki a maga személyében a közönségnél magasabbrendű szintézist képvisel. Közönség és újságíró egy személyben, a közönség érdekei és szükségletei olvadnak össze benne az újságíró felkészültségével, megvesztegethetetlen éleslátásával és gátlás nélküli kritikájával. Az igazi újságíró nem a közönséget, hanem mindenekelőtt ezt a képzeletbeli újságírót akarja kielégíteni.”⁵

A felszabadulási számtól kezdve rovatai egyre bővülnek. Vezércikk, aktuális kül- és belpolitikai, katonai tudósítások a történeti- és közelmúltból, a béke katonájáról, a magyar és külföldi gazdasági életéről, villággazdasági kérdésekről szóló cikkei, a demokratikus államok kultúréletének bemutatása, képzőművészetek, film, színház, irodalom, zene, tudomány, lapszemle, hírek, a „Válaszolunk“-rovat valamint tarka képei a Szovjetunió életéből teszik gazdaggá tartalmát. Külön kell említenünk a hadifogolytáborokról szóló beszámolóit, „Hadifogoly-hozzátartozók üzenetei“, „Hadifogolyüzenetek“ című rovatait, melyeket rendszeresen átvett a Szovjetunióban szerkesztett magyar hadifoglyok lapja, az *Igaz Szó* „Üzenetek Magyarországból“ című rovatába. Az *Új Szó* egyéves jubileuma alkalmából GYÖNGYÖSI JÁNOS akkori külügyminiszter megleghangon emlékezett meg a lapról, dicsérvén „azt a hősiességet, rendkívüli és fordulatokban gazdag utat, amelyet a Vörös Hadsereg lapja az ország felszabadítása során megtett, nemcsak azért, mert utat mutatott a kibontakozásra, hanem azért is, mert az arcvonalakon különböző módon és utakon átkerült, jobbsorsra érdemes magyar emberek ezreinek életét mentette meg azáltal, hogy felrázta őket abból a bódulatból, amelybe a német és nyilas mákony következtében estek. Az *Új Szó* vette kezébe és

⁵ *Új Szó*. 1945. 139. sz.

segítette eredményre szerencsétlen hadifoglyaink ügyét is.“ Ez az *Új Szó* kelendőségének egyik titka. A szerkesztőség tájékoztatása szerint: különösen a magyar bányavárosok, ipari városok, a dolgozók lapja az *Új Szó*. Népszerűségét olcsóságának is köszönheti.

Tanulmányunk rövid és vázlatos monográfiája a még csak negyedik évfolyamba lépő *Új Szónak*, mely a magyar politika és magyar sajtó történetében is páratlanul színesnek ígérkező új korszak határán született és cseperedik. A sajtótörténésznek azonban kötelessége még akkor is, ha nem szemlélheti kellő történeti távlatból, feljegyezni a róla szóló dokumentumokat..

Szemző Piroska

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

HALÁSZ GÁBOR

(1901—1945.)

„...új Mohács áldozata, egy a sokból,
nem első s nem utolsó a Legjobb Fiak
közül, akiket szült és megölt ez a nép...”

(*Babits: Király György.*)

1945. februárjának első hetében halt meg, és még most sem tudom elhinni, hogy ne éljen. Halálhíre óta hányszor kaptam rajta magam, elindulva egykori hivatali szobája felé, hónom alatt a Könyvtárnak felajánlatott kézirattal, megkérdezni róla a véleményét. — Olyan hihetetlen és valószínűtlen, hogy más ül most asztalánál!

Régen, míg együtt szolgáltunk az Országos Széchényi Könyvtárban, ritkán volt olyan huszonnégy óra, hogy nem találkoztunk. Nap mint nap együtt mentünk haza hivatalból, hármasban RÉDEY TIVADARRAL. De ezenkívül is: kevés délelőtt tudtam megállani, hogy ne keressem meg. Ha csak néhány mondatot váltottam vele, akkor sem távozhattam tőle üres kézzel. Minden mondata továbbgondolkozásra kényszerített, egyetlen szava sem volt tanulságnélkülvaló. A Könyvtárban, az ő közelében valóban könyvtárban éreztem magam, klasszikus értelmé szerint a szónok. Egész lényé a megelevenedett ész, a testetöltött értelmet jelképezte. Sovány, vékony alakja szinte eltűnt szavai mögött; élénk, ideges mozdulatait, csillogó szemét, éles hangját mintha nem is idegek, hanem egyedül az ész pengéje irányította volna.

A *Magyar Könyvszemlében* úgy illik, hogy a könyvtárosról emlékezzen meg. HALÁSZ GÁBOR nemcsak korának, hanem esszéírásunk történelmének egyik legragyogóbb alakja. Kiváló személyiségével szemben vajjon nem értékcsökkentés, ha a könyvtárosról, a tisztviselőről, a hivatalnokról írok emlékezést? Bizonyára nem! Szellemének sokrétűsége, egyéniségének gazdagsága csak részletezőbb jellemzést nyer azáltal, ha szólok arról is, hogy ez a kitűnő szellem elsőrangú könyvtáros volt. Az sem értékcsökkentés, — sőt inkább az ellenkezője — ha leírom, hogy kitűnő hivatalnok. Nem egyszer meg is jegyeztem előtte, ironikusan célozva azokra a kollegáinkra, akik a könyvtári beosztást tudósnek kijáró *sine curanak* tekintették, s kényelmes lépcsőfoknak az egyetemi karrier előtt:

— Nem is vagy te igazi tudós, Gábor! — fülig pirult ilyenkor, mint mindig, midőn gúnyolódtak vele. S csak ennyit felelt:

— Nem bizony.

Kitűnő hivatalnok volt, aki a könyvtári munka legkevésbé igényes foglalatosságait is példaadó lelkiismeretességgel és alaposággal végezte. HALÁSZ GÁBOR a magasrendű munkának kijáró komolysággal töltötte be a hivatali posztot; szellemének festőanyaga szinte színeket varázsolt a kartotékcédulák lapjaira és szellemi tartalommal telítette a decimális szakrendszer számsorait.

Ha valaki az ő képességeivel kitűnően végezte a hétköznapi hivatali munkát, csak természetes, hogy olyan poszton, amelyre tájékozottsága, szakismeretei és képességei eleve rendelték, még tökéletesebben helytállt. Egyéniségének és tehetségének megfelelő munkakört a *Kézirattárban* talált. Itt töltötte a barbár sorstragédia által oly rövidre mért szolgálati éveinek nagy részét. Az Országos Széchényi Könyvtár története során kevés tisztviselő adatott, aki ennyire hivatott volt erre a szakmai készültséget és rátermettséget kívánó beosztásra. Pedig HALÁSZ GÁBOR nem volt a kifejezés szó szerinti értelmében szaktudós. Ő maga, szóban és írásban mindig különbséget tett a szaktudós és az esszéista között. Korántsem olyan formában, mint gondolnók: az esszéista javára. Csak különbséget tett, de nem értékkülönbséget. Magát esszéistának tartotta. Azonban, ha nem is volt formailag szaktudós, éppen a *Kézirattárban* végzett munkája kapcsán felfedezett (CSOKONAI, VÖRÖSMARTY, JUSTH ZSIGMOND és más) kéziratokat közreadó publikációi fényesen bizonyítják filológiai képzettségét és széleskörű szakismereteit. De felesleges talán ez a bizonyítás, hiszen ezt tanúsítják esszéi is. Műveinek nagy részét, ha nem is kísérik a szakszerűség külső velejárói; jegyzetapparátus nélkül is hatalmas ismeretanyagra támaszkodnak írásai, gazdagon dokumentált tudományos dolgozatok alig versenyezhetnek velük.

*

HALÁSZ GÁBORNAK a német megszállás első napjaiban el kellett hagynia az Országos Széchényi Könyvtárat. Nyugdíjba küldték. Ma már csak a *Kézirattár* katalóguscéduláin, jellegzetes apró betűi idézik emlékét, valamint az *Olvasóterem* nagy kézikönyvtára, amelyet kitűnő érzékkel ő állított össze. (Utolsó éveiből néhányat a *Nyomtatványtárban* töltött, helyettes vezetőjeként ennek az osztálynak. Méltatlan mellőzéssel helyezett ide, abból a gyűjteményből, melynek avatott értője volt.)

A németek bevonulását követő napon bementem hozzá a hivatalba.

— Túléljük? — kérdezte HALÁSZ GÁBOR menyasszonya, aki szintén jelen volt. — Elszánt bizakodással igennel feleltem. HALÁSZ GÁBOR kételkedve rázta a fejét. Nem bízott ő már semmiben és leszámolt mindennel. Eltávolítása után — mint aki „nyugdíjba ment“ — visszavonult szerény óbudai lakásába. Naphosszat dolgozott, hogy befejezhesse még készülők munkáját, mely *Egy század élete* (A XIX. század eszméi) címen, politikai irodalmunk nagy antológiája lett volna. Barátai gyakran felkeresték; ez volt egyetlen érintkezése a külvilággal. Ő maga egyetlenegyszer sem mozdult ki otthonról mindaddig, míg a *katonai behívójeget* néven kézbesített kényszermunkára idézés nem parancsolta ezt. Az íróhoz — úgy tetszett — kegyes volt a sors. Mielőtt a behívójeget megérkezett, a négy-

százoldalt meghaladó mű elkészült. Azonban, ahogy a könyv szerzője, a kézirat sem érthette meg a felszabadulást; gyújtóbomba perzselte szét.

HALÁSZ GÁBOR utolsó hónapjainak borzalmas körülményeiről sajátkezü — minden bizonnyal utolsó — levele ad sejtetést. Ő, aki 1944. márciusában már mindennel leszámolt, most az éhenhalással küzködve, testi- leg és lelkileg megkínózva, megtörve és megalázva is görcsösen ragaszkodik az élethez. 1945. januárjának végén segélykérő levelet juttat el a balfi táborból, a közeli Csöngén lakó költőhöz, WEÖRES SÁNDORHOZ. — SZERB ANTALt a napokban temették el — írja. Ők ketten, SÁRKÖZI GYÖRGYgel talán még megmaradnak, ha élelemhez tudnának jutni. Éhenhalás fenyegeti őket! — Szegény HALÁSZ GÁBOR WEÖRES SÁNDOR jóvoltából még egyszer jóllakhatott az életben, hogy nem sokkal később, tébolyító, féldrült napok után, tömegsírba hantoltassék el, mint egy a sok közül:

Ő, a legjobbak közül való!

TOLNAI GÁBOR.

HONTI JÁNOS

(1910—1945.)

Az elmúlt esztendőök szörnyű világégésében a Széchényi Könyvtárat is nagy veszteségek érték. A könyvtár legjobb tisztviselőit, legkiválóbb tudósait ragadta el életük virágában, munkateljesítményük teljében a pokol feltámadt ördögei irányította végzet. Nincs a könyvtárnak olyan osztálya, ahol egyik vagy másik szobába belépve, ne fogna el bennünket keserű emlékezés; itt is, ott is valamelyik nagyrabecsült, szeretett munkatársunk megszokott munkahelye, elárvult íróasztala mellett haladunk el.

Ilyen szomorú megilletődéssel lépünk be a nyomtatványtár földszinti helyiségeinek egyik kis szobájába: ez volt HONTI JÁNOS munkahelye. Mi, a könyvtár régi gárdája, a megbízható, pontos, jó kollégát siratjuk benne, aki mindig a helyén volt, ahol komoly munkáról volt szó, de nem zárkózott el elefántcsonttoronyába akkor sem, ha baráti sörözés, mikulásnap tréfa, vagy kirándulás hozott össze bennünket. A tudományos világ HONTI JÁNOSban szakmájának egyik világviszonylatban is leghivatottabb képviselőjét veszítette el.

Még jóformán gyermek, alig került ki a középiskola padjaiból s komoly professzorok már úgy beszélnek róla, mint a mesekutatás egyik legképzettebb képviselőjéről. Egyetemi hallgatók fordulnak hozzá szakkérdésekben s alig akarják hinni, mikor a hallottak alapján elképzelt öreg, pápaszemes tudós helyett fiatal, szinte gyermekképzű, a tő tiszta képét tükröző, ragyogó gyermekszemű ifjútól kapják meg a várt útbaigazítást. Alig tizenennyolc esztendő, mikor Stockholmban a Folklore Fellows kiadványaiban jelenik meg első, komoly, tudós erudícióval készült, feltűnést keltő publikációja. Ettől a perctől kezdve úgy beszélnek és írnak róla, mint a mesekutatás legfőbb reménységéről, mindaddig, míg egymásután megjelenő, érdekesnél érdekesebb tanulmányainak hatása alatt, rövidesen már mint komoly szaktekintéllyel foglalkozik vele a

hazai és a külföldi irodalom. Egészen páratlan, széleskörű nyelvtudása megkönnyíti tudományos kutatásait s lehetővé teszi azok eredményeinek német, angol és francia nyelven való publikálását. Egymásután jelennek meg hazai lapokban, de külföldön is, nem csupán Európaszerte, de a Szigetországban, sőt Amerikában is, értekezései, s ha végignézzünk természetesen munkásságának jegyzékén, szinte megoldhatatlan rejtélyként szegeződik nekünk, mikor jutott fizikailag ideje sajnos oly rövid pályafutása alatt, a mindig túlzott lelkiismeretességgel teljesített hivatalos kötelezettségek mellett, ilyen hihetetlen, számban és súlyban egyaránt óriási eredményeket felmutató tudományos munkálkodásra. Az utolsó percig megmarad eredeti munkaterülete: a mesekutatás mellett, de időnként kisebb kiruccanásokat tesz az irodalomtörténet berkeibe is, sőt még a filológia ridegebb világától sem riad vissza. A mesék világában élt mindvégig s még akkor is, mikor az emberi gonoszság felülkerekedve, kiragadja őt munkahelyéről s fizikai erejét meghaladó életkörülmények között, erejét felülmúló munkára kényszeríti, mint a gyermek, aki toporzékolva szidja a színpadon megjelenő gonosz boszorkányt, lázadzik ugyan, de lelke mélyén gyermeki álmodozással, reális érvekkel megmagyarázhatatlan ösztönös hittel bízik abban, hogy, mint a mesében, a végén minden jóra fordul. Bízunk az igazság erkölcsi diadalában s ez a hit ad erőt neki a legszörnyűbb körülmények között is ahhoz, hogy olvasson és dolgozzék, szinte utolsó lehetéig.

Rendíthetetlenül hisz a szellem felsőbbrendűségében, a tudomány öncélúságában, az emberi butaságtól sokszor szinte fizikai fájdalmat érez, de talán még türelmetlenebb azokkal szemben, akik istenadta képességeiket nem aknázzák ki kellőleg a tudomány szolgálatában. Erőszakosan kettétört pályájának kezdetén volt csak s a kezdet ígéretéből már sokkal többet váltott valóra, mint sok komoly, értékes munkában eltöltött, befejezett emberélet. Megrendült lélekkel siratva a mindig segíteni kész, hűséges jóbarátot, kedves, jókedvű cimborát, mindenkitől szeretett kollegát, fájó szomorúsággal gondolunk a magyar néprajzi tudomány nagy, pótolhatatlan veszteségére.

K. WALDAPFEL ESZTER.

A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig. Műveltségünk multjának jellemző vonása, hogy a középkor örökségéből származó latinnyelvűséget aránytalanul sokáig megőrizte. Tudjuk, hogy ez a latinnyelvűség nem jelentette kultúránk magyar szellemének hiányát, hiszen ebből a szempontból nézve a nyelv csak külső forma; főleg a latin nyelv, amely — nem lévén élő nyelv — nem is lehetett egy bizonyos idegen műveltség szálláscsinálója, hanem egyetemes európai szellemi javak közvetítője és feldolgozója, hazai hagyományok őrzője volt. Ma már nem vonjuk kétségbe azt, hogy akár középkori, akár újkori latin irodalmunk integráns része nemzeti irodalmunknak.¹

¹ Ld. HORVÁTH JÁNOS: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Budapest, 1931. — ALSZEGHY ZSOLT: *Nemzetietlen-e irodalmunk úgynevezett „nemzetietlen kora?”* (Irodalomtörténet, XXXI, 1942. 1—13.

Mégsem közömbös az irodalom nyelve. Nemcsak azért, mert hiszen a nemzeti nyelv maga is a kultúra egyik legfontosabb tényezője és ugyanolyan fontos eleme az irodalomnak (legalábbis a szépirodalomnak), mint a szellemi tartalom, de nem közömbös társadalmi viszonyait tekintve sem. Főleg nem közömbös azóta, hogy a könyvnyomtatás és az olvasni-tudás szélesebbkörű elterjedése lehetővé tette, hogy a szellemi javak a nyomtatott betű alakjában mindenkinek eljussanak. A latin nyelv ismeretéhez hosszabb és magasabbfokú iskolázás volt szükséges. Tehát mindaddig, amíg a könyvek nagy részének nyelve a latin, addig csak aránylag kis számú tanult réteg privilégiuma lehet az olvasás. A könyvnyomtatás csak akkor válik egy nemzet közkincsévé, az általános műveltséget terjesztő eszközzé, tömegcikké, amikor túlnyomó többségben olyan könyveket termel, amelyeket nyelvük a társadalom minden tagja számára megközelíthetővé tesz.

Érdeemes tehát megvizsgálni, milyen arányban álltak az egyes korszakokban a magyar nyelvű nyomtatványok a latinokhoz és egyéb idegen nyelvűekhez; mikor, milyen módon változott ez az arány és mikor érte el a magyar nyelv végleges uralmát a többivel szemben.

SZABÓ KÁROLY és PETRIK bibliográfiái² alapján számbavettük a Magyarországon készült nyomtatványokat a könyvnyomtatás kezdetétől 1800-ig, a következő nyelvi csoportok szerint: latin, magyar, német, szláv, egyéb. A szláv kiadványok (szlovák, horvát, szerb stb.) közt nem tettünk különbséget, mert együttvéve is jelentéktelen az arányszámuk, két-három, legfeljebb öt-hét százalék. (Horvátországot kihagytuk a vizsgálatból.) Az egyéb nyelvűek közt főként néhány olasz, román, görög nyelvű van.

Igaz ugyan, hogy a felhasznált bibliográfiák távolról sem teljeseek. Sok nyomtatvány elveszett, sok pedig a bibliográfiák hiányossága miatt maradt ki, de ránk nézve itt elsősorban nem is a könyvek abszolút száma a fontos, hanem az egyes nyelveknek egymáshoz való aránya és az arányok változásai. Ezt pedig ilyen nagy könyvmennyiség esetében eléggé megbízhatónak vehetjük.

Két külön táblázatban és azokat szemléltető két külön grafikonban mutatjuk be a rendelkezésre álló anyagot: az egyikben százalékarány szerint, a másikban abszolút számok alapján. Azért választottuk ezt a kettős megoldást, mert a lényeges és megbízhatóbb eredményt a nyelvek százalékos megoszlása adja, éppen ennek a százalékos aránynak megállá-

² Csak a megjelenési hellyel és évvel ellátott nyomtatványokat vettük fel, mert a megjelenési hely nélkül megjelentekről nem tudhatjuk, hogy vajjon Magyarországon nyomtatták-e. A SZABÓ KÁROLY közölte könyvekből is (a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának kiegészített példányát használtuk) elhagytuk azokat a magyarországi nyomtatványokat, amelyek a nyomtatás helyét nem tüntetik fel, hogy a két szempont különbözősége ne növelje a két bibliográfia amúgy is meglevő aránytalanságát. — Többkötetes munkák minden kötetét külön egységnek vettük. A két vagy több nyelven megjelent nyomtatványokat (szótárak stb.) ugyanannyi külön darabnak tekintettük, ahány nyelven készültek.

pítása volt a célunk, viszont az *abszolút* számokat azért mutatjuk be, mert az sem közömbös, hogy az egyes időszakok százalékos arányai milyen könyvmennyiségre vonatkoznak. Azután azt is csak az abszolút számok árulják el, hogy olykor egyik vagy másik nyelv erős emelkedése vagy csökkenése nem az ilyen nyomtatványok számának gyarapodása, hanem a más nyelvek csökkenése folytán következett be. Mindkét táblázatban, illetőleg grafikonban tíz-tízéves csoportokban mutatjuk be a nyomtatványanyagot, mert az egyes évek termelése meglehetősen ingadozó és csak az általános kép világosságát zavarná. Kezdőpontnak az 1531—1540-es évtizedet vettük, mert ezt megelőzőleg összesen csak 1473-ból van két és 1529-ből egy latinnyelvű nyomtatványunk.

A százalékos arányt a következő táblázat mutatja be:

	Latin	Magyar	Német	Szláv	Egyéb
1531—1540	69·2	7·7	—	—	23·1
1541—1550	55·6	7·4	14·8	—	22·2
1551—1560	54·2	28·8	5·1	—	11·9
1561—1570	54·0	44·8	—	1·2	—
1571—1580	19·0	75·2	3·3	2·5	—
1581—1590	37·2	52·9	7·5	0·8	1·6
1591—1600	46·8	49·3	3·4	—	0·5
1601—1610	32·9	65·7	1·4	—	—
1611—1620	46·7	46·7	6·6	—	—
1621—1630	27·6	62·0	10·4	—	—
1631—1640	35·4	51·3	5·7	7·2	0·4
1641—1650	51·5	39·1	4·1	3·8	1·5
1651—1660	56·3	33·5	6·3	3·6	0·3
1661—1670	57·2	32·2	9·2	1·4	—
1671—1680	47·8	41·5	8·8	1·9	—
1681—1690	37·5	43·9	14·5	3·3	0·8
1691—1700	54·7	33·9	6·9	3·9	0·6
1701—1710	53·2	32·1	11·0	3·2	0·5
1711—1720	64·5	22·4	8·1	5·0	—
1721—1730	65·8	20·4	9·9	3·9	—
1731—1740	68·7	19·4	9·3	2·3	0·3
1741—1750	61·9	25·6	8·1	4·1	0·3
1751—1760	55·0	29·4	9·5	5·5	0·6
1761—1770	50·9	28·1	14·3	5·8	0·9
1771—1780	49·9	27·4	16·6	5·2	0·9
1781—1790	36·8	33·8	23·3	5·4	0·7
1791—1800	37·3	40·4	16·9	5·1	0·3

Az *abszolút számok*³ a következők:

³ Az abszolút számok sem önmagukban adnak hiteles eredményt, hanem egymáshoz való viszonyuk, növekedésük, csökkenésük a lényeges. Egyrészt a bibliográfiák már említett hiányossága miatt (az 1711/20-i évtized nagy csökkenését az okozza, hogy innen kezdve az anyagot PETRIK bibliográfiája szolgáltatja, ennek anyaga pedig kevésbé teljes, mint SZABÓ KÁROLYÉ), másrészt

	Latin	Magyar	Német	Szláv	Egyéb	Összesen
1531—1540	9	1	—	—	3	13
1541—1550	15	2	4	—	6	27
1551—1560	32	17	3	—	7	59
1561—1570	47	39	—	1	—	87
1571—1580	23	91	4	3	—	121
1581—1590	45	64	9	1	2	121
1591—1600	81	87	6	—	1	175
1601—1610	24	48	1	—	—	73
1611—1620	71	71	10	—	—	152
1621—1630	45	101	17	—	—	163
1631—1640	94	136	15	19	1	265
1641—1650	175	133	14	13	5	340
1651—1660	232	138	26	15	1	412
1661—1670	282	159	45	7	—	493
1671—1680	199	173	37	8	—	417
1681—1690	147	172	57	13	3	392
1691—1700	323	201	41	23	3	591
1701—1710	300	190	61	18	3	572
1711—1720	207	72	26	16	—	321
1721—1730	358	111	54	21	—	544
1731—1740	464	131	63	16	2	676
1741—1750	513	212	67	34	3	829
1751—1760	481	257	83	48	5	874
1761—1770	534	295	150	61	10	1050
1771—1780	730	401	242	76	13	1462
1781—1790	709	651	450	104	15	1929
1791—1800	898	975	408	123	8	2412

Az első, ami a százalékok táblázatából, vagy még inkább a grafikonból szembetűnik, hogy az első évtizedek óriási *latin* többsége után a *magyar* nyomtatványok aránya gyorsan megnövekszik és azután a XVII. század közepéig nagy fölényben van a latin fölétt. A magyarnyelvű könyvtermelés ugyanis a latinhoz képest némi késéssel indul el, 1551 előtt összesen 3 darabról van adatunk, mielőtt azonban a magyarnyelvű könyvek nyomtatása megindul, messze túlszárnyalja a latint (1571—1580-ban 75,2% magyar, 19% latin), bár ez a fölény 1580 és 1640 közt fokozatosan csökken. Ez a csökkenés egy erősebb kiugrástól (1670—1690) eltekintve állan-

azért, mert a többnyelvű nyomtatványokat több darabnak számítottuk a nyelvi arányszámok pontossága érdekében. Így tehát az egy-egy évtized összes nyomtatványainak számát adó összegezésük se föltétlenül annyi nyomtatványt jelentenek, hanem annyi különböző nyelvű egységet, amennyit tekintetbe vettünk. Ezért van az, hogy ezek a számok mindig valamivel nagyobbak azoknál, amelyeket egy korábbi tanulmányunkban a XVIII. századi könyvek abszolút számára vonatkozólag közöltünk. (*Könyvtermelésünk a XVIII. században*. Magyar Könyvszemle 1942.)

dóan tart a XVIII. század közepéig. Így már 1640 és 1650 közt bekövetkezik a helycsere. A latin nyomtatványok görbéje erősen emelkedik, a magyaroké esik. A mélypont a magyarnyelvű nyomtatványok tekintetében és tetőpont a latinnyelvűekre nézve az 1730—1740-es évtized (magyar 19·4%, latin 68·7%). Ekkor egyszerre megfordul a helyzet, a latin nyomtatványok görbéje zuhanásszerűen esik, a magyaroké emelkedik, ha nem is ugyanolyan mértékben, mert a latin csökkenésében része van a hosszú ideig stagnáló német nyomtatványok rohamos emelkedésének is 1760 és 1790 közt. Mégis a század utolsó évtizedében a magyar nyomtatványok százaléka eléri a relatív többséget.⁴

A *németnyelvű* könyvek számaránya 1661—70-ig, erős ingadozásokkal 5% körül mozog. Az 1541—1550 közötti nagy százalék tulajdonképpen lényegtelen, mert mindössze 4 nyomtatványról van szó, itt még az összes nyomtatott munkák kis száma okozza, hogy alig néhány könyv megjelenése egyik vagy másik nyelven nagy eltolódást okoz a százalékok arányában. Ugyanez a helyzet az „egyéb“ nyelvűek közt, ahol az első három évtized különösen magas számarányát néhány görögnyelvű nyomtatvány okozza. 1671 után kb. egy századon keresztül nagyjából 10% a német nyomtatványok aránya, ekkor hirtelen emelkedik, 14—23%-ra. A *szláv* és egyéb nyomtatványok csekély arányát már említettük.

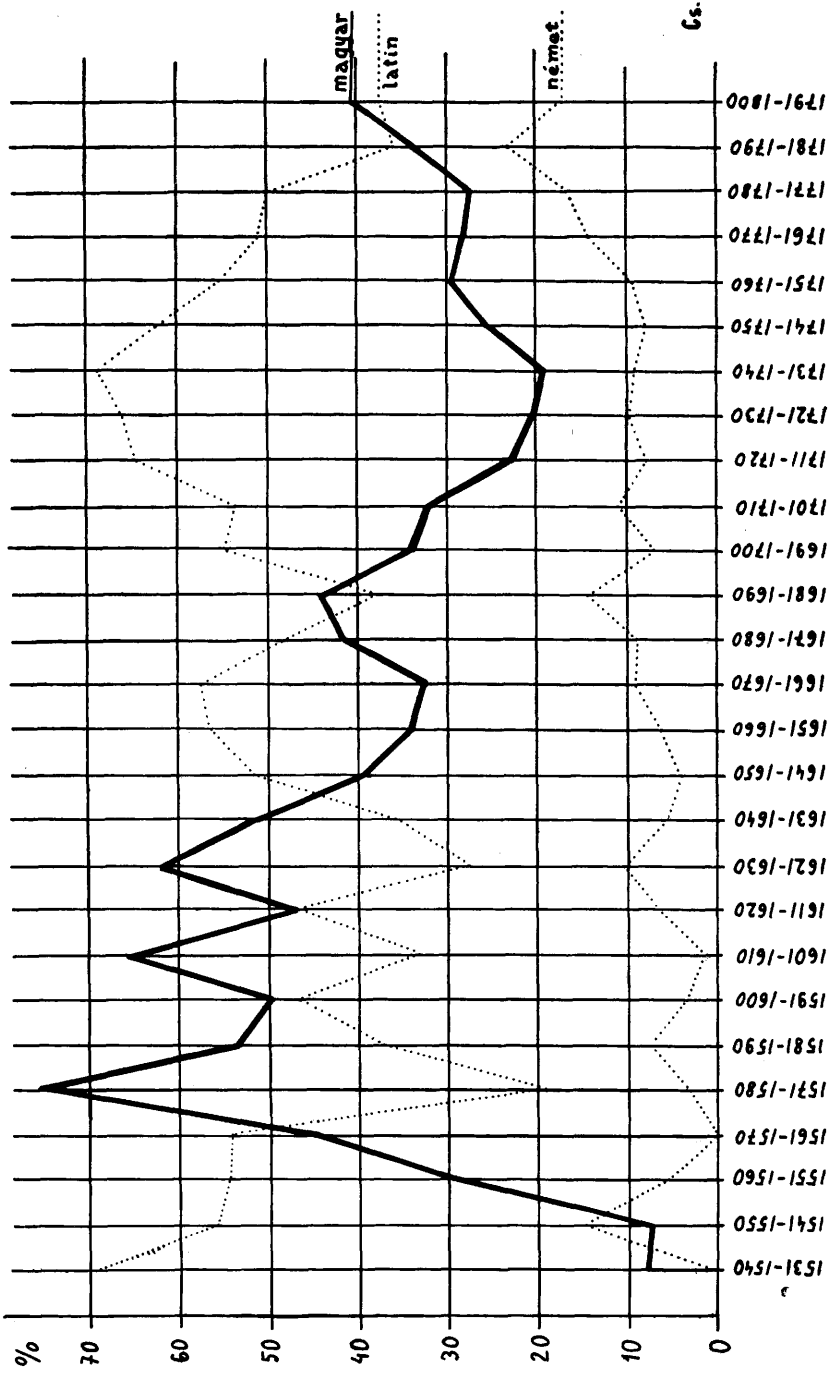
Ha már most az arányok változásainak okát keressük, azt találjuk, hogy a magyar nyomtatványok nagy százalékát a XVI. században és a XVII. század első felében bizonyára a humanizmus kései szakaszának és a reformációnak a következménye. A következő latinnyelvű szakasznak eredetét pedig a közép- és felsőfokú oktatás fejlődésében, a latin nyelvtudás terjedésében, a tudományos irodalom gyarapodásában, a katolikus restauráció előhaladásával szaporodó latinnyelvű, egyházi vonatkozású nyomtatványokban kereshetjük.

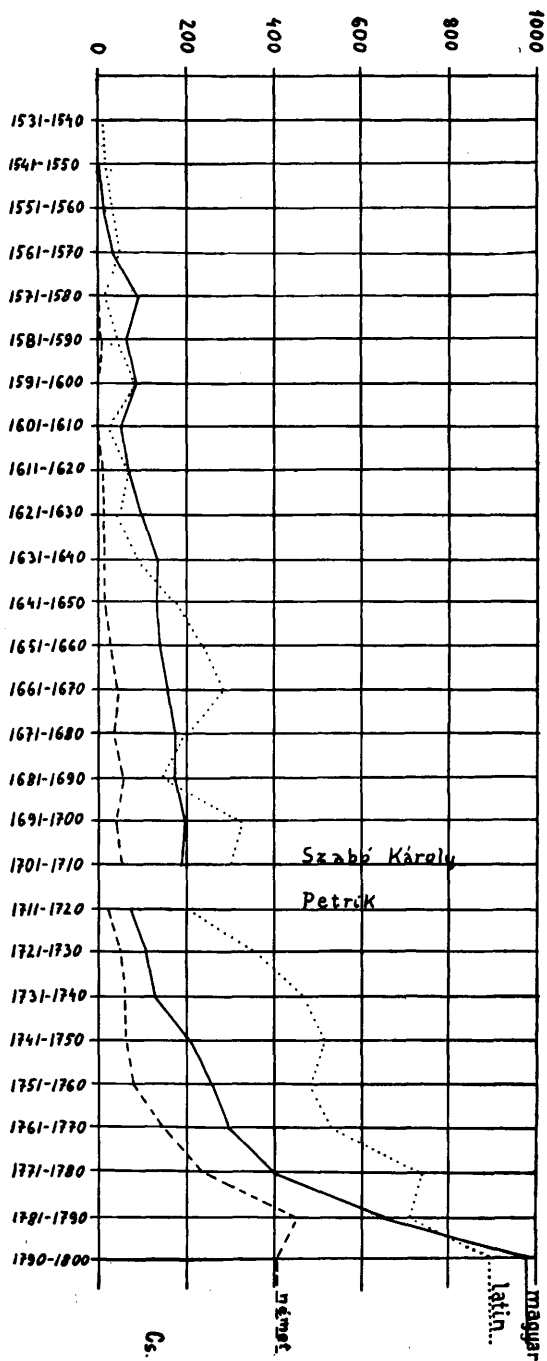
Általános európai jelenségek ezek. Főleg Közép-Európában erősen a latinnyelvűség kora a XVII. század. PAULSEN⁵ közöl egy kimutatást, amely bibliográfia hiányában a német könyvkereskedelem katalógusai alapján állítja össze az 1564—1846 közötti idő könyvforgalmát a nyelvek százalékában. Ebből az derül ki, hogy *Németországban* 1564 és 1690 közt a latinnyelvű nyomtatványok voltak fölényben a németnyelvűekkel szemben, amennyiben egészen 1670-ig 60—70 százalékot tesz ki a latin könyvek aránya, míg ugyanakkor a németnyelvűeké alig 30—35%. Csak 1690 táján következik be a kiegyenlítődés, ettől kezdve a német nyomtatványok aránya rohamosan emelkedik, a latinoké ugyanúgy csökken. A német fejlődés tehát aránylag egyszerű, nyoma sincs benne azoknak a nagy ingadozásoknak, amik a mienknél láthatók. A latin nyelv hát-

⁴ Ez az emelkedés azonban nem a magyarnyelvű nyomtatványok számának gyarapodása miatt, hanem a latin nyelvűek erős csökkenése folytán következett be.

⁵ PAULSEN, FRIEDRICH: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. I. Bd. 3. erweit. Aufl. Berlin—Leipzig, 1919. 627—628. l.

I. A nyomtatványok százalékos megoszlása.

II. A nyomtatványok megoszlása darabszám szerint.

térbe szorítása is körülbelül egy évszázaddal korábban következik be ott, viszont a XVI. században és a XVII. század első évtizedeiben a németeknél nem található meg a könyvtermelésben az anyanyelvnek az a nagy jelentősége, ami nálunk.

A XVIII. század 20-as éveitől kezdve Magyarországon minden nyelvű nyomtatvány abszolút száma erősen emelkedik, de egyelőre még a latin, később pedig a német is annyira gyarapszik, hogy százalékos arányban 1720 és 1780 közt a magyar könyvek a többihez képest még 10%-ot se nyernek. 1780 és 1790 közt azonban a magyar nyomtatványok abszolút száma több mint másfélszeresre emelkedik, míg ugyanakkor a latin nemcsak, hogy nem nő, hanem valamit még csökken is. Ezért történik az, hogy a két csoport százalékos arányszáma már egészen közel esik egymáshoz, a következő évtizedben pedig, bár a latin megint erősen emelkedik, a magyar nyomtatványokat jelző görbe az abszolút szám több mint felénnyel való megnövekedése folytán hosszú idő óta először emelkedik a latinnyelvűeké fölé. Oka: a magyar nyelvi mozgalom és az irodalom kibontakozása. Hogy azután ez a fölény később megmarad-e, vagy ismét változik a helyzet, annak megállapításához további kutatásokra van szükség.

A németnyelvű nyomtatványok tekintetében Mária Terézia uralkodásának második fele és II. József ideje a rohamos gyarapodás kora, aminek oka az, hogy a felvilágosodás ekkor terjed el erősebb mértékben a hazai német polgárság körében. 1788 az egyetlen esztendő, amikor a német nyomtatványok relatív többséget érnek el: latin 44, magyar 51, német 59, szláv 7, egyéb 1.

Még csak két részletkérdésre szeretnénk rámutatni. Mindkettő a könyvkultúrán keresztül annak újabb bizonyítéka, hogy nemzeti mozgalmaink a XVIII. században is mennyire nemesi, tehát *rendi* jellegűek voltak. A *Rákóczi-felkelésre* és az 1790—91-i országgyűlés körüli eseményekre gondolunk. Ha az 1703—1711-i éveket külön egységben tekintjük, azt találjuk, hogy az összesen feldolgozott 447 nyomtatvány közül 242 volt latin, 135 magyar, 55 német, 13 szláv és 2 egyéb nyelvű, százalékban kifejezve: latin 54.2, magyar 30, német 12.3, szláv 3 és egyéb 0.5%. Vagyis a magyarnyelvű könyvkultúra szempontjából gyöngébb, mint 1551—60 óta bármelyik évtized, tehát a nemzeti szabadságra irányuló nagy erőfeszítés kulturális téren a régi nyomokat követte, az egyre fokozódó latinnyelvűségben változást nem okozott. Az 1790—91-i lelkesedés is megtartotta a régi formát. Amint a nemesség nemzeti szabadságjogokat csak magának követelt és a népfelleg elvét csak fölfelé értelmezte a királlyal szemben, de lefelé nem, ugyanúgy mozgalmának nyelvében is ragaszkodott a „populus Werböczyanus“ ősi hagyományához, a latinhoz. Maga ez a két esztendő 684 feldolgozott nyomtatványával csak 36.2% magyarnyelvű könyvet termelt a 38.7% latin és 20.3% német mellett; alig valamivel jobb arány, mint II. József egész uralkodása.

A nyomtatványanyag vizsgálata tehát XVIII. századi latinizmusunknak bizonyítékát adja, amihez a század 60-as éveitől kezdve a német nyelv terjedése járul hozzá. Még jobban romlik az arány a magyar

nyelv rovására, ha meggondoljuk azt, hogy a külföldi, főleg bécsi könyvbehozatal is elsősorban a nem magyarnyelvű olvasmányok számát gyarapította. Ezzel a két versenytárrsal szemben a magyar nyelv csak a XIX. században tudta elérni saját fölényének biztosítását.

CSAPODI CSABA.

Könyvtörténeti adat a XVIII. század Rákóczi-kultuszához.

Annak a néma küzdelemnek, mely a XVIII. század folyamán, sőt még a XIX. század első felében is II. RÁKÓCZI FERENC felbukkanó emléke és a cenzura között folyt, érdekes adatát őrizte meg egy 1799-ből való nyomtatvány némelyik példánya. WESZPRÉMI ISTVÁN, a tudós debreceni orvos és polihistor, kevéssel halála előtt, másodszor is sajtó alá rendezte az 1544-ben, Krakóban megjelent *Pannoniae Luctus* c. magyar vonatkozású latin versgyűjteményt, amelyet egy évvel korábban Bécsben, a Magyar Hírmondó költségén adott ki. Mire az új kiadás Pozsonyban, WEBER SIMON PÉTERNÉL napvilágot látott, WESZPRÉMI, életének 76. évében, 1799. március 13-án meghalt s így a könyvhöz már róla szóló megemlékezés is csatlakozik. Ezenkívül, mint a kor annyi más kiadványában, a főszöveggel tartalmi összefüggésben egyáltalán nem álló quodlibet tölti ki a könyvecske utolsó harmadát. Ez apróságok közt, az 58. lapon, van egy Rákóczi-korinak mondott darab is. E szerint RÁKÓCZI szabadságharcának HEISTER mellett legfőbb katonai elnyomója, RABUTIN, Debrecen városának az *Agnus Dei* szimbolumot ábrázoló címere alá, nyilván a kálvinista város kuruc magatartására is célozva, a következő disztichont írta:

Gens inimica Cruci, cur gestas signa salutis?
Sic lupus agnino vellere tectus erit.

WESZPRÉMI (vagy talán aki helyette a sajtó alá készítés munkáját befejezte?) síkraszáll városa becsületéért s a méltatlan gúnyolódást *Asi rectius sic sane scribere oportebat* felirattal így utasítja vissza:

Urbs Debrecina, sacrata Deo gens, signa salutis
Agni Paschalis vellere tecta gerit.

A két disztichon közös címe: *In infelici tumultu Rakocziano tale Insigni Civitatis Miles Rabatinus subscripsit Distichon*. Az előttem ismeretes példányok közül a Széchényi Könyvtár P. O. lat. 2315. b. és a Fővárosi Könyvtár 54721 jelzésű példányaiban a könyv 57—58. lapszámú levele kétszer van kötve, egyszer a maga helyén, egyszer pedig a 87. oldal elé. A duplikátum jelentős szövegeltérést mutat, a két epigramma összefoglaló címe a maga helyére kötött változaton bővebb: *In infelici tumultu Rakocziano tale Insigni Civitatis Miles maleferiatus Rabatinus manu iniqua putidum subscripsit Distichon*. Nyilvánvaló azonban, hogy RABUTIN (*maleferiatus* = átkos emlékű) és a neki tulajdonított disztichon (*putidum* = rothadt) jelzője, valamint a *manu iniqua* (= méltatlan kézzel) határozó túlságosan nyílt állásfoglalásnak tetszett a megbélyegző jelzőkkel illetett osztrák generális nagy ellenfele, RÁKÓCZI FERENC mellett; az itt kiemelt szavak, mégha az előzetes könyvvizsgálá-

ton valami elnézés folytán talán keresztül is mentek, könnyen vezethettek volna utólag is kellemetlenségre. Az említett példányokban, 57—58. lapszámmal, de a 86. és 87. oldalak közé nyomott levélen a cím már a fennebb jelzett rövidebb formában szerepel: „A Rákóczi nevéhez fűződő szerencsétlen zavargás idejében a város címere alá Rabutin katona ilyen disztichont írt.“ A bevezető mondatnak ez a közömbösítése a közlés politikai élet elvette vagy legalább is leplezte; a kálvinista Róma vallássosságának a megvédése pedig egy méltatlan támadással szemben már nem eshetett kifogás alá. A könyv említett teljes példányai világosan mutatják, hogy a bővebb szöveg a 4. ívvel, a maga helyén, a csonkított szöveg pedig a 6. ívvel került nyomás alá; a Széchényi Könyvtár jól konzervált példányában ezért mindkét levél ragasztás nélkül illeszkedhetik. Ez arra mutat, hogy a 4. ív már ki volt nyomva, mikor valakinek az aggályos szavak szemébe ötlöttek, s még időben, a 6. ívvel együtt, gondoskodtak az enyhített szövegváltozat előállításáról, hogy azt a 6. (fél-) ívből kivágva, az eltávolított, hibásnak kezelt levél helyébe ragaszthassák. Valóban, így is látjuk ezt pl. a budapesti Egyetemi Könyvtár Gc. 567 jelzésű példányánál: itt a kérdéses levél csak egyszer, éspedig a rövidebb szöveggel fordul elő, a maga helyén, de jól felismerhetően egy kivágott lap helyébe ragasztva, s a 86. és 87. oldal között is felismerhető egy kivágott lap nyoma. Nem lehet kétséges: a *Pannoniae Luctus* kiadói a könyvet ebben a formában szánták hivatalos kezekbe.

Már most csak az marad kérdés, hogy a Széchényi Könyvtár és a Fővárosi Könyvtár példányai, az ismétlődő két lappal, tévedés folytán kerültek-e ebben a formában a könyvkötőhöz, vagy pedig megbízható személyes ismerősök számára szándékosan meghagyták azt a szöveget is, melynek, a csak titkon ápoltnak emlékezésre appellálva, akkor még valósággal politikai ingere lehetett? A Fővárosi Könyvtár példányára nézve mindenesetre könnyen meghúzhatók a személyes proveniencia vonalai a debreceni kálvinizmusig: a régi pecsétek vallomása szerint korábbi tulajdonosai közé KISS ÁRON és a budapesti ev. ref. főiskola könyvtára tartoztak.

Érdekes különben, hogy a RÁKÓCZI emlékének felődzésétől rettegő könyvvizsgálatra a legjellemzőbb adat Debrecenből való. MOLNÁR GERGELY grammatikájának 1752. évi kiadását azért koboztatta el, sőt Debrecen városának könyvvizsgálati jogát is azért függesztette fel három évre MÁRIA TERÉZIA, mert egyik példamondata szerint: „miként az orosz-lán a vadászokkal harcol kölykeiért, úgy harcolt Rákóczi is Magyarországgért“. Holott a „thema“, melynek a hasonlat retorikai kifejtése volt csupán, nem is RÁKÓCZI FERENCET, hanem RÁKÓCZI GYÖRGYÖT említette.¹

TRENCSÉNYI-WALDAPFEL IMRE.

¹ FINÁCZY ERNŐ: *Magyarország közoktatása Mária Terézia korában*. 1899. I. k. 78. l. V. ö. még WALDAPFEL JÓZSEF: *Irodalomtörténeti adatok Rákóczi emlékének történetéhez*. IK. 1935. 167—176. l.

Pápai Páriz Dictionariuma címképének forrása. PÁPAI PÁRIZ *Dictionarium*ának közismert címképe megvan már a szótár első kiadásában (Lőcse, BREWER SÁMUEL örökösei, 1708.),¹ továbbá a BOD PÉTER átdolgozta kiadások közül kettőben (harmadik kiadás: Szeben, 1767.; negyedik kiadás: U. o., 1782.) mint a tulajdonképeni címlapot megelőző, teljes lapot betöltő kép. Hiányzik azonban a második (Nagyszombat, 1762.) és a kétkötetes, ötödik kiadásból (Pozsony-Szeben, 1801.). Amint a címképpel szemközt, PÁPAI PÁRIZT ábrázoló arckép alján olvasható, J(OHANN) G(EORG) WOLFFGANG (szül. 1664, Augsburgban; megh. 1744 vagy 1748, Berlinben) metszette.² Babérral koszorúzott, ülő női alak látható rajta, amint nyitott könyvbe ír s baljában sarkantyút mutat fel. Említésreméltó még a napóra, a homokóra és a kakas ábrázolása. Úgy látszik, a sarkantyú-ábrázolás feltűnő volt ehelyütt, felcsigázta az olvasók érdeklődését és egy anekdotában kerestek rá magyarázatot:

„Párizpápai híres szótárának címképe egy babérszorosú szép nőt ábrázol, ki asztalnál ülve nagy könyvbe ír és baljában sarkantyút tart. A hagyomány szerint ez a régi rézmetszet azt a jelenetet örökíti meg, midőn az öreg és immár vak Párizpápai 1706 táján tollba mondta feleségének a halhatatlan szótárt, s az asszony mindig a balkezében tartott sarkantyú megrázásával adott jelet, hogy léírta, amit ura egyhuzamban mondott. A sarkantyú pengése azt jelentette:

— Megvan! Tovább!

Igy készült el örök éjszakában, de a szerelem fényénél s egy sarkantyú víg pengése közt az örökéletű magyar tudományos munka, az öreg *Dictionarium*.”³

Az anekdota naivsága és hiszékenysége azonnal szembetűnik, ha rámutatunk arra, hogy ez a címkép megtalálható már CORNELIUS SCHREVELIUS (1615—1661), németalföldi nyelvész és leideni gimnáziumi rektor⁴ görög-latin és latin-görög szótárának előttem fekvő, harmadik kiadásában, amely 1661-ben jelent meg Leidenben, tehát a PÁPAI PÁRIZ-féle szótár címkép-készítőjének születése előtt három esztendővel. Hogy az utóbbi művész másoló munkát végzett, arról az egymás mellé állított két kép mindenkit meggyőzhet. (Lásd az 1. és 2. ábrát.) Talán mondanom sem kell, hogy a két óra és a sarkantyú a szorgalom szimboluma,⁵ a kakas pedig az éberségé. Mindhárom jól jelképezi egy szótáríró kitartó, ernyedetlen munkáját.

A szóbanforgó szótár címlapja következőképen hangzik: CORN. SCHREVELII // LEXICON // MANUALE li Graeco-Latinum // & //

¹ DÉZSI LAJOS: Pápai Páriz Ferencz. Budapest, 1899. 299. l. tehát tévesen mutatja be a címképet 1702-es évszámmal. Mi a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára „RMK. I. 1746” jelzetű példányát használtuk.

² NAGLER, Neues Allgemeines Künstler-Lexicon. XXII. München, 1852. 64—65. l.

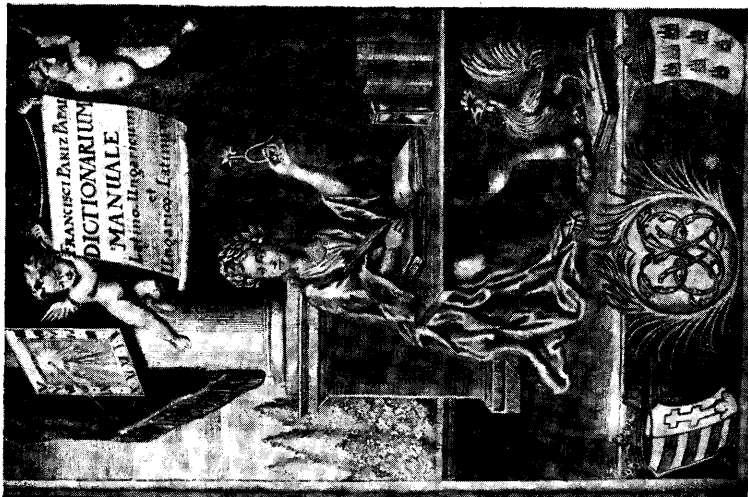
³ TÓTH BÉLA: A magyar anekdotakincs. I. Budapest, [1898.] 356. l.

⁴ SCHMIDT—SCHULZE: Allgemeine Deutsche Biographie. XXXII. Leipzig, 1891. 491—492. l.

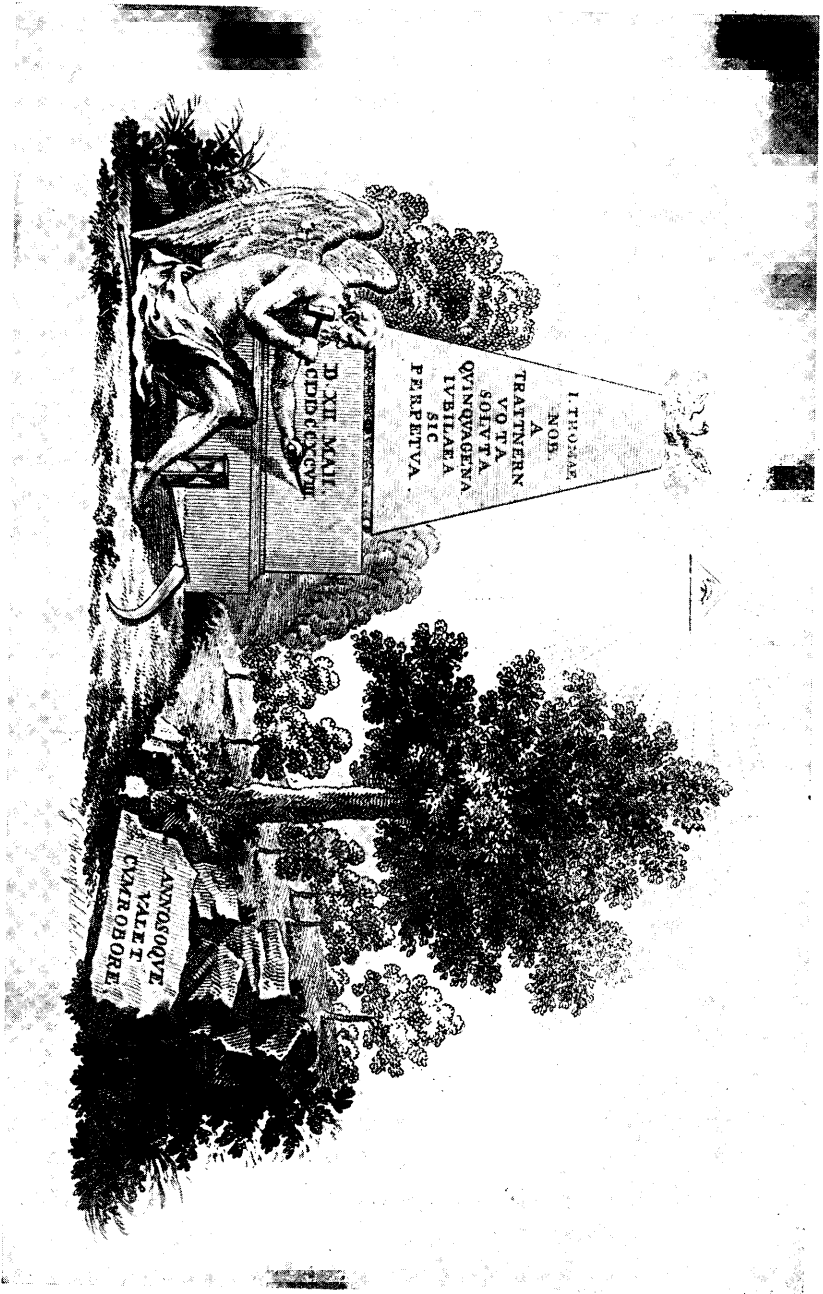
⁵ „L'horologio, & lo sprone mostrano i due effetti della Diligenza.” Della Piu che Novissima Iconologia di CESARE RIPA PERUGINO. I. Padoua, MDCXXX. 189. l.

1. Cornelius Schrevelius szótára
harmadik kiadásának (1661) címlapja.

2. Pápai Páriz Dictionariuma
első kiadásának (1708) címképe.

Tatner János Tamás nyomdászati emléklapja.

Latino-Graecum. // Editio tertia, auctior multo // et emendatior. // LUGDUNI BATAVORUM, // Ex Officina Francisci Hackii. A°. MDCLXI.⁶

Megfigyelhető, hogy PÁPAI PÁRIZ szótárának címkéjén a szöveg is — tartalmában és beosztásában egyaránt — követi mintáját:

FRANCISCI PARIZ PAPAII // DICTIONARIUM // MANUALE // Latino-Ungaricum // et // Ungarico-Latinum.

Mégis elvitathatatlan WOLFFGANGTÓL mintájával szemben a vonalak és alakok határozottan lágyabb formája, esztétikusabb kivitelezése. Másoló munkájában kritikával és bizonyos önállósággal járt el. Elhagyta a mintájának alsó balsarkában látható városképet (Leiden?), amely a lőcsei arányokat — szerinte — nyilván meghaladta és fákkal helyettesítette. A sarkantyú csipkézett taraja az eredetiben hajlított, nála függőlegesen áll. A képet azután alul kétoldalt Magyarország és Erdély címerével díszítette, bizonyára PÁPAI PÁRIZ ösztönzésére, aki erősen érdeklődött a címerek iránt és *Ars Heraldica* címen 1695-ben könyvet is adott ki e tárgyról.⁷

Ilyen kétségtelen kép-átvételle van már eddig is néhány jellegzetes párhuzamunk. Kiderült, hogy PÉCSI LUKÁCS *Az keresztényen szüzeknek tisztességes koszorója* c. erkölcsbotanikai művének (Nagyszombat, 1591.) képei LUCAS MARTINI *Der Christlichen Jungfrauen Ehrenkränztlein* c. hasonló tárgyú művének (Prága, 1581.) illusztrációi nyomán készültek.⁸ De talán még közelebbi párhuzam ide, hogy COMENIUS *Orbis sensualium pictus*ának 1685-i, ugyancsak BREWER SÁMUEL-nél készült, lőcsei kiadásában a fametszetek — amelyek egyikén némelyek nemzeti, helyi, sőt családi vonatkozásokat véltek felfedezni — mind előfordulnak az ENDTER-féle első nürnbergi kiadásban (1658).⁹

A PÁPAI PÁRIZ-szótár címkéjének készítőjéről annyi kétségtelenül megállapítható és leszögezendő, hogy mintáját ügyesen és ízlésesen másolta.

SCHIEBER Sándor.

Trattner János Tamás udvari nyomdász jubileumi emléklapja. A híres XVIII. és XIX. századi könyvnyomtató-család nyomda-alapítója, TRATTNER JÁNOS TAMÁS Gyimótfalván (Vas megye) született 1717-ben s Bécsben halt meg 1798-ban.¹ Bécsújhelyen tanulta ki mesterségét. 1739-től Bécsben telepedik le s 1750-ben 16 préssel dolgozik. Nyomatványaival megnyerte MÁRIA TERÉZIA tetszését s rábízta az összes iskola-

⁶ A M. Tud. Akadémia Könyvtárában „Nyelvt. O. 556.” szám alatt található. Egy későbbi kiadásához (Drezda és Lipcse, 1752.) NAGY LÁSZLÓ úr, az Angol-Magyar Bank cégvezetőjének előzékenységéből jutottam.

⁷ BÄRCZAY OSZKÁR: A heraldika kézikönyve. Budapest, 1897. 62., 507. l.

⁸ RAPAICS R.: Pécsi Lukács Koszorújának forrásműve. Botanikai Közlemények. XXVIII. 1931. 121—125. l.

⁹ TAKÁCS ZOLTÁN: Bubenka Jónás és az Orbis pictus. Archaeologiai Értesítő. XXXII. 1912. 284—286. l.

¹ NAGLER, G. K.: *Neues allgemeines Künstler-Lexicon oder Nachrichten von dem Leben u. den Werken*. VIII. köt. München, 1839. 255. l. (Téves keresztnévvel [Joseph] és halálzási évvel [1818].) — Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. II. köt. Wien, 1867. 397. l.

könyvek nyomdai előállítását, ekkor már 36 sajtója volt. Érdemeit nemes-séggel jutalmazza. 1773-ban Trattnerhofot építtet, a nyomdászat minden ágát felölelő hatalmas épületet. A királynő fiát, JÓZSEFET is ő ismertette meg a könyvnyomtatás művészetével. Betűmintakönyvét a bibliofilek is számontartják. Nyomdákat tartott még fönn Pesten, Váradon, Triesztben, Linzben, Zágrábban, könyvkereskedéseket Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Temesváron stb. Most előkerült klasszicizáló stílusban nyomtatott emléklapját JOHANN GEORG MANSFELD (1763—1817) metszette TRATTNER működésének félszázados évfordulójára: I. THOMAE NOB. A TRATTNERN VOTA SOLVTA QVINQVAGENA IVBILAEA SIC PERPETVA D. XII. MAII. CI)I)CCXCVIII. ANNOSOQVE VALET CVMROBORE.

A jubileumról a *Magyar Kurir* tudósít: „Béts. Ide való, de Vass Vármegyei származású híres és 82 esztendőös öreg Typographus, Német Birodalombeli Nemes Trattner Tamás Úr, tegnap előtt tartotta maga Jubileumát, a' melly napon 50 esztendőök múltanak el, a' midőn ő, sok vándorlásai után, ezen Tsászári Residentiában le telepedett, és néhai Felséges édes Anyánk, Mária Teresia különös kegyelmességéből, és királyi adakozása által, egészen új lábra állította a' könyvnyomtató műhelyeket. Ezen Úrnak fia, gazdagon meg vendéglette öreg édes atyának jó akaróit, barátjait, és typografiájában lévő hivatalosait a' József váraasi épületjében, a'melly mellett lévő kert azon este igen szépen meg volt világosítatva. Önnön maga a' nevezett Úr, a' sulyos podagra miatt, ágyban fekvő beteg lévén, jelen nem lehetett kedves jó akarói, és barátjai társaságokban.“ (1798. I. 39. sz. 612. l.) Két hónap mulva, július 31-én meg is halt: a gyászról ugyancsak a *Magyar Kurir* emlékezett meg: „Magyar Nemes R. Sz. Birodalmi Ritter, Ebergassing nevű Uradalomnak Ura, Cs. K. Könyvnyomtató és Kalmár, Trattner Tamás János Úr, a' mult júl. 31-dikénn, életének 81-dik esztendejében, meg-hala.“ (1789. II. 10. sz. 146. l.)

KOZOCSA SÁNDOR.

Kóbor Istók históriája. GYÖRGY LAJOS *A magyar regény előzményeiről* írt munkájának bibliográfiai részében a 305. szám alatt a következő címet közli: „Ha nevetni akarsz, tsak olvasd ezt a Kóbor Istók históriáját. Utóljára tétetett a drágaság ellen tanátsolt orvosság. Révkomáromban, özv. Weinmüllerné betűivel, 1826. 64. l.“

Megjegyzi azonban: „Csak címéből ismerjük.“

Ezt az eddig csak címéből ismert históriát megtaláltam a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának L. eleg. m. 744. zs. jelzésű colligátumában, XVIII. század végi és XIX. század eleji ponyvatermékek társaságában. Példányunk csonka: 62 lap. Hihetőleg egy „A“ jelzésű lap hiányzik. Annak rectoján lehetett a címlap. és versoján kezdődhetett a história bevezető része, de maga az elbeszélés teljesen megmaradt. Érdekes népi história kerül benne elénk. Hőse Kóbor Istók, egy kanásznak a fia. Egy éjtszaka hallja, amint a náluk megszállt koldus, Andor, és apja, Kóbor Péter beszélget; a koldus koldulásból és lopásból él, a kanász is szívesen hajtja el a más jószá-

gát. A tizenötesztendő Istók nagy csodálkozással hallja agyafúrtságukat és sokat töpreng beszédjükön. Nem is kell hosszan biztatnia a koldusnak, megszökik hazulról és hozzá áll. Apja hiába várja az ebédet, dühében megveri feleségét, ám annál nagyobb a szomorúsága, hogy Istók eltűnt. Hamarosan meg is sirathatja, mert a koldus néhány nap mulva azzal a hírral tér vissza, hogy Istókot holtan látta zsidók szekeren. Pedig a fiú sántának teszi magát és együtt koldul Andorral. Hogy a közös koldulásnak több eredménye legyen, Mika-cigánynál megtanul hegedülni, kordén szállítja a keservesen énekelgető Andort vásárra, faluba. Koldusunk teljes bizalomra ébred: elásott kincse helyét is elárulja Istóknak. Ez egy éjjel a fogadós lovát fogja a kordély elé, odébbáll és elemeli az elrejtett pénzt. Andort alaposan helyben hagyják a lócsereért; amikor pedig a Kotyó Bálinttal kincséhez siető Andor kavicsokkal telten találja bögréit, az ásás idején pedig Kotyó lovait fosztogatók hajtják el, újra alapos lasnokolásban van része. Az immár meggazdagodott Istók hazamegy, megszánja megtört apját, felfedi magát és onnan úzi továbbra koldus-mesterségét. Egy vásáron egy özvegyasszonyhoz csalja szállásra koldustársait, a szállás kifosztását reájuk fogja, őket börtönbe juttatja. Máskor a cigányt, aki a neki eladott ló árát nem hajlandó megadni, azzal tréfálja meg, hogy vásárra vitt lovának patkójára taplót köt, azt meggyújtja; a megvadult ló szörnyű pusztítást visz végbe a vásárosok és vásári holmik között, amit a cigányon alaposan megboszulnak a károsultak. Amikor azonban Istók e csínyjein örvendve az útszéli kereszt-nél táncot jár, meglátja a főbíró, magához hívja és vendégei előtt lefejti lábáról a kötést, leleplezi és ötven pálcával kikúrálja. A kudarc kiutasítást is vont a fejére; elköltözik tehát apjával az Alföldre, csikóssá lesz, de most már becsületes emberré, idők folyamán árendássá gazdagszik. Egyszer a főbíró éppen odavetődik lóvásárlás céljából: a fel nem ismert Istók hálából ingyen adja neki a kiválasztott lovakat, elmondja élete megváltozását és meghatódottan válnak el egymástól.

A mesét meg-megszakítják erkölcsi oktató figyelmeztetések, de frissességét nem rontják meg. Java része verses szöveg, eléggé könnyen folyó, páros-rímű tizenkettősök. Stílusa is jóízű, ahogy ez a korjellemzés is mutatja:

*„Annyi fehérség sints lelkek hártájában,
Mint a ki-fordított botskorom talpában.
S a' ki leg kormosabb lelki isméréteben,
Az terjed leg-meszszebb hírében, nevében.“*

Nyomtatványunk nem is a magyar regény előzményei között fontos, hanem mint PETŐFI SÁNDOR *János vitézének* egyik előzménye. Irodalomtörténeti vonatkozása az is, hogy BEÖTHY ZSIGMOND ebből írta *Kóbor Istók* című darabját 1840-ben (BAYER JÓZSEF: *A magyar dráma-irodalom története*. Bpt. 1897. II. k. 69. l.). A *Csongor és Tündének* ezt az utánezését még senki sem vetette össze ponyvatermékünkkel; most kezünkbe jutván a mese, a közös motívumokat a következőkben állíthatjuk össze: BEÖTHY ZSIGMOND darabjának is a magát sántának tevő Kóbor Istók a hőse. Itt azonban koldustársa nem apjának cinkosa, hanem az ő

bátyja. Már ismerős jelenettel indul a darab. A két koldus kéreget. Istók hegedül, Ádám a talyigán ül és énekel. Ádám összekoldult, elásott pénztét BEÖTHY Istókja is ellopja, s a kincset őrző kis fazékba ő is kavicsokat ás vissza a földbe. Majd ráfogja bátyjára, hogy kakast lopott, és míg Ádámot elzárják, ő cinkostársával felássza a kincset. A ponyvafüzetben hősünk a fogadós lovával, — itt a falubeli emberekkel, idegenek kocsiján, hajt az erdőbe, de nemcsak kudarccal, hanem gyalog is kell hazamenniök, mert Istók társával ellopatta kocsijukat és lovukat. A főbíró alakját is megtaláljuk BEÖTHY ZSIGMONDNÁL Váraljai földesúr személyében. E darabban is ő fedi fel, hogy Istók lábának nincs baja. A megleckéztetés után a két Istók becsületes életmódot kezd.

Míndez azonban BEÖTHYNÉL a raimundi tündériesség jeleneteivel van összekeverve és éppen ezért kell messze elmaradnia VÖRÖSMARTY mese-drámája mögött, amellyel tudatos versenyrekelve írta BEÖTHY ZSIGMOND a maga *Kóbor Istókéját*. Irodalomtörténeti szempontból érdekesek, hogy ponyvatermékünk egyes motívumai VÖRÖSMARTY novellájában, a *Csiga Márton viszontagságaiban* is élénk kerülnek.

BUSA MARGIT.

FIGYELŐ

Az Országos Széchényi Könyvtár Nyomtatványtára a háború utolsó évében és az ostrom után.

A légitámadások valószínűségének megnövekedésével 1944 tavaszán az Országos Széchényi Könyvtár, — így annak gerincét kitevő Nyomtatványtár anyagának jelentős része a Nemzeti Múzeum Tanácsának határozata alapján a Könyvtár védettebb földszinti helyiségeibe helyeztetett át. A költözés végrehajtása után a helyiségek ablakait homokzsákokkal torlaszolták el.

Az áthelyezett könyvek mennyisége az Osztály anyagának mintegy ötödét tette ki és a következő anyagot ölelte fel: Levitettek az összes hungarica szakok, válogatott értékesebb anyag egyéb szakokból és Könyvtárunk numerus currens szerint felállított részeiből, a fontosabb, nehezen kiegészíthető sorozatok, a JUSTH-, KISFALUDY-, KOSSUTH- és MADÁCH-könyvtár anyaga, az editiones rariores csoportja s végül a fontosabb kézikönyvek biztosítására az olvasótermi segédkönyvtár egész terjedelmében. — Bár mindezek után még nagyon sok értékes anyagunk maradt raktárainkban a rendelkezésre álló földszinti helyiségek férőhelye több anyag befogadására — a Könyvtár egyéb osztályai elsőrendűen fontos anyagának elhelyezése mellett — nem volt képes.

Az Osztály anyagát 3—4 egymás előtti könyvsor elhelyezésére alkalmas nagyon stabil állványokra raktuk, melyek polcait Schlick—Vajda rendszerű vasállványozású termünk polcai szolgáltatták. Ez az állványozás lehetővé tette, hogy az Osztály leköltöztetett könyvanyaga legnagyobb részében teljes rendben álljon, egyedül a magyar szépirodalmi szak (P. O. Hung.) 130 folyóméterre terjedő anyaga maradt más férőhely híján egy tömegbe rakva.

Mínthogy azonban az Osztály kellő mennyiségű üres polccal nem rendelkezett, a vasterem anyagának egy részét át kellett költöztetni a fabútorzatú termekbe. Így az Osztály biztonságba helyezett anyagán kívül, még jelentős könyvtömegeket kellett megmozgatnunk. Az Osztály öt hivatali szobájának bútorzata a raktártermekben nyert elhelyezést, a feldolgozatlan anyaggal együtt. Ugyanitt helyezkedett el az Osztály személyzetének nagy része rendszeres munkára kevésbé alkalmas körülmények között. Az Osztály megmaradt két földszinti szobájába ugyancsak féltendő katalógusainkat zsúfoltuk a személyzet kisebb részével.

Feldolgozó munkáról néhány hónapig úgy sem lehetett szó. A költöztetés, az anyag rendezése és felállítása 1944. március 20-ától augusztus elejéig tartott. Később már csak kevés anyagot vittünk le közvetlenül az ostrom előtt a pincébe.

Az augusztusban megindult feldolgozó munkát sikerült azután, ha csökkentett menetben is decemberig fenntartani. A Könyvtár, így a Nyomtatványtár helyiségei január elsején váltak használhatatlanná. Az épület környékének bombázása következtében újév napjának delére kitépett ajtó- és ablakfélfák, betört ablakok légnomástól feldúlt íróasztalok képe tárult a benntartózkodók szeméi elé. Január 6-ikának estéjén belövés érte az Osztály egyik földszinti szobáját, melyben a Hírlaptár anyaga volt elhelyezve. Ekkor derült ki, hogy milyen hasznos szolgálatot tesz a homokzsáktorlasz. Nemcsak hogy a szobában elhelyezett anyag teljes egészében sértetlenül maradt, de épek maradtak az ablak tengelyében álló szekrény üvegajtói is. E belövés tanúsága arra indította az épületben tartózkodó személyzetet, hogy a homokzsáktorlasz nélküli szobában elhelyezett új helyrajzi katalógust, valamint a régi numerus currens helyrajzi naplót — a könyvtári ügymenet legfontosabb dokumentumait — egyik homokzsáktorlasszal ellátott szobába vigye át. Bár az Osztály területe — raktárai és földszinti helyiségei egyaránt — több belövést nem kaptak, ez az intézkedés véletlenül nagyon is szükségesnek bizonyult. Az ostrom folyamán ugyanis három hivatalos helyiségünk vagy egy hétre istállóvá alakult és az állvány polcai, melyen új helyrajzi katalógusunk állott, kiborultak a lóalomba. Az istállóvá alakított könyvtári szobákban érte az Osztály könyvanyagát tömegre a legnagyobb károsodás. A feldolgozás alatt álló könyvek az állványokról, félretolagott vagy felfordított íróasztalokról leestek. Mintegy 500 könyvet ért ez a sors, nagyobb részük nem szenvedett komolyabb kárt, mintegy 150 könyv azonban használhatatlanná piszkolódott. Szerencsére nagyobb értékű vagy nehezen pótolható könyv nem volt közöttük. Ettől a sorstól menekedett meg az egész más megfontolások miatt elvitt új helyrajzi naplónk, melynek pusztulása viszont pótolhatatlan veszteséget jelentett volna a könyvtári ügymenet szempontjából.

A hivatali helyiségek istállóvá alakítása így is jelentős károkat okozott katalógusainkban. Kiborult a decimális szakkatalógus 29-es, összehasonlító vallástudományi szakja. A rekonstrukció szempontjából még ennél is nehezebb feladatot jelent, hogy a munkasztalokon cédularendezőkben elhelyezett új kartotéklapok az íróasztalok felborítása folytán hasonló sorsra jutottak.

A Nyomtatványtár anyagát ért károk az ostrommal nem zárultak le. Csőrepedés következtében a kutatóhelyiség segédkönyvtárának mintegy száz kötete, köztük a Bibliothèque Nationale katalógusának több kötete szenvedett kisebb-nagyobb kárt a sugárban leömlő víztől. A csőrepedés szerencsére nappal történt, úgyhogy a romeltakarítással foglalkozó személyzet észrevette és a könyvanyagot a veszélyeztetett területről elhúzta. Ugyancsak átnedvesedés következtében pusztult el néhány, számszerint 6 pincében elhelyezett könyvünk, közöttük, sajnos, az Acta Sanctorum (Páris—Róma 1865—1910.) sorozatának 54. kötete. Ezenkívül kisebb lövedékek, repeszdarabok felsértettek néhány kötést, átlóttak néhány könyvet. Pontos számuk megállapítása csak a Nyomtatványtár egész anyagán darabról-darabra haladó revízió után lesz lehetséges. A revízió fogja meg-

mutatni azt is, nem történtek-e könyvlopások abban az időben, amikor a könyvtár kidőlt ajtajai következtében éjjel-nappal tárva nyitva volt. Számolni kell kikölcsönzött anyagunk csomkulásával is. A háborús események következtében magánosoknál és tudományos intézetekben egyaránt kallódott el könyvanyagunk. Bár a viszonyok konszolidálódásával a kölcsönző állomás azonnal végrehajtotta külső használatra adott könyveink reklamálsát, az elveszett anyagról nincs még teljes képünk, de nagy számról már csak könyvkölcsönzésünk korlátozottságánál fogva sem lehet szó. E csoportba kell számítani az ostrom óta előfordult néhány kényszerűleg kiadott könyvet. Ez az anyag teljes egészében elveszettnek tekinthető. Egészében — bármennyire is sajnálatos könyvanyagunk károsodása — Osztyánk nagy veszteségekről nem beszélhet. A teljesen elpusztult vagy elveszett könyvek száma eddigi ismereteink szerint 300—350-re tehető és ezek legnagyobb részének pótlása is remélhető. A többi megsérült könyvünk új kötással vagy tisztítással helyreállítható.

Nagy veszteségről kell beszámolni azonban az Osztyák bútorzati és irodai felszerelésében. Írógépeinkből 1 Royal és egy portable Remtor elveszett, az asztalfiókok nagy részét összetörték vagy ellopták benne a tartalékolt és használatban lévő írószerekkel. Megrongálódtak a könyvszekrények zárai, összetört üvegezésük legnagyobb része. Adrema-gépeink sértetlenek maradtak. Alapos kitisztítás után használatba vehetők voltak.

A helyreállítási munkálatok már január végén megindultak. A könyvtár Pesten tartózkodó tisztviselői a harcok elcsendesedése után azonnal jelentkeztek és sorra véve a helyiségeket a romeltakarítás munkájához láttak. A helyiségekben vakolat, üvegcserep, szekrényekből és íróasztalokból kiszórt könyv, katalóguslap, ablakon át berepült repeszdarab, göröngy összevissza borította a padlót. A raktárakban még a légnomástól és rázkódástól ledőlt könyvsorok tömege hevert a legnagyobb rendetlenségben, úgyhogy a szemlélőben az a kérdés ébredt fel, lesz-e még ebből a siralmas könyvhalmazból valaha könyvtár? A legszomorúbb látványt az Osztyák területén az istállónak használt helyiségek nyújtották, ahol a könyvek és katalóguscédulák az alom szalmájába és piszkába keveredtek. A katalógusrekonstrukció munkájának könnyítésére az alomból nemcsak a könyveket és könyvtöredékeket szedtük ki, hanem a katalóguscédulákat is, hogy a a romeltakarítás után rendezve támpontul szolgáljanak a szükséges pótlásokhoz. Hogyan történjék ez a katalógus kiegészítés? Megmaradt-e minden cédula? Nem kallódott-e el közülök akár csak egy pár darab is? Hiszen a könyvek, melyeknek katalóguscédulája elveszett, könyvtári használat szempontjából nemlétezőnek tekinthetők.

Ez a katalógusrekonstrukció a legnehezebben megoldható problémája az Osztyák háború utáni feladatainak. A decimális szakkatalógus összenasonlító vallástudományi szakját helyreállítani a könnyebbik feladat. Erre már minden előkészület megtörtént. Egyrészt a szak összeszedett céduláit a könyvtári jelzet szerint rendezve egy fiókba gyűjtöttük. Másrészt a helyrajzi naplókából és sorozati katalógusból kiírtuk az összes összehasonlító vallástudományi szakba tartozó könyvek jelzetét. Az összeírt jelzeteket összevetjük a szak összeszedett céduláinak könyvtári jelzeteivel és

a hiányzó vagy bepiszkolódott cédulákat az adréma-nyomógép üzembehelyezésekor az Osztály sértetlenül maradt lemeztárának igénybevételével újra elkészítjük. Ezzel az eljárással a szak hiánytalanul helyreállítható lesz.

Nagyobb gondot okoznak a legutoljára feldolgozott könyvek rendezés alatt állott, beosztatlan cédulái. Itt, az önálló művek esetében ismét a helyrajzi katalógus jöhet segítségünkre; az utolsó napok, biztonság kedvéért — mondjuk — az utolsó két hét feldolgozott anyagát kell átvizsgálni abból a szempontból, hogy a kijelölt cédulák helyükön vannak-e minden katalógusban. Az ugyancsak jelzetrendbe rakott összeszedett cédulák segítségével remélhető, hogy a katalóguslapokban mutatkozó hiányok megállapíthatók és pótolhatók lesznek.

Sokkal nehezebb feladat lesz a sorozatok ilyentérszerű céduláinak hiánytalan helyreállítása, pedig épp az utolsó munkanapokban nagyrészt sorozati anyagot dolgoztunk fel. Ennél az anyagnál a sorozati cédulák beosztása után nem tudjuk megállapítani, hogy melyik sorozat milyen kötete állott feldolgozás alatt. Itt egyedül az összeszedett cédulákra támaszkodhatunk. Ezek alapján előkeressük a sorozati katalógus megfelelő céduláit, melyek feltüntetik, hogy milyen katalógusba, hová osztottunk be cédulát. Az összeszedett cédulák azonban egyáltalán nem biztosítják, hogy minden ezidőben feldolgozott munka cédulája előkerült-e. Véletlen szerencse folytán az utolsó négy sorozati nap adrémalemez anyaga a Bibliográfiai Központ számára készülő lenyomatok miatt még nem osztatott be a lemeztárba. Ezeket a cédulahiányokat megállapítására igénybevehetjük. Katalógusaink kiegészítése ezen a ponton azonban bizonyára nem lesz tökéletes.

Osztályunk háborús károsodásának ezen területe igazolja egyik sorozat-katalogizálás kérdésével foglalkozó munka¹ szellemes megállapítását, hogy a sorozatok a könyvtár intézményének betegállományát képezik. Igazolja egyszersmind egyes könyvtárak azon eljárását, hogy az önálló kötetekből összetett úgynevezett részcímes sorozatok egyes köteteit önálló munkák között külön-külön jelzettel állítják fel és csupán katalógusban tartják nyilván az egy sorozati cím alatt megjelent köteteket. Ezt az eljárást a könyvtártani irodalom még nem hagyta jóvá és a könyvtárosok nagyrésze idegenkedve fogadja. Ez az idegenkedés emlékeztet arra a megütközésre, mellyel egy jó félszázad előtt a könyvtártani irodalom a numerus currens szerinti felállítását fogadta.² Ahogy az akkori könyvtáros nem tudta elképzelni, hogy egy szakba tartozó könyvek ne sorakozzanak helyileg is egy csoportba, képtelen gondolatnak látszik a legtöbb mai könyvtárosnak, hogy egy sorozat tagjai a könyvtár különböző helyein álljanak. Ha még meggondoljuk, hogy az újabb könyvtártani irodalom nyomán számos könyvtár az azonos címmel periodikusan megjelenő kiadványokat (évkönyvek, naptárak stb.) az úgynevezett részcímnélküli sorozatokat a folyóiratok között kezeli, akkor láthatjuk, hogy a sorozatok

¹ SCHWIDETZKY, GEORG: Deutsche Amtdrucksachenkunde, Leipzig, 1927.

² KUDORA KÁROLY: Könyvtártan. Bp., 1892.

munkahelye a könyvtárak „betegszobája“ a szállítmányokban megjelenő anyagra és a nem egyszerre megjelenő többkötetes művekre korlátozható.

A romeltakarítás befejeztével április közepén megkezdhettük könyvanyagunk visszaszállítását. A munkát a könyvtár tisztviselői karának nagy része és időről-időre altisztjeink végezték, amennyiben ők többnyire más munkára rendeltettek. A helyviszonyok szerint váltakozva, hol a Hírlaptár, hol a Nyomtatványtár anyagát költöztették. Augusztus elejétől kezdődőleg internáltakból álló külső segítséget vett igénybe a Könyvtár, részben a munkamenet gyorsítása, részben az erős munkától megvisselt személyzet tehermentesítése miatt. Október elejére sikerült a Nyomtatványtár egész megbolygatott rendjét helyreállítani, sőt a szükségessé vált anyagát csoportosításokat végrehajtani. A visszaköltöztetést nagyon megkönnyítette, hogy a földszinten elhelyezett anyagunk egy jelentéktelen résztől eltekintve teljes, rendezben állott, a stabil állványzaton a rázkódás következtében semmi rendetlenség nem keletkezett. Az ablakok homokzsák torlasza pedig a légnymás és repeszdarabok kártevéseitől megvédte a mögötte elhelyezett könyveket.

Mindezek után az Osztály munkamenetének a helyreállításához látunk. Ehhez az első lépés az volt, hogy a különböző munkaállomásokon a múlt év végén elakadt és egymással összekeveredett könyvek mind-egyikéről megállapítottuk, hogy melyik állomáson szakadt meg a feldolgozás menete és a könyvanyagot szétválasztva visszaszámoltattuk a megfelelő munkahelyre. Rendeztük az időközben felgyülemlett nagymennyiségű új gyarapodású könyveket és megkezdtük feldolgozásukat. Minthogy az adrema-gépek akkor még nem voltak használhatók, minden készülő címfelvetelről másolatot készítettünk, hogy legalább egy ideiglenes betűrendes katalógus álljon rendelkezésünkre. A normális munkamenet visszaállítása 1946 tavaszára volt elérhető közel másfél éves megszakítás után.

GORIUPP ALISZ.

A Magyar Könyvszemle az Egyesült Államokban.

Ismeretes az, hogy a *Magyar Könyvszemle* számai egyes észak-amerikai címekre a második világháborút megelőző években jártak, elsősorban az Országos Bibliográfiai és Könyvforgalmi Központ nemzetközi kiadványcseréje keretében. Így eljutott a Magyar Könyvszemle a new-yorki Magyar Információs Könyvtárba is (Hungarian Reference Library). Azt azonban még a szerkesztők sem tudták, hogy a Magyar Könyvszemle cikkei milyen hatalmas amerikai szakközönséget értek el. E rövid kis beszámoló írója a new-yorki H. W. Wilson könyvkiadó megbízásából angol nyelven ismertette a Magyar Könyvszemle 1937—1940. években az Egyesült Államokba eljutott számainak egyes cikkeit. Ezen ismertetések a nevezett cég *Library Literature* című kiadványának 1936—1939. évek könyvtári irodalmának anyagát összefoglaló kötetében, illetve ugyanezen kiadvány 1940. évi kötetében jelentek meg. Mielőtt az ismertetések részleteire térnénk, nem lesz érdektelen néhány szót szólni magáról a kiadóról. A H. W. Wilson Company, melynek irodái és nyomdája New York

egyik északi elővárosában van, az Egyesült Államok legnagyobb speciális kiadója. A cég specialitása indexek és reference szakmunkák kiadása, melyek közül csak néhányat említünk: *Readers' Guide to Periodical Literature* (folyóirat irodalom mutatója az olvasó számára), *Cumulative Book Index* (Összesített könyv-index), *Book Review Digest* (folyóiratokban megjelent könyvismertetések összesítése), *Standard Catalog for Public Libraries* (közkönyvtárak standard jegyzéke), *International Index to Periodicals* (nemzetközi folyóirat index), *Agricultural Index* (mezőgazdasági bibliográfia), *Catholic Periodical Index* (Katolikus folyóiratok összesített mutatója), stb., stb. A Wilson-cég a *Library Literature*-ön kívül összesen 20 állandóan megjelenő kiadványt ad ki, melyek mind a könyvtárosok, illetve olvasók kényelmét szolgálják. Az Egyesült Államok gigantikus könyvtár kultúrája teszi lehetővé azt, hogy ilyen kiadványok kiadásával jelentős anyagi hasznot felmutató kereskedelmi vállalkozás foglalkozzék s ne legyenek ötletszerű és köztámogatásra szoruló vállalkozások mostoha gyermekei. E beszámoló írója járt a Wilson-cég modern munkatermeiben, ahol nagyszámú állandóan foglalkoztatott tudományos tisztviselőnő (mert az alkalmazottak nagyrésze nő) gárda végzi a különböző bibliografiák és indexek anyagának összeállítását. A kiadvány szerkesztőinek elvi álláspontja szerint csak olyan kiadványok anyagát veszik fel az egyes jegyzékekbe, melyek a cég saját könyvtárában ténylegesen megtalálhatóak. Ezen elv tekintetében legfeljebb csak annyi engedélyt tesznek, hogy elvértve olyan kiadványokat is analizálnak, melyek valamely más amerikai könyvtárban megvannak. A szerkesztő, Miss Marian Shaw magyarázata szerint erre azért van szükség, hogy az indexek olvasói kívánságára az eredeti példányok is rendelkezésre álljanak.

De lássuk, hogy mily mértékben szerepelt a *Magyar Könyvszemle* a *Library Literature* kötetében. Az 1936—1939. évek könyvtári irodalmát összefoglaló kötetben a Magyar Könyvszemle 39 cikke nyert említést, összesen 2929 szónyi terjedelemben. Ezek között természetesen vannak olyanok, melyek pusztán címükkel szerepelnek. A hosszabb ismertetések közül kiemeljük a következőket: GÁBRIEL ASZTRIK: A középkori kéziratok identifikációja és lokalizációja (1937); SÁRKÁNY OSZKÁR: Újkori kéziratok katalógizálásáról (1939); NAGY ZOLTÁN: A modern magyar könyvillusztráció (1937); FITZ JÓZSEF: A könyvtár gyűjtőköre (1937); CSAPODI CSABA: Könyvtárosképzés Németországban (1937); MARKAI LASZLÓ: Könyvek, gyűjtők, könyvtárak (1937); VARGA ZSIGMOND: A régi protestáns főiskolai könyvtárak jelentősége (1937); HODINKA LÁSZLÓ: A mai francia könyvtárosképzés (1937); DRESCHER PÁL: Nagyvárosi népkönyvtárak (1937); DOMANOVSKY ÁKOS: Index-katalógus, címszavas katalógus (1937); VARGA OTTÓ: Régi egyházi könyvtárak (1937); PASTEINER IVÁN: Az egyetemi könyvtárak (1937); KELÉNYI B. OTTÓ: A könyvtár a várostörténeti kutatás szolgálatában (1937); BISZTRAY GYULA: A falusi népkönyvtárak (1937).

A *Library Literature* 1940. évi kötetében 17 cikket körülbelül 2500 szónyi terjedelemben ismertettünk. Ezek közül megemlítjük a következőket: WITZMANN GYULA: Elvi közös alapok a különböző szakrendszerek-

ben (1940); HARASZTHY GYULA: Az Egyetemi Könyvtár modernizálása (1940); TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Versbe szedett XVIII. századi könyvtár (1940); GRONOVSZKY IVÁN: Fotokópia és mikrofilm (1940); MOKCSAY JÚLIA: Hírlapnyilvántartások (1940); GÁSPÁR MARGIT: Felvidéki és Kárpátaljai könyvgyűjtés (1940); TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Hogyan csaltak régen a könyvtárosok? (1940); GÁRDONYI ALBERT: A magyar könyvtárpolitika kezdetei (1940); KÁPLÁNY GÉZA: A dokumentáció és a könyvtárak (1940); PANKA KÁROLY: A külföldi államok között fennálló könyv-csereviszony (1940); VARGA SÁNDOR FRIGYES: A tarka színek szerepe a könyv külső köntösén (1940).

E sorok írója a legnagyobb örömel végezte a magyar folyóiratok (t. i. a *Magyar Könyvszemle*n kívül a *Levéltári Közlemények*) cikkeinek ismeretetését, mert kellőképpen fel sem becsülhetjük annak jelentőségét, hogy könyvtári irodalmunk ilyen fórumon jelentkezhetett. Mondanunk sem kell, hogy mindez a Könyvszemlének egy fillérnyi anyagi áldozatba sem került, ami viszonyaink között nem megvetendő körülmény. Reméljük, hogy most ismét mód fog nyílni arra, hogy folyóiratunk a Wilson kiadványokon keresztül az amerikai könyvtáros társadalom szeme elé kerülhessen.

SZENTKIRÁLYI JÓZSEF.

Az 1941. év magyar könyvészete.

A magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosítóvállalatok 1941. évi kötelespéldányszolgáltatása és nyomtatványaik (könyvek, hírlapok, folyóiratok, térképek, zeneművek) címjegyzéke. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadása. Bp. 1944. (Magyarország Évi Könyvészete. Szerk. Droszt Olga. 6. köt.)

Szellemi életünk írásbeli megnyilatkozásainak számontartása és ellenőrzése szempontjából oly nélkülözhetetlen szerepet játszik a Magyar Könyvészet, hogy nem lehet elég sokszor és elég nyomatékosan felhívni rá a figyelmet s jelentőségét fokozni a köztudatban.

Ha legutóbbi — 1938—39—40. évi — nemzeti bibliográfiáinkat „hatalmas“ és „vaskos“ köteteknek neveztem,* úgy ezt a legfrissebb kötetet monstrozusnak kell titulálnom. Az 1941. év Magyar Könyvészete nem kevesebb mint 1001 lapra terjed! Igaz, hogy ebben a 63 évben benne van a nyomdák jegyzéke, a hírlapok és folyóiratok kiadásában beállott változások kimutatása, továbbá a térképek és zeneművek jegyzéke is s 40 lapot foglal el csak a címekben előforduló nevek és társszerzők névmutatója, — de így is 740 lapot tölt ki pusztán a könyvcímek felsorolása. Beteges túltengése a nyomdaiparnak, a mennyiség aggasztó elhatalmasodása a minőség felett!

Lássuk az egyes fejezeteket a kötet logikus beosztása szerint:

I. A magyarországi nyomdák és sokszorosító-vállalatok jegyzéke. Összeállította B. Szollás Ella dr.

1941-ben Magyarország területén 278 városban 1150 nyomda és sokszorosító-vállalat működött; ebből Budapestre 389, vidékre 761 esett.

* Három év magyar könyvészete. (M. Könyvszemle, 1944. II—IV. füzet.)

Az 1150 nyomda összesen 84.802 kiadványt hozott napvilágra.

A nyomdai termelés megoszlása a nyomdatermékek faja szerint a következő (zárójelben külválasztva a budapesti és a vidéki termelés adata): könyv 10.614 (7036, 3578); különnyomat 2481 (2011, 470); hírlap és folyóirat 1455 (821, 634); zenemű 2004 (1979, 25); térkép 192 (179, 13); aprónyomatvány 68.056 (19.367, 48.689).

Beszédes számok! Mindenekelőtt megállapítható, hogy a növekedés 1940-hez viszonyítva 21.762. E jelentős többlet magyarázata egyfelől abban rejlik, hogy a Délvidék visszacsatolása következtében nyomdánk száma tovább emelkedett 37-tel (figyelemreméltó, hogy az egyik délvidéki nyomdánk még 1800 előtt keletkezett!); másfelől pedig abban, hogy a többi visszacsatolt terület nyomdái is lelkiismeretesebben teljesítették kötelespéldány-szolgáltatásukat, mint a korábbi években. Hiszen egyedül az erdélyi nyomdák 7107 kiadvánnyal küldöttek be többet, mint 1940-ben.

A sajtótermékek évi 84.802-re szaporodott számát első tekintetre túlméretezettnek, egy szemértékét veszttel s lehetőségeit illetőleg teljesen megzavart társadalom beteges produkciójának kell nyilvánítanunk. „Tűzbe felét és újra felét!” kiáltanók legszívesebben Kazinczyval, ha nem sajnálnánk az elpocsékoltt drága papírost. Azért hát inkább azt javalljuk: tartalékolni felét és újra felét a rendelkezésre álló papírkészletnek, s szigorúbban, gondosabban, gazdaságosabban bánni a papírhengerekkel, ahelyett, hogy a telhetetlen gépeket esztelenül tömnénk velők. A nyomtatványok műfaji és minőségi vizsgálata a továbbiak során kellőleg indokolja majd papírgazdálkodási nézeteinket.

A fenti szám adatok még két tanulságos megfigyelést nyújtanak. Az egyik az, hogy a fővárosi és a vidéki nyomdák száma kb. fordított arányban van könyvtermésük számával: a 389 budapesti nyomda ugyanis 7036 könyvet, a 761 vidéki nyomda viszont 3578 könyvet hozott létre. Másik megfigyelésünk az, hogy a sajtótermékek értékrendjében legkevésbé fontos ágat, az aprónyomatványokat túlnyomó többségben a vidéki nyomdák szolgáltatják: 68.056-ból 48.689-et, vagyis 71.5%-ot.

Részletes elemzést elsősorban a könyvek és különnyomatok érdemelnek. Ezeknek összes száma 13.095 (1840-nel több mint 1940-ben), lapszámuk 1,249.508. (Szerintünk kb. 5000 drb lett volna az egészséges könyvtérszám.) Feltűnő a magyarnyelvű könyvek s különnyomatok szinte kizárólagos száma: 12.394. A többi 701 mű nyelvek szerint így oszlik meg: német 350, olasz 72, latin 55, francia 50, angol 47, román 46, szlovák és ruszin 36, horvát 11, egyéb 34.

Az 1941. évi Magyar Könyvészet is — mint mindenik előző kötet — hoz valami hasznos újítást vagy kiegészítést. Ezúttal először kapjuk a nyomdákön és sokszorosítóvállalatokon felül a magyarországi kiadóvállalatok jegyzékét is. Ez a jegyzék magában foglalja mindazokat a budapesti és vidéki kiadókat, amelyeknek megalakulását, létezését Budapesten a polgármesteri hivatal, vidéken az alispáni hivatalok, mint arra illetékes közegek, az Országos Széchényi Könyvtárnak bejelentették. A jegyzék — összegezésem szerint — Budapesten 154 könyvkiadót (ebből 70 jogi személy, 84 magánszemély), vidéken pedig 18 (11, 7) könyvkiadót tart

nyilván. (Szeretnők, ha ezeket a számszerű kimutatásokat a legközelebbi kötetétől kezdve készen kapnánk a szóbanlevő fejezetben.) Milyen tanulságos volna és a kiadói hivatás-teljesítés igazolása szempontjából milyen perdöntő, ha egy olyan fejezettel is lehetne gazdagítani a kitünő Magyar Könyvészetet, amely a könyvtermést mennyiség és minőség szerint külön is részletezné — kiadókként. Hadd különíthesse el bárki a búzát a pelyvától!

II. *A Magyarországon megjelent könyvek jegyzéke.* Összeállította dr. Droszt Olga.

Ez a fejezet a tulajdonképpeni könyvészeti rész, ez adja a munka dandárját. Betűrendbe sorolt könyvek rengetege! Csak nagy türelemmel s ügyszeretettel lehet keresztülhatolni rajta. De túljutottunk már a „száraz” statisztikai adatokon; most gyérünk egy kis kedvünkre való kirándulásra, cserkészni a rengetegben, hegyen-völgyön, árkon-bokron, klasszikuson és tintakulin, remekművön és ponyván keresztül!

Vegyük számba mindenekelőtt a tömegcikkeket, a legtöbb lapszámot igénylő vezérszók szerint: 54 lapnyi felsorolással az Iskolai értesítők vezetnek; a leggazdagabb további vezérszók a következők: Zárszámadások: 35 lap, Magyar: 23 lap, Budapest: 11 lap, Jegyzőkönyvek: 9 lap, Erdély és Országos: 5—5 lap, Debrecen, Szeged: 4—4 lap, Jelentés, Jog, Pécs: 3—3 lap, míg az Ipar, Légmentes, Nép, Olvasókönyv és Zsidó vezérszók 2—2 lapra terjednek. A nyilasokkal önreklámjuk és az ellenpropaganda mindössze 6 kiadványban foglalalkozik. A Miniszterelnökség 4 rendelettel, a Földművelésügyi minisztérium 31, a Honvédelmi minisztérium 5, a Külügy 4, a Belügy- és a Kultuszminisztérium 3—3 kiadványt nyál szerepel.

*

Amilyen lehangoló látvány a betegesen felduzzasztott sajtó-produkció, olyan örvedetes jelenség másrészt, hogy a közelműlthoz képest emelkedett az értékes sorozatok és klasszikus-kiadványok száma. A teljesség igénye nélkül felsorolom azokat a gyűjteményes munkákat, amelyek tudományos és irodalmi életünket kétségtelenül becses és hasznos könyvekkel gyarapították. (Zárójelben az illető sorozatok 1941. évi újdonságainak száma s néhány jelesebb darabja): *Athenaeum Olvasótára* (7, BABITS, JUSTH ZSIGMOND, MÓRICZ Zs., ZILAHY LAJOS), *Balassa Bálint Könyvtár* (Egyet. Nyomda kiad., 6, Új olasz költők, Betlehemes játékok), *A Bessenyei Társaság Kiadványai* (Nyiregyháza, 7), *Bolyai Könyvek* (12, JANKOVICH FERENC, KODOLÁNYI, TAKÁTS GYULA, VERES PÉTER), *A budapesti Kír. M. Pázmány P. Tudományegyetem kiadványai* (64), *A budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem kiadványai* (26), *A Búvár Könyvei* (Franklin, 4, COLERUS, FRANCÉ), *A debreceni tudományegyetem kiadványai* (39), *A Dunántúli Szemle Könyvei* (Szombathely, 14), *Erdélyi Tudományos Füzetek* (10, SZABÓ T. ATTILA, BÍRÓ VENCEL, BÍRÓ SÁNDOR stb.), *A Janus Pannonius-Társaság Könyvtára* (Pécs, 6), *Kétnyelvű Klasszikusok* (Officina, 2, Homéroszi himnuszok, Latin költők), *Kincsestár* (Magyar Szemle Társaság, 7, FÁBIÁN ISTVÁN,

SZILBER JÓZSEF, M. ZEMPLÉN JOLÁN, LUKÁCS KÁROLY, BULLA BÉLA, KOLTAY-KASTNER JENŐ, SÖTÉR ISTVÁN), *A kolozsvári tudományegyetem kiadványai* (12), *Madách Könyvtár* (3, PIRANDELLO, SZTANISZLAVSZKI, STRINDBERG), *Magyar Irodalmi Ritkaságok* (VAJTHÓ LÁSZLÓ és az Egyet. Nyomda hézagpótló sorozata, 6, BESSENYEI, FÁY ANDRÁS, stb.), *Magyar Írók* (szerk. ECKHARDT SÁNDOR, Franklin, 4, BÓKA LÁSZLÓ: Vajda János, ECKHARDT SÁNDOR: Balassa Bálint, SCHÖPFLIN ALADÁR: Mikszáth, SÖTÉR ISTVÁN: Jókai), *Magyar Könyvek* (Franklin, 7, VÖRÖSMARTY, ARANY, PETŐFI, TOMPA, GYULAI), *Magyar Könyvtár* (szerk. RADÓ ANTAL, Lampel, 1: ARANY: Toldi estéje; egyetlenegy füzet, pedig évente száz füzet is kevés volna ebből a veszendőbe ment sorozatból!), *A Magyar Szemle Könyvei* (1: Mi a magyar?), *A Magyar Tudományos Akadémia kiadványai* (7, Almanach, Tagajánlások, 2 emléksbeszéd s végül 3 tanulmánykötet GYÖRGY LAJOS, PAPP FERENC és SZINNYEI FERENC tollából; ezeken felül még néhány szövegkiadás), *Magyarságismeret* (Franklin, 1, ERDEI FERENC: A magyar paraszttársadalom), *Minerva és Minerva-Könyvtár* (szerk. THIENEMANN TIVADAR, 17), *Nemzeti Könyvtár* (25, CSAPODI CSABA, GR. TELEKI PÁL, ERDÉLYI JÓZSEF, stb), *Officina Képeskönyvek* (8), *Officina Könyvtár* (8, PLATON, COLUMBUS utinaplója, SAINT-SIMON, PETŐFI: Utirajzok, MONTAIGNE, CHAMISSO, MÓRUS TAMÁS: Utópia, Énekek éneke), *Olcsó Könyvtár* (Franklin, 1: FAZEKAS MIHÁLY: Ludas Matyi; ebből a sorozatból is száz füzet kellene évente!), *A pécsi tudományegyetem kiadványai* (39), *A „Soproni Szemle” kiadványai* (104—133. sz., változatos tartalmú helytörténeti tanulmányok), *A szegedi tudományegyetem kiadványai* (26), *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* (Bp. Egyetemi Magyarságtud. Int., 2: Baranyai népmesék, Pandur Péter meséi).

Ne restelljük a fáradságot s ne sajnáljuk a helyet az 1941. év klaszszikus kiadványainak felsorolásától sem. Hiszen ezek a címléírások nemzeti bibliográfiánk legörvendetesebb hiradásai. Elégge nem méltányolható meglepetés, hogy míg az előző években csak elvétve akadt egy-egy új kiadása klasszikusainknak, addig most, 1941-ben számos új kiadásukkal büszkélkedhetünk. Az írók neve mellé tűzzük oda a kiadványok számát és — elismerésül a kiadók nevét is: *Ady Endre* (2, angol ford. Vajna—Bokor, német ford. Gergely), *Arany János* (15, Aczél Testv., Franklin, Magyar Népművelők Társasága — a továbbiakban MNT —, Antiqua, Exodus, Lampel), *Babits Mihály* (6, Nyugat, Athenaeum), *Balassa Bálint* (2, Rózsavölgyi, MNT), *Berzsenyi Dániel* (2, MNT, M. T. Akad.), *Dugonics András* (1, Szegedi Dugonics-Társ.), *Eötvös József br.* (2, MNT, M. T. Akad.), *Erdély Öröksége, Erdélyi emlékirók* (4, Franklin), *Az Európai Irodalom Kincsháza* (2, Athenaeum, a magyar és a német irod. kincsháza), *Jókai* (4, Franklin), *József Attila* (1, Dokumentum-könyvek), *Juhász Gyula* (2, Szukits, Szegedi Dugonics-Társ.), *Justh Zsigmond* (2, Athenaeum), *Kármán József* (1, MNT), *Katona József* (1, MNT), *Kisfaludy Károly* (1, Exodus), *Kisfaludy Sándor* (1, MNT), *Kosztolányi Dezső* (5, Délvidéki Egyetemi Hallgatók Egyesülete — DEHE —, Nyugat, Révai), *Kölcsey Ferenc* (2, Kner, MNT), *Krudy Gyula* (1,

Athenaeum), *Kuncz Aladár* (1, Erdélyi Szépmíves Céh), *Madách Imre* (2, Athenaeum, MNT), *Mikszáth* (1, Révai), *Móricz Zsigmond* (3, Athenaeum), *Petőfi* (6, Luther-Társ., Franklin, Aczél Testv., Officina, MNT), *Reményik Sándor* (1, Révai), *Szabó Dezső* (12, Magyar Élet, Exodus, Ludas Mátyás), *Zrinyi Miklós* (1, MNT). Egészítse ki e jegyzéket élő jeleseink hasonló kimutatása: *Illyés Gyula* (4, Nyugat, Révai), *Kodolányi János* (12, Bolyai Akadémia, Athenaeum, M. Élet), *Makkai Sándor* (20, Athenaeum, DEHE, Erd. Szépmív. Céh, Franklin, Révai, Singer—Wolfner, Szeffe), *Márai Sándor* (10, DEHE, Révai, Singer—Wolfner), *Németh László* (3, M. Élet, Franklin), *Tamási Áron* (11, Révai, Erd. Szépmív. Céh, DEHE), *Zilahi Lajos* (5, Athenaeum).

*

A szakember érthető elfogultsággal elsősorban saját tudományágához vonzódik. Legyen szabad ezen az alapon az 1941. év *irodalomtudományi* termésével kissé részletesebben foglalkoznom, mellőzve a fentebb már említett vonatkozó anyagot.

Az összefoglaló munkák közül kiválik az 1945-ben tragikusan elhunyt SZERB ANTAL háromkötetes Világirodalom-története (Révai-kiad.); figyelemreméltó, hogy „felnőtteknek írt“ Magyar irodalomtörténetéből a tizedik ezer került forgalomba. FÁBIÁN ISTVÁN a Magyar Szemle Kincsestár-sorozatába megírta A Magyar irodalom kistükrét, FÉJA GÉZA Régi magyarság c., 1772-ig terjedő irodalomtörténete 2. kiadást ért (M. Élet); LACZKÓ GÉZA és SZALAI SÁNDOR könyve, A magyar irodalom pantheonja 48 portrét és életrajzot tartalmaz (Dante); SIK SÁNDOR: Újabb magyar remekművek elemzése címen legutóbbi egyetemi előadásait tette közzé. Az irodalmi szemelvénygyűjtemények sorában főleg ALSZEGHY ZSOLT és BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ gyűjteménye (A magyar irodalom kincsestára, Athenaeum) és BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ: A magyar öntudat kistükre c. chrestomathiája (2—4. kiad.) érdemel kiváló figyelmet.

Különösen gazdag és változatos az irodalom elvi problémáit s részletkérdéseit fejtegető tanulmányok sora. KORNIS GYULA: Tudomány és nemzet (Franklin), HANKISS JÁNOS: Irodalomszemlélet (Tanulmányok az irodalmi alkotásról, Egyet. Ny.), KARÁCSONY SÁNDOR: Az irodalmi nevelés (Exodus), KOCZOGH ÁKOS: Irodalomtudományunk új feladatai (Exodus) c. tanulmányai az irodalomtudomány fogalmi terjeszkedését jelzik. HORVÁTH JÁNOS verstani tanulmánya (Gyöngyösi és Arany sormetszete) és GYÖRGY LAJOS műfaj történeti monográfiája (A magyar regény előzményei, M. T. Akad.) különös nyeresége szaktudományunknak. A nyilasterror áldozatául esett LIGETI ERNŐ memoárszerű könyve az erdélyi irodalom kibontakozásáról (Súly alatt a pálma, Kolozsvár) s KOLTAY-KASTNER JENŐ és SÖTÉR ISTVÁN pompás fejezetei az európai szellem vándorútjáról (Olasz-magyar, ill. Francia-magyar művelődési kapcsolatok, a Kincsestár-sorozatban) szakemberek és nagyközönségnek egyaránt tanulságos olvasmány.

Évek óta nem győzöm eléggé hirdetni a helytörténeti monográfiák, a táj és irodalom belső kapcsolatairól, az egyes városok szellemi életéről

beszámoló dolgozatok jelentőségét — nemzeti közgondolkodásunk alakulása szempontjából. Különös öröm volt az 1941. évi bibliográfiában néhány ilyen tanulmányt is találni, ú. m.: MOLNÁR PÁL: Debrecen a magyar irodalom történetében, a *kassai Kazinczy-Társaság* beszámolója, a *kolozsvári Nemzeti Színház* 1941—42. évi működése, és JÁNOSI FERENC-től A sárospataki ref. főiskola irodalmi élete 1800—1868-ig.

Itt van helye megemlítenünk FITZ JÓZSEF és HARASZTHY GYULA könyvészeti tanulmányát is; az előbbi a könyv sorsát tekinti át Erdélyben, az utóbbi az erdélyi könyvakcióról számol be.

Érdekes irodalmi arcképcsarnok bontakozik ki végül a könyvcímek áradatából; legfeljebb csak azt sajnálhatjuk, hogy a szaktudomány és a közönség érdeklődése alig terjedt túl a legutóbbi száz esztendőn. KORNIS GYULA: Széchenyi és a magyar költészet c. széles horizontú tanulmánya és gr. Teleki Pál felett tartott akadémiai emlékeszéde, s KARÁCSONY SÁNDOR dolgozatai (Katona József, Széchenyi, Arany Toldija, Komáromi János), továbbá ILLYÉS GYULA Petőfijének 2. kiadása és LAJOS JÓZSEF Kemény Zsigmond-esszéje utalnak a százéves hagyományokra.

A legutóbbi félszázad kiválóságait — az említettekén kívül — több szép tanulmány elemzi. FALUDI ISTVÁN Ambrus Zoltán elbeszélő művészetéről értekezik (Szeged), a korán elhunyt LOVASS GYULA Török Gyula írásművészetét mutatja be (Az Irodalomtörténet Füzetei), FÖLDESSY GYULA Az ismeretlen Adyról (Debrecen), KÁRPÁTI AURÉL és MAKAY GUSZTÁV Babitsról, a szellem költőjéről írt tanulmányt. JÓZSEF JOLÁN József Attila-életrajzának 2. kiadása egy meghatározó szeretettel írt könyv sikerét s egy tragikus sorsú nagy magyar költő utólagos elismerését tanúsítja.

*

Nemzeti bibliográfiánk pontos helyzetjelentést ad a kiadói politika és a közönségérdeklődés irányairól. A tárgyilagos adatgyűjtés éppúgy feltárja az érem fényes oldalát, mint kevésbé mutatós felét. Híven feltünteteti egyben azokat a *nagy könyvsikereket* és a könyvkiadó-üzem divatos cikkeit, melyeknek éppen világgörűli útjuk, számos kiadásuk és szédítő példányszámuk a legjobb ajánlólevelük. Kapásból fellapozhatjuk őket: BROMFIELD: Árvíz Indiában (Dante, 8—11. kiad.) és három másik regényének összesen 9 kiadása; CRONIN: Réztábla a kapu alatt (Dante, 14—15. kiad. eljutva az 50-ik ezer példányig) és hat másik regényének összesen 12 kiadása; KNITTEL, JOHN: Via Mala (Bárd, 4—5. kiad.) és két másik regényének összesen 5 kiadása; MITCHELL: Elfújta a szél (Singer-Wolfner, 40. ezredik példány) stb.

Ebben a szakaszban, ahol nem közömbös értékjelző a példányszám, kell megemlítenünk HARSÁNYI ZSOLT: Magyar rapszódiaját is (Liszt Ferenc életének regénye, Singer-Wolfner), amely 1941-ben a 17—20. ezerig jutott el.

*

Divatot s irodalmat említettem. Itt kell tehát beszámolnom a legdivatosabb műfajnak, a *regényes életrajznak* 1941. évi újdonságairól is. A történelem már kezd kimerülni a nagyságokban, az írói lelemény még

győzi a felfedezést. Érdeemes volna egyszer összeállítani: a két világháború között, a divatos műfaj virágkorában, ki mindenkire került sor? Az 1941. év egymagában is bőven ontotta ezt a regényfajtát. Íme: BALASSA IMRE: Vörösmarty (Singer-Wolfner), GYALLAY DOMOKOS: Rogerius mester (M. Népműv. Társ.), KERTÉSZ RÓBERT: Semmelweis (Franklin), KÓSA JÁNOS: Poppaea Sabina (Cserépfalvi), LESTYÁN SÁNDOR: Gróf Sándor Móric (Vajna-Bokor), NAGY MÉDA: Legendás híró magyar asszonyaink és Régi magyar asszonyok (Egyet. Ny. és Nemzeti Könyvtár), NAGYMIHÁLY SÁNDOR: Blaha Lujza (Helikon), EÖTVÖS BÉLA: Kun László (Nagyvárad), SURÁNYI MIKLÓS: Széchenyi regénye (az Egyedül vagyunk) 14—16. ezredik példánya (Singer-Wolfner).

Az ifjúsági irodalom is megérdemel egy kis cserkészést a könyvcímek rengetegében. Rövid böngészetünk azzal az eredménnyel jutalmaz, hogy a klasszikussá vált ilyenmű munkák mellett szép számmal akadnak sikerült újabb gyermek- s ifjúsági olvasmányok is. Nem árt egy kis seregszemle: *Edmondo de Amicis* Szív-e és a GRIMM testvérek meséi a Nova kiadásában, BEECHER-STOWE: Tamás bátya kunyhója és az *Ezeregy éjszaka meséi* a Dante kiadásában közvetítik a csöpségek számára a nemzetközi meseörökséget. BENEDEK ELEK apó székelyföldi gyermekregényét, utirajzait és népballada-kiadványát, valamint vidám állattörténeteit Singer-Wolfner, Pantheon és a Franklin-Társ. adta ki; DONÁSZY FERENC két újabb ifjúsági elbeszélését a Hungária és az Egyetemi Nyomda hozta napvilágra. A *Könyvbarátok Kis Könyvei* sorozatában (Egyet. Ny.) 5 kötet jelenik meg; a Magyar Nagyasszonyok c. kiadvány (Dante), A mi meséink (Ifjú Erdély, Kolozsvár), SEBŐK ZSIGMOND: Mackó úr útnak indul 10. kiadása (Singer-Wolfner), TÁBORI PIROSKA 7 könyve (Dante és Singer-Wolfner) s végül TUTSEK ANNA 5 könyve Ágnesről, Cilikéről és Juditról (Dante, Singer-Wolfner) — a műfaj leginkább figyelmet érdemlő újdonságai. Mint látható, néhány patinás régi kiadónk mellett főleg a Dante-kiadóállalat rendezkedett be erre az erkölcsileg-anyagilag egyaránt hasznos üzletágra.

*

Ha megfelelő időt s teret szentelünk a klasszikus írók és az értékesebb kiadványok bemutatásának, nem térhetünk ki a könyvtermelés irodalomalatti rétegeinek s csatornáinak ismertetése elől sem. Hiszen csak így — a könyvkiadó-politika, a nyomdai átlagmunka és a közönségérdeklődés egybevetésével — kaphatunk hiteles keresztmetszetet a könyv és az olvasó, az irodalom és a társadalom viszonyáról. Aki ezt a folyton változó helyzetjelentést kisebb-nagyobb szabályos időközökben (pl. évenként) el nem készíti, a szellemi, ill. irodalmi élet s a könyvkultúra alakulásáról aligha szerezhet pontos értesülést. Aki a tömegek olvasmányosságát s könyvhasználatát is tudni akarja, az ne a belvárosi és múzeum-körúti előkelő boltok, hanem az Ibusz-pavillonok, trafikok, újságbódék és a kapualatti könyvbörzék polcait és portékáit tanulmányozza. Éppen ezért mind az objektív megismerés, mind a szubjektív érdeklődés szempontjából hasznos lesz egy kis behatolás ezen említett célokat szolgáló könyvtermelésünk dzsungelébe. Természetes, hogy mivel az anyagot csu-

pán könyvészeti, tehát általános szempontból vizsgáljuk, megjegyzéseink inkább a fajtára, a típusra s nem minden egyes egyedére vonatkoznak. A bibliográfiák szerkesztőinek s recenzenseinek nem az a feladata, hogy minden egyes könyvet elolvassanak s mérlegeljenek, hanem csak az, hogy könnyen áttekinthető mechanikus rendszerekbe foglaljanak s ezzel az érdeklődőket általánosságban útbaigazítsák. Némi gyakorlattal megedzve azonban bárki elég biztosan tájékozódhat a talmi nevek, a szenzációt hajhászó címek és a minden patinát nélkülöző kiadvállalatok labirintusában.

Aki a ponyvakérdéssel kissé már foglalkozott, régi cégekként ismeri fel az 1941. évi Magyar Könyvészetben BUCSÁNSZKY ALAJOS és RÓZSA KÁLMÁN nevét. Közismert dolog ugyanis, hogy az 1850—60-as években Bucsánszky Alajos volt TATÁR PÉTERnek, a magyar ponyvairodalom legtermékenyebb szaporítójának kiadója, akinek üzemét később RÓZSA K. vette át. Most nem minden meglepődés nélkül s vegyes érzelmekkel állapítjuk meg, hogy a halhatatlan ponyva egyik hazai válfaja immár első centenáriumaéhoz közeledik. BUCSÁNSZKY ALAJOSnak az 1942. évre szóló *Nagy Képes Naptára* ugyanis immár a 95. évf. jelzésével dicsekszik. E naptár kiadója RÓZSA KÁLMÁN. (Ugyanezen naptár német változatában is eljutott már a 90. Jahrganghoz.) RÓZSA KÁLMÁN azonban — úgy látszik — saját cégjelzését is elég sikeresen helyettesíti be, mert a *Rózsa-féle Családi Naptár* az 1942. közönséges évre már 88. évfolyamában, a *Rózsa-féle Regélő-naptár* pedig 50. évfolyamában jelent meg.

A kalendárium mellett még egy-két veszendőbe menő ponyva-műfajjal találkozunk. Ilyenek: KINC S MIKLÓS: Köszöntő versek 104 női név versbefoglalásával (Budai ny. 14 l.); továbbá a budapesti Lingua kiadásában megjelenő *Hasznos Könyvek, nevezetesen: Felköszöntők és szónoklatok* könyve, A művelt társaság illemszabályai és végül a Mit is írjak? (Ütmutató a magánlevelek megfogalmazásához, levélminták minden alkalomra, ügyiratok, kérvények.)

A modern ponyva természetrajzát azonban nem ezek a szórványos kiadványok, hanem a sorozatokban, fürtösen megjelenő tömegcikkék szolgáltatják. Sorra vesszük őket, rosszat s kevébbé rosszat vegyesen, ahogy betűrendben következnek.

1. A *Csillagos Regény* sorozat. Kiadja a budapesti Központi Könyvkiadó. (Még csak telefonkönyvben se keresd, ó kegyes olvasó!) Kiadott 48 füzetet, 2—3—4 íves terjedelemben, füzetenként 10 fillérért. Szerzői nem Árkádiában születtek s nem a Pantheon megdicsőültjei: App Charles P., Barth Tom, Bull C. és így tovább majdnem minden kezdőbetűvel egészen Wolff H. és Wynther C.-ig. E regényfüzetek címeit is késő volna már patentírozni; jólbevált régi patronok enyhe változatai: szabályos tömondatok egy alannal és egy állítmánnyal, vagy hatásukban célt nem tévesztő jelzős főnevek, u. m.: Szőke Bill milliomos lesz, A serif nem téved, A farmer-bandita, Banda a csapdában, stb.

2. Az *Érdekes Regények* c. sorozat tudomásunk szerint azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a kalandregények áruhájában szolgálja a nevelő célzatot. Ennek megfelelően nem mond le a sarki ponyva szenzációt

hajhászó címeiről, de e mögé tanulságos történelmi tárgyat vagy erkölcsi tendenciát rejt, néhány igényesebb szerző közreműködését is megnyerve. E sorozat 1941-ben megjelent 42 (egyenként 6 íves, vagyis 96 lapos) füzetének szerzői között találjuk BIBÓ LAJOS, TERSÁNSZKY J. JENŐ, TÖRÖKNÉ KOVÁCS HERMIN, KOSÁRYNÉ RÉZ LOLA, GYALLAY DOMOKOS, LŐRINCZY GYÖRGY, MARIAY ÖDÖN stb. nevét. A kis zsebfomátumú füzetek álcás címei ilyenfélék: A titokzatos kastély, Az ördögök kapitánya, A végzetes találkozó, Játék a halállal, A vasöklű ember, A végzet útjai. . . Minden füzetet — „Röptében a világ körül“ címmel — egy kis ismeretterjesztő anyaggal toldott meg a kiadó, a Magyar Népművelők Társasága. E sorozat darabjai is mindössze 10 fillérbe kerültek.

3—4. Hasonlóképen a ponyva és az irodalmiság kiengesztelő közép-útját kereste a *Félpengős Regények* és a *Pengős regények* sorozata. Mindkettő a Palladis kiadása. Műfaji különbség a két sorozat közt mindössze annyi, hogy míg az előbbi egységesen 16 cm. magasságú és 10—10 ív terjedelmű füzetekben jelent meg, addig az utóbbinak a füzetei 18 cm. magasak és 12—13 ív terjedelműek. Az elsőből 25, a másodikból 23 füzet jelent meg 1941-ben, ami a havi két-két kiadványra berendezkedett vállalat üzleti pontosságát dicséri. Szerzőik mindkét árfolyamban többnyire idegen és ismeretlen neveket viselnek.

5. A *Friss Újság Színes Regénytára* (Bp. Általános Nyomda) a 158—184. folyószámokkal készült el. Szerzői közül — az e nemből rendkívül termékeny JUHÁSZ LAJOS kivételével — az irodalmi berkekben egy név sem ismeretes. Valamennyinek olyan címe van, mintha kültelki mozik reklámjainak plágiuma lenne! (A vágató rém, A banditák ostora, stb.) Füzetenként 40—40 lapon jelentek meg s 10 fillérért keltek.

6. A Hungária-nyomda állította elő a *Háborús Regények* c. sorozatot, melynek mindössze 5 füzete jelent meg, külföldi nevekkkel s ilyen címeikkel: Ökölharc Gibraltárban, Dinamit Jack Dakarban, Lázadás San Maricán . . .

7. A sok újabbkeletű kiadó között a Nova is megindította a maga *Kalandos Regényeit*. 47 száma 10—15 íves füzetekben, tehát elég belterjes papírfogyasztással jelent meg. A sorozat sikerét bevált háziszervezők s kipróbált sablonok biztosították. De itt is — mint a moziban — a szerzői név csak szokványos rekvizitum; a hangsúly a csábító, vonzó, ellenállhatatlan címeken van: A pokol zsoldosai, Pizkos Fred, a kapitány, stb. Ezek a klassz címek! Átlagos áruk 1 pengő.

8. A budapesti Aesopus-kiadó *Koronás Regények* c. vállalatával társult be a divatos cikk szaporításába. 4 drb. 10—12 íves füzetet adott ki a 48 fill., u. m.: Busher J. H.: Az alvilági brigád, Comte Georges: A fekete sejk, Lord D.: Talpig csirkefogó . . .

9. A *Pesti Hírlap Könyvek* sem hiányoznak a sorból. A derék Légrády, míg napilapja vezércikkeit közéleti előkelőségekkel iratta, nem feledkezett meg arról, hogy rotációs-gépei a sarki bódék számára is kigyártásák a jólkamatozó sárga füzeteket. E sorozatnak 1941-ben a 682—720. sz. füzetekig sikerült felszaporodnia. A *Pesti Hírlap Könyvek* — sajnos — nem a *Pesti Hírlap* kitűnő írói (HERCZEG, KOSZTOLÁNYI,

MÁRAI) írták, hanem idegennevű szerzők (Lesueur J. L., Maxbell Z. J., Crabbe Donald stb). Tudva azt, hogy a Pesti Hírlap volt mérsékelt polgári társadalmunk s középosztályunk u. n. konzervatív rétegének legelterjedtebb napilapja, — csodálkozunk (vagy ne is csodálkozzunk?), hogy előfizetőit nem méltatta különb szellemi táplálékra, mint ezek: A Morlay-kastély titka, A véresarcú kísértet, Dinamit Bill szerelme, A rabló fia, stb. Kispolgári életforma és vadromantika, — talán éppen e kontrasztra építve találta meg a leleményes kiadó legcélszerűbben üzleti számításait. . .

10. A ponyvatenyészetnek régi ismerős dinasztiája a *Tarka Regénytár*. A Stádium nyomda sem átalotta csatlakozni a divatos áramlathoz s immár VI. sorozatát hozta napvilágra 49 füzetben 3—3 ív terjedelemben. Itt is csupa semmitmondó, idegenhangzású név: Tempest John, Beerv G., Thompson C., Boyd E. B., stb. Címei főleg Texast, Mexikót és Kínát kedvelik.

11. A divatos mételytől a Központi Sajtóvállalat sem mentesült. *Új Élet Regénytár* címen kigyártott 32 lapos füzetekben sem újat, sem életet, sem regényt nem adott; csupán főlöszlegesen tovább szaporította az utcai és szalon-ponyva amúgy is túlnépes családját. Szerzői között idegen s magyar nevek felváltva szerepelnek (Clyde Collin, Máthé Lajos stb), de a címek itt is a detektív- és kalandregények szikkadt sivatagába vesznek: Jerry rajtuk üt, A burmai út kéme, Danny leszámol stb. stb.

12. A *Világvárosi Regények* a Literária nevű, meglehetősen ismeretlen kiadóvállalat sorozata. A kiadói üzem papírkészlete a 789—896. számokig győzte e kétíves füzetek gyártását. Szerzői között néhány ismeretebb név is akad (úgy mint: Forró Pál, Korcsmáros Nándor, Balassa Emil, Gergely Márta, Leleszy Béla, Görög László, Thury Zoltán), de a többség a leggyengébb moziközönség színvonalán sem jutott túl. Regénynek nagyított elbeszélések nem annyira az ihlet, mint inkább a pillanatszerű pénzzavar szüleményei. Olcsó portékák árban, minőségben egyaránt. (Darabja 10 fillér.) A kisigényű címek hamar elárulják, hogy amint a kaland begyakorolt sablonjaitól elfordul a könyvszerző ipar, tüstént megfeneklik a kabarétréfák s a kültelki mozik fantáziátlan témakörében. Íme a vérszegény címek: Évában férfi vészett el, Zsuzsi menyasszony, Hotel Exelsior, Az ösztön fellázad, Gépírózó elvételik, Albérlet — menyasszonnyal, A két szomszédbár, stb.

Száz éve tudjuk: a ponyva legfőbb terjesztője a szenzációs cím és az olcsó, filléres ár. A felsorolt újabb példatarak a régi praxist erősítik. Társadalmi életünk figyelőjét inkább ennek az olcsó szórakoztató műfajnak túltengése döbent meg, amely a sorozatok s füzeteik számából egyaránt kiütöközik. E füzetek sokszor csakugyan futószalagon készülnek. Egy Lorre Charles nevű szapora szerző 32—64 lapos füzeteinek címlírásai másfél lapra terjednek; Lorrymer T. B. címei egy féllapra, Maxbell Z. J.-től 17 db, Long Charley-től és Howard P.-től 12—12 db, Molnár Dénestől 11 db, Walter E. D.-től 13 db. regényszerűség jelent meg. Tudott dolog, hogy e cifra idegen nevek javarésze álnév, amelyet szerzőik nem annyira szemérmes tartózkodásból, mint inkább kiadói számításból viselnek, minthogy a ponyva primitív olvasóközönségének

természetesen jobban imponál a rejtélyes idegen név, mint az egyszerű hazai. (Előkelőbb a „szelony“, mint a heverő. . .) Szorgos utánjárás máris felfedte néhány gyakran előforduló idegen név magyar eredetijét: Deed P. = Halász Péter, aki pusztán saját neve alatt 9 kisregényt írt a mondott évben; Howard P. = Rejtő Jenő; Long Charley = Nagy Károly; May Z. P. = Pálmay Zoltán; van úgy, hogy egy-egy sikerrel alkalmazott idegen név mögé két magyar szerzőt is bujtat a kiadói furfang, íme: Kingston A. = Ákos Mihály és Duschnitz Herbert, Murphy A. G. = Bak Béla Sándor és Nagy Dániel.

S ha már a ponyvauzem e mulatságos ötleteinél tartunk, megemlítem még azt a kuriózumot is, hogy egy White Garry T. nevű szerző kalandregényeinek (Az erdő réme, Ördöngös Jim, stb.) budapesti kiadója büszke öntudattal viseli a „Közművelődési Könyv- és Hírlapterjesztő“ nevet, — igaz, hogy „kft.“ (korlátolt felelősségű társaság) jelzéssel!

*

Néhány egyéb kuriózumon is megakad a szemünk. SÁNDOR JÓZSEF könyvének címlapjáról még mindig arról értesülünk, hogy „Nemes Petőfi Sándor költőnk Szabadszálláson született és Szibériában halt el.“ (Bp. Arany János ny. 160 l.) — Két színésznő és három Habsburg-főherceg is megörökíté nevét az 1941. évi irodalomban. KARÁDY KATALIN „Hogyan lettem színésznő“ címmel (Film Színház Irodalom, Tarkabarka Könyvtár), MURÁTI LILI pedig „Szeretni kevesen tudnak“ címmel (Bp. Vajna—Bokor, I—II. kiad.) közli vallomásait. JÓZSEF FŐHERCEG Erdély multjáról értekezett JÓZSEF FERENC „Vallomások dombján“ címmel újabb költeményeit nyomatta ki 64 lapon, míg a magyar parasztságot Braziliába kitelepíteni akaró ALBRECHT KIR. HERCEG „összefoglaló beadványt“ szerkesztett „az ú. n. baranyai háromszögben lévő javai tárgyában“ — mert hát őt küzdelmeinkből kizárólag ez érdekelté. . .

III. *Változások a hírlapok és folyóiratok kiadásában.* Összeállította dr. Medrey Zoltán.

Ez a fejezet — az 1937—40. évekhez hasonlóan — a Magyarországon megjelent hírlapok és folyóiratok teljes felsorolása helyett csupán az 1941. évben végbement változásokat tünteti fel, nevezetesen: az ekkor indult, megszűnt, újraindult és címükben változott lapokat.

Az 1939. és 1940. év csökkenő irányzatával szemben 1941-ben a Magyarországon megjelent hírlapok és folyóiratok száma emelkedett, — olvassuk a bevezető szakaszban. 1940-ben 1398 lap jelent meg Magyarországon (821 Budapesten, 577 vidéken), míg 1941-ben 1455 lap (821 Budapesten, 634 vidéken). A budapesti lapok száma tehát nem változott, a vidéki lapok száma 57-tel emelkedett. Ehhez az emelkedéshez a visszacsatolt Délvidék 25 lappal járult hozzá, de igen sok lap indult 1941-ben Erdélyben is.

A vidéki városok közül a legtöbb lap Szegeden jelent meg (48; közvetlenül utána Kolozsvár következett (32), megelőzve Debrecent (25)

és Pécszet (21). A Felvidéken legtöbb lap Ungváron (11), a Délvidéken pedig Ujvidéken (6) jelent meg.

Az idegennyelvű lapok közül erősen emelkedett a német lapok száma. (Szomorú korjelenség!) Különösen sok németnyelvű lap jelent meg a Délvidéken. Az 1455 időszaki sajtótermék nyelv szerinti megoszlása: magyar 1369, német 34, francia 8, rutén 6, román 5, olasz és szlovák 4—4, angol 2, horvát, szerb, lengyel, latin 1—1, többnyelvű 19.

Tartalom szerinti megoszlásuk: politikai és helyiérdekű 356, szaklap (köz- és mezőgazdasági is) 303, vallási, hitbuzgalmi 224, ifjúsági és pedagógiai 136, szépirodalmi, ismeretterjesztő, divatlap 133, hivatalos 64, tudományos, művészeti 62, sport, utazás, fürdő 52, színház, mozi, rádió, zene 38, alkalmi 26, hírlaptudósító 17, egyesületi 14, élclap 13, vegyes 17.

Nem kívánom részletezni, hogy milyen napilapok és folyóiratok indultak meg 1941-ben, de nem lehet szóvá nem tenni azt a sajnálatos körülményt, hogy ugyanakkor szünetelni vagy megszűnnie kellett (pénz-, papír- vagy tudománypolitika-hiánya miatt?) a *Levéltári Közleményeknek*, a *Minervának* és a *Nyelvtudományi Közleményeknek*.

A címekben beállott változások közül legemlékezetesebb a 34. évf. 8. számáig eljutott *Nyugatnak Magyar Csillag*gá történt kényszerű átkelesztése.

A IV. és V. fejezetről, 1941. évi térkép- és zeneműtermésünkről illetékes szakemberek külön számolnak be.

*

Nemzeti bibliográfiánk munkásait köszönet és elismerés illeti, hivatalos szerveinket pedig az a kötelesség, hogy a Magyar Könyvészet folytatását minden nehézség ellenére s minden körülmények között biztosítani kell.

BISZTRAY GYULA.

*

Az 1941. év folyamán Magyarországon megjelent *zeneművek* jegyzéke (K. DEDINSZKY IZABELLA szerkesztésében) több, mint 1000 zeneművet sorol fel. Ezek közül mintegy 70 azoknak a kiadványoknak a száma, amelyeknek a komoly magyar zenekultúrát kellene képviselniök. Azért mondjuk szándékosan így: kellene, mert egy nagyobb kategórián belül a nívó-meghatározás többféle szempontból is igen kényes kérdés lett volna, így megelégedtünk azzal, hogy az idesorolt szerzeményeket művészi *tendenciájuk* szerint választottuk külön a többiektől. E szerény 7%-ot kitevő csoport tagjai tudniillik nem mind komoly művészi színvonalon álló művek, inkább negatíve tudnánk e csoportnak szabatos meghatározást adni: nem nóták és nem slágerek. Magas kultúrájú zeneművet csak igen óvatosan szabad keresgelnünk közöttük, s ezeknek egyrésze is idegen mesterek átírt, vagy magyar szöveggel ellátott műve; hangszeres műre pedig alig akadunk (1% alatt). Így a fentebb jelzett körülből 7% az egyházi vokális zene, a világi kórusirodalom, a műdalok és a népdal-

gyűjtemények, illetve népdalfeldolgozások területéről adódik össze, eltekintve az egészen elenyésző számú pedagógiai műtől.

Bár az egyházi műveket a komoly zeneművek kategóriájába soroltuk, nem hallgathatjuk el, hogy közöttük művészi szempontból elég sok kétes értékű szerzemény búvik meg s ugyanez mondható a világi kórusirodalmat reprezentáló művekről is; a vallásos beállítottság respektálandó tényét itt a hazafias témakör hasonlóan hálás volta váltja fel. A műdaloknál is fennforog a művészi kétség esete, amennyiben sokszor csak a megzenésített szöveg képvisel költői értéket, nagy költőnek jelentéktelen verse esetében pedig pusztán a költő szuggesztív neve kötelezett arra, hogy az illető dalt nem felejtették a többi 93% között. Míg az egyszerű, kísérletnélküli népdalkiadványok híven adják vissza a népművészet produktumait, azoknak feldolgozásai között már gyakran hiába követelődznék a művészi igény. Könnyen érthető ez, hiszen a folklórisztikus irány nagyjai akaratlanul is bolygó-hadát létesítettek maguk körül s a népdalfeldolgozás konjunkturális lehetőségeinek hatása alatt olyanok is komponistákká igyekeztek szublimálódni, akiknek erre semmi okuk nem volt. (Ez a tétel a jelenben is megállja a helyét.)

Mindezek meggondolása után a jelzett szerény kisebbség nivó szempontjából további zsugorodást szenved.

Bár a *l'art pour l'art* bibliografizálásnak nincs más célja, mint a való helyzet feltárása a nyomdákban és sokszorosítóvállalatoktól kikerült kiadványok terén, nem érdektelen rávilágítanunk arra a hiányosságra, amely a való kultúrhelyzet visszatükröztetésének szempontjából a betűs nyomdai termékek és a zeneművek bibliográfiái között a zeneművek rovására minden esetben fennáll. (Hazai tekintetben különösen érezhető ez.)

Az a két realitás, hogy a betűolvasók száma nehezen arányosítható a kottaolvasók számával, s hogy a betűs nyomdai termékek előállítására sem költség, sem nehézkesség szempontjából nem hasonlítható össze a kottakiadásal, — már magában véve sokat megmagyaráz.

A zeneművek kiadásának helyzetét tulajdonképpen csak a szépirodalmi és költői művek helyzetével szabadna összemérnünk, de így is hasonló aránytalanságot tapasztalhatnánk a zene rovására.

Ha zeneéletünk statisztikáját a kizárólag itthon megjelent kiadványok alapján kellene megszerkesztenünk, igen szomorú kép tárulna elénk s még a hasonlíthatatlanul előnyösebb képet mutató koncertműsor-statisztika hozzáadásával sem közelítenénk meg annyira a valóságot, mint amennyire az pl. szépirodalmi téren egyszerű bibliografizálással elérhető. A valóságos magyar zenei kultúrhelyzet éppen produktivitás szempontjából mondható kielégítőnek s talán éppen a műértés és a vele járó műkereslet elégtelenségében kell keresnünk a kottakiadás üzleti nehézségeinek első faktorát. Mivel a komoly zene a komolytalan nagytömeg szórakoztatására nem alkalmas, a kiadók rendszerint csak a legreprezentánsabb komoly szerzők műveinek kiadására mernek vállalkozni. Érdekes, hogy ilyenek neveivel a bibliográfiában alig találkozunk s ha igen gyéren reájuk bukkanunk, rendszerint jelentéktelen műveik képviselik őket. Ennek a látszó-

lagos ellentmondásnak oka az, hogy nevesebb szerzőink számára viszont a külföldi nagy kiadók szerződésai mutatkoztak előnyösebbeknek.

Hangversenyeinken, ahol most már mindjobban helyet kap a mai szerző-generáció, az előadók rendszerint kéziratból játszanak. Mint fentebb említettük, a valóságos helyzetkép felvázolásához a koncertműsorokat is figyelembe kellene vennünk. Eléggé hű képet azonban ezzel sem érnének el, mert számításba kell vennünk az alábbiakat is: az előadók — akár szólisták, akár együttesek dirigensei — rendszerint a várható siker szerint mérlegelik az új és előadatlan műveket, tehát elsősorban a hatássóság nyom a latban. Egészen neves előadó, akinek hangverseny sikerét már pusztá neve biztosítja, a legkritkább esetben foglalkozik az új generáció termésével.

Hogy jobban közeledhessünk tehát a limesz felé, szükség volna minden évben egy, a Magyar Zenei Szemle 1942. évfolyamában Bartha Dénes által szerkesztett zeneműjegyzékhez hasonló bibliográfiára. (E jegyzék során a szerkesztő a komoly zene művelőitől kiadatlan műveik adatait is közölte. Bibliográfiai szemmel nézve a teljesség kedvéért természetesen a könnyű zenei termékek hasonló jegyzékének elkészítése is szükséges volna.)

A zenei kéziratok bibliografizálását az irodalmiakéval szemben még az is indokoltta teszi, hogy míg a könyv, füzet, stb. . . már önmaga elvégzi saját népszerűsítését, addig egy zenemű publikálásához előadók közreműködésére van szükség. Egy kiadatlan regény nem lehet népszerű, de egy kiadatlan zenemű gyakori előadásai révén ismertté válhatik. Amikor tehát a zeneművekről mindössze egy kiadványjegyzékkel rendelkezünk, nemcsak a szerény és néma művek felemlítését hanyagoljuk el, hanem sokszor elbujtatjuk a jelentős és sűrűn hallható, de kiadatlan darabokat is.

Az Országos Széchényi Könyvtár zeneműtára — amelynek súlyos bombatalálat következtében előállott veszteségeiről, valamint újjászervezéséről következő számunkban szeretnénk helyzetképet nyújtani — több okból szükségét látja egy contemporain kéziratgyűjtemény felállításának. A szerzők részéről történő megfelelő frekvenciáttság esetén e gyűjtemény időnkénti katalóguskiadványainak nagy szerepe lehetne a valóban létező, de fenti okokból nyomdafestéket nem látott magyar zeneművek bibliografizálásánál.

Budapest, 1945. december 20.

VÉCSEY JENŐ.

*

Nagy Júlia az 1941-ben Magyarországon megjelent térképek jegyzékének összeállítója a térképajtákat a következő két csoportra osztja: 1. atlaszok, 2. térképek. Az atlaszok között — ABC rendben — főleg az alsó- és a középfokú iskolai atlaszok neveivel találkozunk. Ezek teszik ki a megjelent atlaszok túlnyomó többségét. Ezekután kerülnek sorra a világháborús hadieseményekkel kapcsolatos atlaszfélék, illetve, még szerényebb kivitelű és tartalmú térképgyűjtemények. Ezzel az 1941-ben megjelent 19 atlasz sora jóformán teljesen ki is merül.

Az 1941-ben megjelent térképeket szerző szintén a címük ABC rendjében állította össze. Így, a valamivel több, mint 200 térképcím között vegyesen következnek a megjelent katonai, kataszteri, vízi, geológiai, közgazgatási, gazdasági és világrészeket ábrázoló térképek, továbbá a nagymértékű alaprajzok is.

A térképkatalógus címírásmódja általában megegyezik az Országos Széchényi Könyvtár ide vonatkozó szabályaival. Az egyöntetűség fennáll szerzőnek az 1936—40. évciklusról önálló kötetben megjelent térképcím rendszerező művében meghatározott irányelvekkel is. Vagyis, feltünteti a térképlap címét, a térkép szerzőjének a nevét, a térkép mértékszámát, esetleges sorszámát, a térképlap nagyságát cm-ekben, a rajz kivitelét (pl. szintvonalozás, csikozás, színárnyalás), esetleg célját és, ha nagyobb, önálló térképsorozat tagja, a sorozat címét is (pl. „Átnézetes talajismereti térképek“, „Kataszteri térképek“, stb.) A térképkatalógusban való könnyű eligazodást, — a mellett, hogy a címek ABC-rendben vannak és ugyanaz a térkép még saját címének minden fontos címszava alatt is megtalálható, — a fejezet végéhez csatolt „Térképek helységmutatója“ című betűsoros jegyzék is elősegíti.

Szerzőnek fentiekben ismertetett műve szervesen illeszkedik az 1000 oldalas, 1941. évi „Magyar Könyvészet“ vaskos kötetének nagy gonddal összeállított többi fejezetéhez. Ugyanolyan gondosan és mindenre kiterjedő pontossággal készült ez a fejezet is, mint szerzőnek az 1936—40. ciklus térképészetről összeállított önállóan megjelent kötete. Mind a két bibliográfiai művet nagy haszonnal forgathatja úgy a szaktudományok művelője, mint az, akit csak a gyakorlati élet kényszerít a térképekkel és a térképészettel való sűrűbb foglalkozásra.

LÁNG SÁNDOR DR.

A magyar könyvkiadás helyzete a pénzromlás idején.

A magyar könyv sorsának történetírója nem igen fog izgalmasabb korszakot találni a modern könyv történetében, mint azt, amelyet a második világháború kitörése óta átélünk. 1938-ban még bőségesen állott rendelkezésre a szükséges nyersanyag: papiros, festék, könyvkötő anyag, s a szükséges gépi berendezés. Ettől az időtől kezdve azonban fokozatosan jelentkeztek a háborús nehézségek, bár látszólag hatalmas lendületet vett a magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem.

A könyvforgalom emelkedését részben a felvidéki és erdélyi területek átmeneti visszacsatolása okozta, nagyobb részben azonban azért következett be, mert az egyéb árucikkekben mindinkább fellépő áruhiány könyvvásárlásra késztetett olyanokat is, akik márkás csesebecsék, finom piperecikkek, választékos divatárak bősége esetén nem könyvajándékkal kedveskedtek volna. Bizonyos mértékben a háborús viszonyok következtében kényszerszórakozás is lett az olvasás.

Ezek az okok konjunkturális üzletággá fejlesztették a könyvkiadást. Régi, patinás kiadóvállalatok mellett kisebb-nagyobb új vállalkozások valósággal fölburjánzottak, úgyhogy a Magyar Könyvkiadók és Könyv-

kereskedők Országos Egyesületének békeidőben 25—30 tagja 100 körüli számra szaporodott föl, jöllehet az iparjog mind-egyre szigorúbb rendelkezései némileg fékeztek is ezt a nagy lendületet. A hivatásos könyvkiadók mellett rengeteg magánvállalkozói kísérlet történt, mert átment a köztudatba az a hiedelem, hogy a könyvkiadás kitűnő üzlet.

Ez a háborús konjunktúra az 1943/44. évi téli idénnyel úgyszólván egycsapásra befejeződött. Az 1944 tavaszán bekövetkezett események: német megszállás, rendszeressé váló légitámadások, az állandóan súlyosbodó cenzúrintézkedések, könyvégetések és elkobzások mindmegannyi újabb gond és nehézség kezdete volt.

Budapest ostroma után pedig úgyszólván mindent újra kellett kezdeni. A nyomdák a gáz- és villanyszolgáltatás hiánya miatt álltak és csak kitartó, szívós munka árán indult meg újból a termelés.

Az ország kifosztottsága, az általános anyagihiány magával hozta a végeláthatatlan pénzromlást, inflációt. A pénzügyi nehézségek az árak határtalan emelkedéséhez vezettek és a könyvkiadó azon vette magát észre, hogy a könyv az esetenként végrehajtott kisebb-nagyobb áremelések ellenére is teljesen lemaradt minden egyéb portéka áráról. Sürgős átmeneti intézkedésre volt tehát szükség.

Így született meg az alapár és szorzószám rendszere, amely már az első világháború utáni infláció idején is jól bevált.

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének kiadói szakosztálya 1945. június elején határozta el a szorzószám bevezetését és az egyesület választmánya határozta el időről-időre a szorzószám megváltoztatását. Az első szorzószám 10 lett, főképen azért, hogy az árszámítás könnyebb legyen. Ehhez a szorzószámhoz alkalmazva állapította meg minden kiadó kiadványainak alapárát, mely általában megfelelt az 1944 decemberi bolti áraknak. Egyes műveknél azonban az akkor érvényben volt árat emelni, viszont másoknál mérsékelni kellett, hogy ne legyenek súlyosabb aránytalanságok.

A könyvárusi szorzószám megállapításánál a következő tényezők estek latba:

1. a könyvnyomdai,
2. a könyvkötészeti árak alakulásai, amelyek ugyancsak szorzószám-változásokban jutottak kifejezésre, csak hogy más alapárból kiindulva és más alakulási görbével.

Az alapárakat a Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete által meghatározott 1938. évi irányárak adták, de 1945 novemberétől magukat az alapárakat is emelték kb. 25%-kal. Általában fele akkora volt a könyvárusi szorzószám, mint a nyomdai és könyvkötészeti. 2.000.000 könyvkereskedői szorzószámmal pl. 4.000.000 nyomdai szorzószám esett egybe. De az életbelépés időpontjai sem voltak azonosak, többnyire lemaradt a könyvkereskedelmi szorzószám néhány nappal, azonfelül pedig a könyvszorzószám a dolog természetéből folyólag nem léphetett érvénybe visszamenő hatállyal, mint pl. a bérhét kezdetéig visszanyúló nyomdai ár-megállapítás.

3. A papirosárok változása. Ez is szorzószám-rendszerben jelentkezett, melynek alakulása az előbbiekhöz hasonló módon ment végbe a

maga árvonalán. A papírárak kiindulási alapjául az 1944 március végén érvényes árak szolgáltak. A szorzószám itt is lényegesen magasabb volt, mint a könyvnél: a 2,000.000-s könyváruai szorzószámmal pl. kb. 6,000.000 papiros-szorzószám esett egybe.

4. Végül a kiadvállalati alkalmazottak fizetésének változásai.

Az alkalmazotti fizetések módosítása eleinte úgy történt, hogy a magánalkalmazottak ú. n. kollektív-szerződését újból és újból fel kellett mondani és újabb fizetésminimumokat kellett megállapítani, utóbb a gyorsuló infláció szükségessé tette, hogy kormányintézkedések szabályozzák az érvényben maradó kollektív szerződés szerinti illetmények százalékos felemelését vagy pótlékolását, a munkavállalóknak járó kalóriamennyiség megváltási összegét stb.

A kiadók kezdetben úgy gondolták, hogy a szorzószám mintegy könyváruai belső ügy lesz s a közönségnek úgyszólván nem is kell tudnia a változásokat: a végösszeg fogja csak érdekelni a vásárlót. Ez azonban nem így történt.

Mindinkább megnyilvánult az a törekvés, hogy az egyre fokozódó inflációs jelenségek, az áranarchia ellensúlyozása érdekében a könyvárak mérséklősen hassanak. A tankönyvek ármegállapítása pedig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe tartozván, a kultusz-kormány az emelkedések bizonyos periodikus rögzítésére törekedett. Először az történt, hogy 1945 szeptember havára rögzítették a tankönyv-szorzószámot, azontúl pedig az a gyakorlat alakult ki, hogy az újabb szorzószámokat mindig egy-egy hétre állapították meg és a változásokról a „Köznevelés”-ben, később a napilapokban is tájékoztatták az érdekelteket.

Ilymódon a könyváruai szorzószám mind általánosabban ismertté vált, s a könyvkiadás is áttért arra a gyakorlatra, hogy a változásokat a napilapokban közlétegye és a rádióhírek közt is beolvastassa, a könyvkereskedők pedig kirakatukban kezdték jelezni az érvényes szorzószámot.

Annak a törekvésnek, hogy a könyvszorzószám nyilvánossá legyen, megvolt a maga propagandaereje is. Mivel kivétel nélkül minden árucikk nagyobb, sőt sokszorta nagyobb mérvű drágulást mutatott, mint a könyv, kívánatos volt a könyv aránylagos olcsóságát hangsúlyozni. Különösen jól lehetett ezt a törekvést 1945 karácsonyán megfigyelni, midőn a kiadók a pénzlebélyegzéssel kapcsolatban az addigi 2000-es szorzószámot 1500-ra szállították le és ezt újságcikkek, rádióközlemények, könyváruai kirakatok táblái egyaránt publikálták.

A szorzószám-rendszer bevezetése általában helyesnek bizonyult és népszerűvé vált, úgyhogy bizonyos irányító, ár- és értékrögzítő szerepet is kapott.

Mivel a könyvszorzószám befolyásolta a szerzők százalékos tiszteletdíjának összegét, fokozatosan kialakult az a gyakorlat, hogy az írói megállapodások a szorzószámhoz alkalmazkodjanak, sőt egyéb tiszteletdíjak kifizetésénél is alkalmazták a könyvkereskedői szorzószámot, mint pl. illusztrációk, grafikai munkák díjazásánál.

A könyvkiadásra nehezedeő súlyos helyzet természetesen azzal a következménnyel járt, hogy a könyvtermelés nagyon visszaesett. A demo-

kratikus átalakulás magával hozta a Magyar Írók Szövetsége és a Könyvkiadók Egyesülete közti kollektív megállapodást, mely a szépirodalmi művek írói díjait szabályozza. De sajnos, az írók kizsákmányolása elleni védelmi intézkedések még nem jelentették egyúttal azt is, hogy a megfelelő anyagi erő a könyvkiadás rendelkezésére álljon, így a kollektív megállapodás várt üdvös hatása nem tudott jelentkezni.

Megjelentek tehát a különféle segélykiáltások a magyar könyvkiadás érdekében. Vádak és védekezések, tanácsok és kioktatások láttak napvilágot egyre-másra a lapokban, ankétokat tartottak pártok és intézmények. A segíteni akaró jószándékok és gáncsoskodások egyaránt eredménytelenek maradtak azonban, mert a hibaforrás nem ott volt, ahol azt keresték: a könyv drágaságában vagy a kiadók hozzá-nem-értésében. Nem a könyv volt drága, hanem könyvvásárlásra nem tellett a könyvszerető közönségnek, mert elsősorban a primér szükségleti cikkekre kellett a szűkös jövedelmet fordítani: élelemre, lakásra. Ruházatra már általában nem jutott belőle, még kevésbé a kulturális igények kielégítésére. És nem a hozzáértés hiányzott egyszerre a könyvkiadó szakemberekből, hanem az anyagi erő a könyv olvasóknál a vásárláshoz.

A magyar könyvkiadás betegségét semmiféle tüneti kezeléssel meggyógyítani nem lehetett, mert betegsége az általános gazdasági helyzet velejárója, függvénye volt.

A könyvkereskedelmi szorzószámok alakulását a következő összeállítás mutatja:

1945. június	15-én	érvénybe lépett szorzószám	10
július	15-én	„ „ „	15
augusztus	13-án	„ „ „	20
„	26-án	„ „ „	25
szeptember	24-én	„ „ „	40
október	8-án	„ „ „	50
„	15-én	„ „ „	100
„	18-án	„ „ „	150
„	31-én	„ „ „	200
november	2-án	„ „ „	300
„	9-én	„ „ „	600
„	21-én	„ „ „	800
„	29-én	„ „ „	1.600
december	7-én	„ „ „	2.000
„	21-én*	„ „ „	1.500
1946. január	2-án	„ „ „	2.500
„	12-én	„ „ „	3.000
„	17-én	„ „ „	5.000
„	21-én	„ „ „	9.000

* Ekkor történt a pengő felülbélyegzése, miáltal a pénzjegymennyiség negyedrézsére csökkent, átmenetileg némi áresés következett be.

1946. február	8-án	érvénybe lépett szorzószám	25.000
„	18-án	„ „ „	30.000
„	22-én	„ „ „	66.000
március	4-én	„ „ „	100.000
„	11-én	„ „ „	130.000
„	25-én	„ „ „	170.000
április	1-én	„ „ „	300.000
„	8-án	„ „ „	500.000
„	11-én	„ „ „	1.000.000
„	18-án	„ „ „	2.000.000
„	25-én	„ „ „	4.000.000
május	2-án	„ „ „	9.000.000
„	9-én	„ „ „	25.000.000
„	16-án	„ „ „	100.000.000
„	23-án	„ „ „	600.000.000
„	31-én	„ „ „	2.000.000.000
június	6-án	„ „ „	8.000.000.000
„	13-án	„ „ „	60.000.000.000

Ekkor az infláció már olyan rohanó iramot vett, hogy a szorzószámokat napról-napra kellett volna meghatározni. Ezért a kiadók arra a gyakorlatra tértek át, hogy a szorzószámot „adópengőben“ állapítsák meg, mint ahogy a kereskedelmi élet egyéb területein is fokozatosan bevezették az árak adópengőben történő megjelölését.

Az adópengő-szorzószámtól azt a jótékony hatást is várták, hogy nem kell majd hetenként emelni a szorzószámot, ám az infláció rohama a „stabil“ pénz szerepét játszó adópengőt is elragadta.

A könyvárusi adópengő-szorzószám tehát azt jelentette, hogy a könyv alapárának, valamint az adópengő-szorzószámnak és az adópengő naponta hivatalosan közölt papírpengő-árfolyamának szorzata adta a könyv papírpengő-(vulgo: símapengő-)árát.

Az adópengőben megállapított szorzószámok a következőképpen alakultak:

1946. június	17-én	érvénybe lépett szorzószám	25.000	adópengő
„	28-án	„ „ „	35.000	„
július	8-án	„ „ „	100.000	„
„	11-én	„ „ „	200.000	„
„	16-án	„ „ „	1.000.000	„
„	23-án	„ „ „	15.000.000	„
„	25-én	„ „ „	30.000.000	„
„	26-án	„ „ „	100.000.000	„
„	27-én	„ „ „	200.000.000	„

Midőn a forint-átszámítási rendelet megjelent és 200.000.000 adópengő értéke egyenlő lett 1 forinttal, a könyvkiadáság abba a helyzetbe jutott, hogy az alaparat egyenlőnek vehette a forint-értékkel. Ez is mutatja, hogy a szorzószámok megállapításánál milyen nagy gonddal s egy-

úttal milyen reális mértéktartással jártak el a kiadói választmány tagjai. (Az adópengő utolsó, tehát 1946. július 29-i értéke 2.000 trillió [2.000,000.000,000.000,000.000] papírpengő volt.)

Ahogy e sorokat írjuk, a forint már régen kiállotta a tűzpróbát és valóban értékálló pénznek bizonyult, bár a stabilizáció természetesen csak fokozatosan érezte jótékony hatását. A könyvárak némi módosítása is elkerülhetetlen volt 1946 augusztusában: egyes cikkeknel emelni, másoknál csökkenteni kellett a régi alapárakat.

Az árszámítások azonban most már reális alapon nyugodhatnak és ha a könyvárak a magasabb termelői költségek, a papírhiány és a közönség kisebb vásárlókészsége miatt a békebeli mértéknél még mindig magasabb árszínvonalat mutatnak is, napról-napra közelebb jutunk a gazdasági élet egészséges vérkeringéséhez.

MÁTÉ KÁROLY.

A kötelezpéldánybeszolgáltatás 1945. évi mérlege.

A háború utáni esztendő egyes időszakaiban vizsgálva a kötelezpéldány-beszolgáltatás viszonyát az 1943—44-es esztendőkhöz, rögtön kiviláglik nyomdavidágunk óriási pusztulása, de azonnal meglátszik annak lassú és fokozatos felemelkedése is.

1945-ben Budapesten április hó végéig csak 5, a második évnegyedben 41, a harmadikban 89, és a negyedikben 98 nyomda működött. A vidéki nyomdák száma Erdély, a Felvidék és Délvidék elszakadásával 785-ről 423-ra csökkent. Ezek közül az első és második félévben 76, a harmadik negyedben 105 és a negyedik évnegyedben 138 működött. A budapesti 398 nyomda közül 237 és a 423 vidéki nyomda közül 262 nyomda sorsáról 1946. év elején még nem tudtunk semmit. Ekkor indultak meg a nyomozó munkálatok arra vonatkozóan, hogy e nyomdák közül mennyi pusztult el részben vagy teljesen, vagy hány nyomda szünetel egyéb okok miatt.

Érdekes a beszolgáltatott kötelezpéldányok számának növekedése az egymást követő negyedekben. Az első és a második évnegyedben összesen 342 könyv, illetve füzet, 2529 különböző aprónyomtatvány, a harmadik évnegyedben 292 könyv, illetve füzet és 3970 aprónyomtatvány és az utolsó évnegyedben 1142 könyv, illetve füzet és 3824 aprónyomtatvány jelent meg, illetve ennyit szolgáltatott be. A folyóiratok és hírlapok száma összesen 1435 volt. Amíg 1943—44. évekhez képest 1945-ben az aprónyomtatványok alig 40%-os csökkenést mutatnak, addig a könyvtermelés terén ez az esztendő 80—90%-os csökkenéssel zárult a hírlap és a folyóiratok száma pedig 75%-kal kevesbbedett.

(G. M.)

ISMERTETÉSEK.

Teller Frigyes: Magyarország középkori hangjelzett kódexei. Budapest, 194. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. XX., 35 l. — 8°
A középkori kéziratok zenepaleográfiai kutatása lassan, vontatottan indult meg. A XIX. század közepén DANJOU több buzgósággal, mint kritikai érzékkel fog a középkori neumált kéziratok feldolgozásához. Az első módszeres eredményt a Solesmes-i bencések munkaközössége adta, G. POTHIER: *Les mélodies grégoriennes d'après la tradition*. (Tournai, 1880.) c. munkájában. A. MOCQUEREAU vezetése alatt szerkesztett *Paléographie Musicale* már hatalmas arányú folytatása volt a megkezdett kutatásnak. E téren ma használható kézikönyv gyanánt forgathatjuk G. M. SUNOL *Introduction à la Paléographie Musicale Grégorienne*, (Párizs, 1935.) c. munkáját.

Tanulmánya bevezetésében a szerző a koraközépkori hangjelzésről, a neumák rögzítésének kezdetleges módjáról ad hasznos felvilágosítást. A neumák ismerete ugyanis a karoling írású kódexek datálásában és lokalizációjában elsőrendű segédeszköz lehet, mert a neumák, scriptóriumok szerint szembetűnőbb különbséget mutatnak, mint a kódexek írásmódja. A szerző nem tekinti végig a magyar középkor hangjelzett kódexeit, tanulmánya inkább hasznos figyelemkeltés e téren. A tárgyhoz nem tartozó történelmi távlatok ismétlődő ecsetelése, a könyvmásolók már másunnal ismert, s talán fölösleges felsorolása, néha ugyan elvonja figyelmünket tudományos okfejtéseitől, de célkitűzése mindvégig világos, tárgyalása alapos.

A magyar középkorban az énekoktatás melegágyai a középkori iskolák voltak. Pannonhalmán már 1204-ben tanították rendszeresen az éneket. A kartauziak egyik XV. századi antifonáléja (E. Ktár 101. sz.) utasításokat tartalmaz a hangjelzések írását illetőleg.

A legrégebb magyar kéziratok zenepaleográfiailag a Szent Gallen-i scriptórium hatása alatt állanak. Erre mutat HARTWICK-ARDUIN győri püspök *Agende Pontificalis*-a is, amelynek vízkereszti játéka, az *Officium Sepulchri* és az *Exultet* szövege neumálva jelenik meg előttünk. (Zágráb: Érseki Ktár. R. M. 165.) A *Halotti beszédet* tartalmazó PRAY-kódex *Sacramentarium*ának neumái részben szentgalleni, részben metzi francia sajtáságot árulnak el.

A neumált középkori kéziratok leginkább töredékben maradtak ránk. Sajnos, ép Magyarországon a kéziratok barbár felszabdálása a szerző megállapítása szerint, a XVI. század közepén oly veszedelmes méretet

öltött, hogy a Szentszéknek kellett az oktan, és tudatlan „homines ineruditi, litterarum ignari“ kártevők ellen fellépni. Ily neumált szöveg-töredéket talált a szerző a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának, PAULUS DE SANCTA MARIA: *Dialógus*, (Argent, 1471.) c. ősnymtatványában (Antiphonarium missae részlet, X. sz.) a szentgalleni neumák sajtóságával. Egy másik töredéket a Győri Nagyobb Papnevelő Intézet könyvtárának egyik könyvtáblakötéséből áztattak ki. X—XI. századi breviáriumrészletet tartalmaz.

Szerző érdeme, hogy magyar viszonylatban, Radó Polikárp mellett, felhívta a figyelmet a neumák jelentőségére a kéziratok kormeghatározása és lokalizációja szempontjából. Ha mindezeket figyelembe vesszük, egy lépéssel előbbre juthatunk a kódexek diplomatikus leírásának pontosságában.

GÁBRIEL ASZTRIK.

Radó Polikárp: Nyomtatott liturgikus könyveink kéziratos bejegyzései. Budapest, 1944, Orsz. Széchényi Könyvtár, 124 l. — Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai XIX.

A szerző, aki nemrégiben a magyarországi kéziratos liturgikus kódexek inventáriumát állította össze (*Index Codicum Manuscriptorum Liturgicorum Regni Hungariae*, Bpest, 1941, Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai XIV. sz.), legújabbban a nyomtatott liturgikus könyveket is átvizsgálta. Átnézte a nagyobb pesti könyvtárakban, vidéki szerzetesházakban található ősnymtatványokat, XVI. század eleji misszálékat és breviáriumokat, számszerint 141-et és az azokban található, latin, magyar és más idegennyelvű bejegyzéseket veszi jelen tanulmányában vizsgálat alá.

A magyar liturgikus mult nyomtatott emlékeinek átkutatása megérdemli ezt a munkát, mert mi magyarok, a termelés gazdagságában nem maradtunk el egy nemzet mögött sem. Az esztergomi misszálé 1484—1518 között tizenhárom kiadással dicsekedhetik. A zágrábi és pécsi egyházmegegyének önálló misekönyve, az egrinek pedig saját breviáriuma volt.

RADÓ POLIKÁRP elsősorban azokat a liturgikus bejegyzéseket ismereti, amelyek a miserend, fogadalmi misék, egyházi év és ünnepköre, körmenetek, szentségek és szentelmények kiszolgáltatójának módjára vonatkoznak.

A logikus beosztásban felépített fejezetekből rendkívül érdekes kép bontakozik ki. Megtudjuk, hogy a Dunántúl a XVI. század elején, akár csak Franciaországban, még szokásban volt az ú. n. „missa sicca“, száraz mise. Misét mondattak a fekete halál ellen; népi babonák lecsapódásának nem egy nyomára bukkanhatunk. A bejegyzések elárulják az ország egyes vidékein különös népszerűségnek örvendő szentek neveit. Szűz Mária sebeit Felvidéken, Haviboldogasszony ünnepét délvidéken, Szeged környéken ülték meg. A régi magyarok előtt Alamizsnás Szent János különösen népszerű volt, mert TEMESVÁRI PELBÁRT szerint „testét a török császár Konstantinápolyból MÁTYÁS királynak küldte Budára, és most a

budai vár kápolnájában tisztelik“. Szent Gráciánt a tolvajok kiderítésére hívták segítségül. Szent Illés tisztelete keleti hatásra mutat.

Az egyházi évre vonatkozó bejegyzések helytörténeti szempontból szolgáltatnak gazdag felvilágosítást. Pécssett (akárcsak Párizsban) a nagybőjt alatt körmenetet tartottak. Megvolt a keresztség utáni „egyházkelő“ szokása, az anya bevezetése a templomba. Érdekes az aprószenteki virgácsolással kapcsolatban (ma is divatozik Baranyában), a vesszők megáldása. Ez a szokás ma már ismeretlen a Felvidéken, pedig egy kézíratos breviárium szerint a XIV. században Jászó körül is gyakorlatban volt. (Egyet. Ktár. Cod. lat. 36.) Példa van arra is, hogy egy külföldi breviáriumot magyar sajtósággal, magyar szentek propriumával ruháznak fel. Itt jegyzem meg, hogy ennek első kézírati előfordulása Párizsban történt, amidőn a Natio Anglicana kalendáriumába a magyar szentek ünnept írták be az ott tanuló párizsi diákjaink.

A középkorvégi papi lelkiiséget igen szépen tükrözik vissza a gyakran felbukkanó magánimádságok. A szerző sorra veszi mindazokat a nyomtatványokat, amelyekben zenei feljegyzés, vagy egyházzeneire vonatkozó útmutatás található. Különösen érdekesek CSÁRAY MÁTYÁS, pécsi kanonok 1538—1542-re vonatkozó bejegyzései. (Jászóvári Prépostság, Inc. 95. sz.) A szegedi ferencesek templomában használt misekönyv arról tanúskodik, hogy a XVI. század elején a templomban magyarul is énekeltek.

A magyar nyelvű bejegyzések gyűjteménye különösen érdekes fényt vet a régi magyar népszokások, babonás gyógymódok mibenlétére. A pesti Ferencesek Könyvtárában lévő, XV. század végéről való misekönyvben találhatjuk meg az első magyar házassági esküformát: „Te az N. asszonyt szereted, szeretvén hozzád vetted keresztény Szentegyháznak módja szerint örök feleségül, holtodig, holtáiglan, semmi nyavalyában nem hagyod. Isten Téged úgy segéljen.“

A mindig kéznél levő liturgikus könyvek maguktól ajánlkoztak, hogy akár az egyén és családja, vagy az egész nemzet életére, sorsára kiható eseményeket, mint a legtöbbet forgatott, és kéznél lévő könyvekbe feljegyezzék. Ezek az adatok az életrajzi kutatók számára nélkülözhetetlen fontossággal rendelkeznek. A gondos gyűjtést a meteorológiai bejegyzések számbavevése zárja be.

A magyar liturgiátörténet tehát hasznos segédforrás mind a magyar néprajz és irodalom, mind a hazai történelem számára. A vidéki könyvtárak alapos átböngészése, amint RADÓ POLIKÁRP kutatása bizonyítja, még az inkunábulumok számát is szaporíthatja, mint ez, az 1498-as kiadású Missale Strigoniense (G. STUCHS) esetében, a pécsi és pesti ferencesek könyvtárában megtalált példányok esetében beigazolódott.

A szerző eredeti munkássága ellenére, az eddigi kutatók eredményeit lelkiismeretes buzgósággal tünteti fel, amidőn a régiek (KNAUZ NÁNDOR) vagy az újak (HUBAY ILONA) műveit idézi.

A liturgikus kutatások szükségessége nyilvánvaló fontosságú, mert a magyarság multjának világos és hű feltárása, liturgikus életünk emlékeinek ismerete nélkül homályos és hiányos

GÁBRIEL ASZTRIK.

A. Rosetti: *Cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase. Consideratii asupra datării și localizării lor în lumina cercetărilor nouă.* Extras din „Revista Istorică Română”, vol. XIV, fasc. I. (1944). Bucu-rești, 1944. 14 lap.

A román írásbeliség története egy olyan rejtéllyel kezdődik, amelyet a szaktudomány máig sem oldott meg kielégítő módon: maguk a románok sem értenek egyet abban, hol, mikor és milyen szellemi áramlat hatására keletkeztek legrégebbi szövegmélekeik. Mint ismeretes, négy ilyen CORESI-előtti¹ szövegméleket kell figyelembe vennünk:

1. az ú. n. voroneți kódexet, amelyet 1871-ben fedezett fel GH. CREȚU a Bukovinában levő voroneți kolostorban s amely mai, töredékes állapotában az Apostolok cselekedeteinek második részén kívül (18, 14-től kezdve) Jakab apostol egy és Péter apostol két levelét tartalmazza (a kódexet kiadta G. I. SBIERA, 1885-ben);

2. az ú. n. *scheia-i zsolttárkönyvet*, amely egyideig G. ASACHI moldvai író tulajdonában volt, majd STURDZA-SCHEIANU scheia-i könyvtárába, innen pedig a Román Akadémia tulajdonába került (kiadta I. BIANU 1889-ben, majd I. A. CANDREA 1916-ban);

3. a *voroneți zsolttárkönyvet*, amelyet SIM. FL. MARIAN, jeles román néprajzkutató és irodalomtörténész 1882-ben fedezett fel, sajnos, töredékes állapotban, s amely előbb D. STURDZA, majd a Román Akadémia tulajdonába került (kiadta G. GIUGLEA, 1911-ben, valamint G. GĂLUȘCĂ következő dolgozatában: *Slawisch-rumänisches Psalter-Bruchstück*, Halle, 1913);

4. végül pedig a *Hurmuzachi-féle zsolttárkönyvet*, amely E. HURMUZACHI bukovinai történész tulajdonából jutott a Román Akadémia könyvtárába, de mindmáig kiadatlan maradt.²

Mіндеzen szövegek közös sajátságai könnyen összefoglalhatók. Minden esetben cirillbetűs kéziratokról van szó, amelyek másolatoknak látszanak. Legfontosabb közös nyelvi sajátságuk a rotacizmus, vagyis a magánhangzók közt lévő *n*-nek *r*-ré változása, amely ma ugyan az északi románban csak a móc vidéken és az Avas-hegységben él, de egykor sokkal nagyobb területen fordulhatott elő. Minden bizonnyal megvolt Észak-Erdélyben és Máramarosban, valamint szórványosabban Bukovinában és Moldva északi részében; nyomait megtaláljuk azokban a XVI. századi besztercei levelekben is, amelyeket A. ROSETTI immár két kiadásban tett közzé.³ Konkrét időbeli elhatárolást nyújtanak, amint azt legutóbb CARTOJAN nyomtatékosan kiemelte, a kéziratok vízjegyei is: a voroneți kódex horgonyjegye XVI. századi velencei papírra vall, a scheia-i zsolttárkönyv papírjának rókajegye HANS BENKNER és JOHANN FUCHS 1546-ban, Brassó-

¹ A szövegek korát CORESI első nyomtatványai utánra, tehát a XVI. sz. második felébe csak M. GASTER próbálta helyezni, elsősorban a scheia-i zsolttárkönyvnek tévesen 1585-re vonatkoztatott kriptogrammja alapján (*Crestomatie Română*, Buc. 1891, I, CI—CII. 1.).

² A legfontosabb könyvészeti utalásokra nézve v. ö. N. CARTOJAN: *Istoria literaturii române vechi*. Buc. 1940. I, 52. l.

³ V. ö. AL. ROSETTI: *Scrisori românești din archivele Bistriței*. Buc. 1944.

ban alapított papírgyárának róka- (Fuchs-) jegyével azonos; végül megtaláljuk ebben az emlékcsoportban azt a vadkanjegyet is, amely Schweignitz sziléziai város címerére, illetve az ott 1491 óta ilyen jeggyel gyártott papírra utal. Ennél többet azonban szövegeinkről a román filológia nem igen tudott kideríteni s különösen homályban maradt két, művelődéstörténeti szempontból igen fontos kérdés: hol s milyen művelődési, illetve vallási befolyás hatására indult meg egyházi szövegeknek románra fordítása szláv, illetve magyar eredetiből?⁴

E téren oly nagy a bizonytalanság, hogy jóformán az összes elképzelhető feltevéseknek akadt nem is egy, hanem rendszerint számos védelmezője. Minden hipotézisnek van azonban egy közös vonása: a román népnyelvnek liturgikus nyelvként való szerepeltetését csakis valamely nyugati hatással próbálják magyarázni, s abban is a legtöbben egyetértenek, hogy e hatás először Erdély, mégpedig Észak-Erdély románságát érthette el. A román nyelv egyházi használata tehát Erdély románságának nyugatias kultúrvívmánya, csak az a kérdés, milyen nyugati ösztönzésre honosodott meg?

Eme általános megállapításon túlmenően a feltevések három régebbi csoportra oszlanak: IORGA szerint szövegeink *huszita* hatással magyarázandók,⁵ a iasi-i I. BĂRBULESCU viszont *katolikus* befolyásra gondol,⁶ s végül van régóta olyan kutató is, aki — CORESI ösztönzői nyomán — legvalószínűbbnek a *lutheri* protestantizmus hatását véli. Ezt a gondolatot már GASTER, a román kéziratok emlékek legjobb ismerője felvetette,⁷ s később A. ROSETTI a XVI. századi román nyelvről írott munkájában részletesen indokolni próbálta. Sajátos módon azonban a probléma azóta sem jutott nyugvópontra, s ezért most ROSETTI elérkezettnek látta az időt arra, hogy a klasszikus három elméletet továbbbővítő *újabb vélekedéseket* kritikai vizsgálat alá vegye. Mivel mindhárom elméletnek kézenfekvő magyar vonatkozásai is vannak, érdemes ROSETTI megállapításával közelebről megismerkednünk.

⁴ A szláv források kérdése sincsen minden vonatkozásban felderítve; a voronezi kódex forrására nézve v. ö. BUHUS TENORA: *Über die kirchenlawische Vorlage des Codice Voronețean*, Mitteilungen des rum. Instituts an der Universität Wien, 1914, 145—221, l. A scheia-i zsolttárkönyv esetleges magyar eredetijéről v. ö. A. ROSETTI: *Grai și Suflet*, II, 154. l.

⁵ N. IORGA: *Istoria literaturii religioase până la 1688*. Buc. 1904, VII és 45. l., a huszita elméletet már futólag érintette HUNFALVY PÁL (*A rumun nyelv*, Bp. 1878, 102—5. l., *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien—Teschen, 1883, 226. l.), azonban N. DRĂGANU sem dönti el azt a tudománytörténeti szempontból érdekes kérdést, vajjon IORGA közvetlenül HUNFALVYRA támaszkodott-e? (v. ö. DRĂGANU: *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin*, Buc. 1938, 34 l.). Ugyancsak a huszita teóriát fogadta el S. PUȘCARIU (1930) és CARTOJAN (v. ö. 2. jegyzet).

⁶ ILIE BĂRBULESCU: *Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural*. Buc. 1928, 45—102.

⁷ V. ö. GASTER: *Crestom*, I, CXII, valamint *Geschichte der rum. Litteratur*, a Gröber-féle *Grundriss* II. kötetében (266. kk. l.). GASTER s ROSETTI közt a hidat O. DENSUSIANU képezi (*Histoire de la langue roumaine*, II/1, 7. l.).

A ROSETTI nyújtotta seregszemléből annyi első látásra kitűnik, hogy a BĂRBULESCU-féle „katolikus“ felfogásnak nem igen akad újabb képviselője. Ha a románok jobban ismernék a Münchener-kódex családjához s általában a magyar kódexirodalomhoz fűződő vitákat, bizonyára nem így járnának el; sajnos azonban a „Hungarica non leguntur“—elv a Kárpátokon túl éppen úgy érvényesül, mint ahogyan — ezt őszintén be kell vallanunk — a magyar irodalomtörténet sem igen vesz tudomást a román kutatók eredményeiről. BĂRBULESCU nézeteinek kiesésével a vita leegyszerűsödik: az egyik oldalon ott áll a romantikus képzeletű IORGA, aki világosan arra törekedett, hogy a kérdésszövegeket minél régebbinek tüntesse fel, a másik oldalon pedig ott találjuk ROSETTIT, aki teljes józansággal a XVI. század második negyedére gondol s e feltevést igyekszik tárgyilagos érvekkel támogatni.

A legújabb kutatásokból világosan kitűnik, hogy IORGA feltevésének magva, t. i. az, hogy a huszitizmus a románokhoz is eljutott, *semmi pozitív adattal alá nem támasztható*.⁸ Ezt már az első világháború előtt megállapította O. DENSUSIANU⁹ s újabban hangsúlyozta Z. PĂCLIȘANU is.¹⁰ Pusztá feltevés marad tehát N. DRĂGANU némi habozással kifejezett nézete, amely szerint az 1437-i parasztlázadás huszita vonatkozásai szolgálatának magyarázatul a „román huszitizmusra“ nézve. Mindenesetre azonban maga DRĂGANU is elveti azt a felfogást, hogy az északerdélyi körtvélyesi kolostor lett volna a románnyelvű egyházi irodalom első tűzhelye. E kolostor ugyanis közvetlenül a konstantinápolyi pátriárka főnhatósága alatt állt¹¹ s nincs adatunk arra, hogy a XV. században szigorúan ortodox jellegét megváltoztatta volna.

Ily körülmények közt nem meglepő, hogy élete végén, amint ROSETTI helyesen emeli ki, maga IORGA sem ragaszkodott régebbi nézetéhez: a románoknál esetleges kimutatható huszita hatást többé nem szektárius mozgalomnak fogta fel, hanem pusztán kulturális ösztönzésnek, amelynek időpontját nem lehet közelebből megállapítani.¹²

A huszita elmélet tehát, amelynek segítségével román szövegeinket a XV. század derekára lehetett volna visszavetíteni, tárgyi részében összeomlott; nem tűnt el azonban a román irodalomtörténetből az a törekvés, hogy az első szöveget minél régebbi korból származtassa. Ezt

⁸ BĂRBULESCU nézetét kifejezetten cáfolja MILAN ȘESAN: nézete szerint a XV. és XVI. században a katolikus egyház távolról sem volt a román vajdaságokban oly helyzetben, hogy a nemzeti nyelv egyházi használatát neki tulajdoníthassuk (Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sf. Scripturii. Cernăuți, 1939). ȘESAN téved viszont, amikor a luteránus hatást is elveti, egyszerűen azért, mert a „filioque“ dogma elfogadása a luteranizmussal összeférhetetlen. Erről ROSETTI jelen dolgozatában is szól (7. kk. l.).

⁹ *Histoire de la langue roumaine*. Paris, 1914, II/1, 8. l.

¹⁰ Z. PĂCLIȘANU: *Fost-au Românii ardeleni husiți?* Convorbiri Literare, 1933, júl.—aug. 1933, 649—652. l.

¹¹ V. ö. *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Bp., 1941. 418. kk. l.

¹² „O astfel de înrăurire nu poate fi definită cronologic“ (Revista Istorică, XXVIII—1942, 68. l.).

a felfogást képviseli főként Șt. CIOBANU, a román-orosz művelődési kapcsolatok legszorgalmasabb kutatója, aki szerint szövegeink a XV. században, Máramarosban keletkeztek, valószínűleg kétnyelvű, román-rutén területen. Máramarosban virágzó román kolostori élet volt: legalább 14 kolostorról tudunk ezen a vidéken, ami a szlávnyelvű kéziratok szövegek gyakoriságát, hozzáférhetőségét jól indokolná. Idáig ROSETTI is elfogadja CIOBANU okfejtését, azonban sem azt nem írja alá, hogy az első szövegek kizárólag magánhasználatra s nem egyházi szolgálatra készültek (a voronei kódexben ugyanis pontos utalások vannak arra, mely alkalommal kell használni bizonyos szövegeket!), sem azt, hogy a kétnyelvű szent szövegek a szláv, illetve a román nyelv megtanulására voltak szánva, tehát didaktikus céllal íródtak. ROSETTI szerint a román szöveg mellett egyszerűen azért szerepel a szláv eredeti is, hogy a még szokatlan román rész kanonikus hitelességét igazolja, szemmel láthatóan bizonyítsa. A korábbi datációt viszont CIOBANU egyáltalában nem támasztja alá, s ezért ROSETTI joggal veti el mind ezt a feltevést, mind AL. PROCOPOVICINAK azt a — megint huszita ízű — magyarázó ötletét, hogy az Északi-Kárpátokban pásztorokkal együtt vándorló román papok esetleg eljuthattak Morvaországig, tudomást szerezhettek az ottani népnyelvi istentiszteletről, valamint a huszita tanokról, s így jöttek a szent szövegek lefordításának gondolatára.¹³

Ezek után marad a lutheri protestantizmusra építő elmélet, amelyet ROSETTI már 1932-ben kifejtett, cáfolván a scheia-i zoltárkönyv kiadójának, I. A. CANDREÁNAK azt a nézetét, hogy a CORESI-féle szövegek és az északerdélyi rotacizáló szövegek eltérései időbeli különbséggel magyarázandók. ROSETTI szerint inkább nyelvjárási eltérésekről van szó; amint most is hangsúlyozza, DENSUSIANU sem talált a kérdéses szövegekben egyetlen olyan régies vonást sem, amely a XVI. század nyelvéllapotával ne férne össze.¹⁴ A kormeghatározás terén tehát semmiféle nyelvi ok nem kötelez különösebb archaikus jelleg feltételezésére, ami azt jelenti, hogy — egyéb érvek kényszerítő hatása nélkül — tisztán nyelvi alapon nem kell a XV. századra utalnunk. Mivel viszont ilyen régebbi korra utaló történeti érv csakis a bizonyíthatatlan huszita hatás lenne, valóban nem marad más lehetőség, mint a XVI. század első felére gondolnunk. Ez természetesen a lutheri térítés, illetve ideológia hatásához vezet, bár el kell ismernünk, hogy 1544 előttről arra sincs adatunk, hogy a reformáció esz-

¹³ V. ö. Șt. CIOBANU: *Inceputurile scrisului în limba românească*. Buc. 1941. — AL. PROCOPOVICI: *Dacoromania*, X. (1943), 504. kk. 1.

¹⁴ „Les particularités linguistiques ... ne nous autorisent guère à faire remonter ces traductions au-delà du XVIe siècle; on n'y trouve rien qui ne puisse dater de cette époque“ (*Hist. de la langue roumaine*, II, 7. l.). DENSUSIANU érve azonban nem egészen meggyőző: mivel az első reánkmaradt román szövegemlék csupán 1521-ből származik, s a román nyelv fejlődése távolról sem volt oly gyors, mint pl. a francia nyelvé, a XVI. század nyelvéllapotát nem tudjuk élesen megkülönböztetni a XV. századétól, amelyre nézve — a szórványemlékeken kívül — közvetlen forrásunk jóformán nincs is. A szláv szövegek szórványaira ld. DAMIAN P. BOGDAN „oklevélszótárát”: *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*. București, 1946.

méi valamilyen alakban a románokhoz eljutottak volna. Ha tehát ROSETTI a datációt 1530 és 1559 közé helyezi, akkor mindenesetre van másfél évtizedünk (1530—1544), amely továbbra is a pusztá feltevések homályos világában marad.¹⁵ Valószínűleg igaza van azonban P. P. PANAITESCUNAK, amikor kifejti, hogy CORESI semmiesetre sem végezhetett levéltári kutatásokat, hanem olyan szövegeket használt fel, amelyek saját korában keletkeztek (tehát a XVI. század közepe táján!) s Erdélyben bizonyára több példányban közkézen forogtak. Mindenesetre nagyfontosságúnak kell tartanunk azt a körülményt, hogy az első kéziratok papírja már részben BENKNER és FUCHS 1546-ban alapított papírsajtójából származik, tehát — legalább egyes másolatok — 1546 utániak s kapcsolatban állnak azzal a BENKNERREL, aki később CORESINEK is legbuzgóbb támogatója lett.

A kronológia tehát nagyjából ROSETTI szellemében oldható meg s most már csak a szövegek lokalizációja van hátra. E téren a nyelvi érveknek nagy fontosságot kell tulajdonítanunk. ROSETTI szerint (3—4. l.) két nyomós érv esik latba: az egyiket a rotacizmus, a másikat a szövegek magyar elemei képviselik. A kérdés mármost csak az, mily pontos következtetés vonható ezekből a nyelvi tényekből. Sajnos, a rotacizmus bizonyító értéke önmagában nem sok: nemcsak Nyugat- és Észak-Erdélyben találjuk nyomát, hanem szórványosan a XVI. századi moldvai nyelvben is. Éppen ezért próbálta DRĂGANU szövegeinket egyenesen Moldvából, mégpedig a protestantizmussal rokonszenvező DESPOT-vajda korából (1561—63) eredeztetni.¹⁶ DRĂGANU szerint az sem elegendő érv az észak-erdélyi eredet mellett, hogy ROSETTI véletlenül éppen Besztercén találta meg a rendszeresen előforduló, régi rotacizmust.¹⁷ Erre persze ROSETTI azt felelheti, hogy Máramarosban szabályosabban jelentkezik a rotacizmus, mint Moldvában. Csak az a kár, hogy ő érveit elsősorban éppen a kérdéses egyházi szövegekből meríti, tehát közeljár a circulus vitiosus-hoz.¹⁸

¹⁵ 1544: a nagyszebeni román katekizmus szerkesztésének időpontja; 1559: CORESI brassói könyvnyomató tevékenységének kezdete (BIANU—HODOŞ: *Bibl. rom. veche*, I, 21). CORESI már merített az észak-erdélyi szövegekből, tehát azok minden valószínűség szerint korábbiak. — A lutheri hatás kezdeteinek bizonyíthatatlanságáról DRĂGANU: i. m. 36. l.: „Contre cette théorie on peut justement élever les mêmes objections que Densusianu adressait au hussitisme“.

¹⁶ DRĂGANU régebben a huszita hatást vallotta (Dacoromania, III, 913. kk. l.); újabb nézetének 1938-ban adott kifejezést (*Histoire de la litt. roumaine en Transylvanie*, 38. l.), azonban részletesen nem fejtette ki.

¹⁷ „De plus, en ce qui concerne le rhotacisme, il était suffisant que ROSETTI s'arrêtât aussi à Bistrița“ (i. m. 36. l.).

¹⁸ Ezért nem bír bizonyító erővel IORGA érve sem, aki szerint a rotacizmus Máramarosban „permanent și literar“ (Rev. Ist. XXXVIII, 69. l.). Irodalminak azonban csupán e rotacizáló szövegek alapján nevezhető, tehát magukat a szövegeket nem lehet ezen érv alapján lokalizálni! Összefüggő szövegemlékeinken kívül a rotacizmust magában Máramarosban csak két XVII. sz. eleji oklevél emlékből tudjuk kimutatni (ROSETTI: *Limba rom. în sec. XVI*, 69. l.), viszont Bukovinából valamivel több oklevél adatunk van, ami persze lehet véletlen is.

Több bizonyító erőt lehet és kell tulajdonítanunk szövegeink tájnyelvi magyar elemeinek: ezekkel kapcsolatban ROSETTI két, igen helyes kritériumot állít fel:

1. Csakis olyan ritka magyar elemek vehetők számításba, amelyek csupán ezekben a rotacizáló szövegekben fordulnak elő;

2. Meg kell vizsgálni, vajjon előfordulnak-e a mai népnyelvben azon a vidéken, ahová a legrégebb román szövegelemek egyéb érvek alapján lokalizálhatók?

Sajnos, e rosta túlságosan szűknek bizonyult; ROSETTI összeállítása szerint mindössze négy szó csúszott át rajta: *adămană* 'kamat' (< adomány), *felelui* 'felelni vmiért', *fuglu* 'fogoly' és *gilălui* 'gyűlölni' (4. l.). Kérdés azonban, vajjon valóban mind a négy szó használható-e a szövegek lokalizálása szempontjából? E kérdésre határozott nem-mel kell felelnünk! *Fuglu* a voroneji kódex ismert „hapax legomenon“-ja, tehát semmi-féle helymeghatározó jelentőséggel nem bír, *gilălui*-ra a Román Akadémia Szótára tájnyelvi adatot szintén nem idéz, *felelui* nemcsak Szilágy és Maros-Tordamegyében él, de megvan Biharban és Dél-Erdélyben is, akár csak *feleleat*,¹⁹ stb. Egyetlen valóban Észak-Erdélybe lokalizálható adat *adămană*, amelyre ROSETTI csak Beszterce-Naszód megyéből idéz adatot, úgyhogy az embernek szinte az a benyomása, végeredményben az észak-erdélyi, illetve máramarosi származtatás nyelvi bizonyítékai *mindössze egyetlen magyar elemnek önmagában véve nagyon is vitatható tanúságtételére zsugorodtak*.

A „vexata quaestio“ szempontjából e módszer tehát majdnem zsákutcát jelent s ebből kivezető utat az sem nyújtana, ha megjegyoznők, hogy a kritériumként felsorolt négy szóhoz számos más elemet is lehetne csatolni (ily például kifejezetten a rotacizáló szövegek hungarizmusra *izeclean* 'durva' < m. *ízetlen*, v. ö. ALEXICS GY. Magyar Nyelvőr, XVI, 209. l.). A kutatás mai állapotában nem ilyen részletkérdésekről van többé szó, hanem nagy módszertani elvek alkalmazásáról vagy elhanyagolásáról. A rotacizáló szövegek eredetproblémája véleményünk szerint csakis a következő két elv szemmeltartásával vihető közelebb a megoldáshoz:

1. Magát a román protestantizmus kutatását kell a lehető legszélesebb szellemtörténeti alapra helyezni, hogy meghatározhassuk azt a környezetet, ahol s amikor — éppen kéznél levő szláv szövegek felhasználásával — a román nyelvnek egyházi írásbeliségre való alkalmazása a nyugati protestáns eszmeáramlatok hatására megkezdődhetett. Ez a döntő fordulat egyelőre csakis olyan korba s olyan tájra helyezhető, ahol egyébként is van valami nyoma a térítő tevékenységnek. Ilyen nyomnak kell tekintenünk nemcsak az 1544-i szebeni katekizmust, hanem WURMLOCH ALBERT besztercei szász lelkész 1546-i nyilatkozatát is, amely szerint az ő vidékén is, tehát Észak-Erdélyben, „sokan a román papok közül úgy

¹⁹ V. ö. GÁLDI L.: *Samuelis Klein „Dictionarium Valachico-Latinum“*. Bp., 1944, 127—8. l.

fogadják a könyvecskét, mint valami szent dolgot”.²⁰ Ezt a megállapítást megerősíti az 1559-i brassói káté sorsa is: ennek egyetlen nyomtatott példánya Máramaros egyik falujából került elő. A XVI. század közepén tehát, amikor már a BENKNER—FUCHS-féle papír Észak-Erdélybe eljuthatott, itt a reformációnak egyéb adatszerű bizonyítékait is össze lehet gyűjteni. Mindezen mozzanatok természetesen szervesen beleállítandók az erdélyi protestantizmus általános történetébe.

2. Sokkal módszeresebben kell eljárni a nyelvi kritériumok kutatása körül is. Egy-egy ritka magyar elem szövegeinkben akkor is előfordulhatna, ha azokat történetesen Bukovinában vagy Észak-Moldvában írták volna (ahol egyébként megvan a rotacizmus is!). Módszeres vizsgálatnak pedig csak azt az eljárást nevezhetnők, ha odaadó gyűjtőmunkával elkészülne előbb a négy szöveg mindegyikének, azután a négy szövegnek együttesen teljes hang- és alaktana, különös tekintettel a lokalizációs szempontból figyelemreméltó kritériumokra. Ezeket, valamint általában a legfontosabb hang- és alaktani sajátosságokat térképre kellene vetíteni, a Román Nyelvatlasz eddigi köteteinek segítségével s akkor meglátnók, vajjon a legfontosabb izoglosszák valóban mind Észak-Erdélyre, esetleg valóban mind Máramarosra vagy Beszterce-Naszódra utalnak-e? Nem áztatjuk magunkat hiú reményekkel s tudatában vagyunk e módszer elkerülhetetlen fogyatékoságainak is; tudjuk például, hogy az izoglosszák igen nagy mértékben eltolódhattak a XVI. század közepe óta. Hogy azonban szövegeink a nyelvi tények mai eloszlásához *hogyan viszonyulnak*, azt végre egyszer mégis érdemes lenne megvizsgálnunk, hiszen pl. CANDREA nyelvjárási lokalizációs kísérletei egy olyan korszakból származnak,²¹ amikor még sem a nyelvatlasznak, sem Máramarosra vonatkozó modern nyelvjárási monográfiáknak híre-hamva sem volt. Nem unos-untig ismert tekintélyi érveket s külsőleges, könnyen megtámadható látszat-bizonyítékokat kell tehát ismételtetnünk, hanem a kérdés gyökeréig kell leásnunk, hogy az egész problémakomplexust a dunai táj nyelvi és szellemtörténeti mozgalmakba állíthassuk. Reméljük, hogy a jövőben filológiai téren is elmélyül a magyar-román együttműködés s ebből jelentős haszon származik a legrégebbi román egyházi szövegek alaposabb megismerésére.

GÁLDI LÁSZLÓ

Vígh Károly: A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete. Budapest, 1945, Athenaeum ny. 76 [4] l. 8°.

Az időszaki sajtó úgyszólván kialakulásától kezdve magára vonta a tudomány, mindenekelőtt a történettudomány figyelmét. A magyar időszaki lapokról 1810-ben jelent meg először összefüggő tanulmány RUMI KÁROLY GYÖRGY tollából. A fokozatos érdeklődés ellenére mindeddig nincs általánosan elfogadott sajtótörténeti módszer, a sajtótörténeti monográfiák az alapvető szempontokban sem egyeznek meg. Így van ez a világsajtó fórumán főszerepet vivő országokkal is, de még fokozottabban

²⁰ JUHÁSZ ISTVÁN: *Nyugati missziós törekvések a románoknál. Magyarok és Románok*, Bp., 1944, 279—80. l.

²¹ L. a Psaltirea Scheiană kiadásának (1916) bevezetését.

így van Középeurópában, ahol kis nemzetek nagyszámú újságot hoztak létre egymással és a nyugati fejlődéssel szövevényes összefüggésben. Egy-egy nemzet sajtójának tudományos feldolgozása hol az irodalomtörténet, hol a társadalmi és gazdasági fejlődés, hol a politikai történelem felől közeledik tárgyához, annak sajátos, belső lényegét csak a legkritikább esetben állítja munkája tengelyébe. Az összehasonlító vizsgálatot azután — amelyre pedig éppen itt volna állandóan szükség — a szempontok különbözősége meghiúsítja.

VIGH KÁROLY tudatosan számol ezekkel az adottságokkal és a belőlük folyó egyoldalúsággal. Tanulmányának kiadását a „sürgösség“ indokolja; a velünk közös államiságban kialakult népek sajtóját alig ismerjük: az erdélyi román sajtóról három, a kárpátaljai sajtóról két éve jelent meg egy-egy disszertáció. VIGH a szlovákokkal szemben pótolja a mulasztást és a történész szempontját helyezi előtérbe; mint maga írja, munkájának ez is lehetne a címe: A XIX. század szlovák történelme az egykorú hírlapok tükrében. Célja, hogy a szlovák hírlapokból vett szemelvények a mult század szlovák történetének összefüggő fejezeteit alkothassák.

Szerény célkitűzésére mégis rácsafol a dolgozat: VIGH nem mellőzi a modern sajtótudomány alapvető kívánalmait s így — noha figyelmét a szlovák nemzetiség történetére összpontosítja — jól követhető munkájában a szlovák időségi sajtó fejlődése a kezdetektől az első napilap megindulásáig.

A pozsonyi líceumból kiinduló felvilágosult szlovák nacionalizmus terméke a még cseh nyelvű *Presspurské Noviny*. VIGH helyesen állapítja meg, hogy TÁLYAY DÁNIEL egészen 1787. június végéig tartotta fenn a lapot, de téved, amikor ezt az adatát újnak hiszi: a magyar bibliográfiai irodalom már régtől fogva így tartotta számon. (V. ö. pl. e sorok írójától: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941.) Nyilván sajtóhibának tulajdonítható, hogy néhány sorral alább ismét visszatérve a *Presspurské Novinyra* azt írja, hogy az előfizetők hiányában már 1785-ben beszüntette megjelenését.

Néhány kisebb jelentőségű kezdemény, így JURAJ PALKOVIČ *Tatránkaja* után 1845-ben indul L'UDEVIT ŠTŪR lapja, a *Slovenskeje Národňje Noviny* mellékletével, az *Orol Tatranskival*. Ez használja először a közép-szlovákiai nyelvet és vállalja érte a KOLLÁR-féle cseh irány, valamint a BERNOLÁK vezette katolikus csoport támadását. A nyelvi kérdés vitatása nagy helyet foglal a lap hasábjain; politikai lappá csak akkor válik ŠTŪR újságja, amikor a szerkesztő résztvesz az 1847-ben megnyíló pozsonyi országgyűlésen és liberális beállítottsága ellenére szembekerül KOSSUTHAL. A szlovák vezetők úgy érzik, hogy szükségük van a bécsi udvar támogatására. ŠTŪR Bécsbe költözik és fiatal munkatársai 1848. júniusában beszüntetik a lap megjelenését. Októberig nincs szlovák újság; ekkor indul a *Prja'el Ludu*, a magyar *Népbarát* testvérlapja (VIGH nem terjeszkedik ki a különböző nyelvű napilapok összefüggésére); ez még 1849. május-júniusban is megjelenik Debrecenben és a szlovák nyelvhez ragaszkodó, de a magyar szabadsámozgalommal együtt haladó irányt képviselte a rövid-életű pozsonyi *Slovácké Novinyval* együtt.

A szlovák felkelés vezetői e közben Bécsben és Olmützben sürgették kormánypárti szlovák lap engedélyezését. 1849. július 10-én a kormány RADLINSKIJT bízta meg a *Slovenské Noviny* szerkesztésével. A Bécsben megjelenő lap a szabadságharc ellen cikkezett, a trón iránti hűséget hirdette, JELLASIC-ot tette mintaképpé. 1850-től már nem is szlovák, hanem cseh nyelven írták. A Bécsben csalódott szlovákok új lapja 1850-ben indult *Cyrrill a Method* címmel, Selmecebányán. Mint címe is mutatja, vallási lap volt, főleg iskolai és kulturális ügyekkel foglalkozott. Kulturális téren közös frontot alkotott a Szent István-Társulat pesti szlováknyelvű néplapjával, a *Katolícké Noviny*val. VIGH a *Katolícké Noviny* alapításáról, irányáról, szerepéről nem szól, pedig érdekes volna tudni, miért és milyen közönségre támaszkodva állott fenn egymás mellett a két azonos irányúnak látszó lap. A Szent István-Társulat még 1849-ben kezdte meg néplap-alapításait a *Katolíckus Néplap* és a *Katholischer Christ* c. újságokkal. Tervezett román lapja nem indult meg, de 1849. november 7-én, tehát jóval a *Cyrrill a Method* alapítása előtt, létrejött a *Katolícké Noviny*. (V. ö. NOTTER ANTAL: A Szent István-Társulat története. Bp. 1904. 51—52. l.) Szerkesztői: KLEMPA SIMON, PAIÁRIK JÁN és RADLINSKY; ugyancsak PALÁRIK indította a *Cyrrill a Method*ot is. A Szent István-Társulat néplap-alapításainak nyilvánvalóan ösztönző szerepük volt a magyarországi nemzetiségek hírlaptörténetében: 1849-ben a *Katolíckus Néplap* példájára indul az első ruszinnyelvű újság, majd 1856-ban a *Katolíckus Néplap* és a *Katolícké Noviny* testvér lapja, a ruszin *Cerkovnaja Gazeta* (V. ö. BÖÖR GYÖRGY: A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században. Kolozsvár, 1943. 6—7., 14—15. l.)

1857-ben azután a két katolikus lap összeolvadt és RADLINSKY vezetésével kivonta magát a Szent István-Társulat pártfogása alól, sőt a szlovák kulturális érdekek elhanyagolásával vádolt társaság helyett az újonnan alapított Szent Adalbert-Társaság kezébe teszi le a szlovák katolikusok kulturális ügyeinek intézését. RADLINSKY azért némi jelét mutatta a szlovák álláspontnak a magyarokkal való egybehangolására irányuló törekvésnek; ezt megkönnyítette DEÁK és EÖTVÖS liberális nemzetiségi politikája.

Az 1860-i októberi diploma és az 1861-i februári pátens következményeit a szlovákok a *Priatel' L'udu* megalapításával vonták le. PALÁRIK vezetésével a magyar hazában élő nemzetiségek összetartozását hirdetik a germanizációval szemben. A lap rövidéletű volt; már 1861-ben helyet adott a *Peštbudinské Vedomostin*ak. Ez ismét visszakanyarodott a ŠTÚRFÉLE politikához és a magyarok helyett Béccsel, meg a többi magyarországi nemzetiséggel keresett kapcsolatot. A lap anyagi alapját RADLINSKY vetette meg a Szent Adalbert-Társulat segítségével. Táborából kerültek ki a híres túrócszentmártoni memorandum szövegezői. A kiegyezés után egyre jobban előtérbe lépett a szláv gondolat. A memorandistákkal szemben mérsékeltabb álláspontot foglalt el az ugyancsak pesti *Slovenské Noviny*. Végre 1868-ban már ismét szlovák földön, Túrócszentmártonban indult az első nagy ellenzéki politikai lap, a *Národnie Noviny*. Első számában HURBAN és KOSSUTH között von párhuzamot. A nagy szerb nemzetiségi

vezér, MILETIĆ is írt a lapba. 1873-tól kezdve hozta HURBAN—VAJANSKY vezércikkeit, a szlovák sérelmi politika lendületesen fogalmazott hangadóit. Az újság iránya végleg elhajlott a történelmi Magyarországtól a cári Oroszország felé. VAJANSKY 1881-ben irodalmi folyóiratot is alapított, a kéthavonként megjelenő *Slovenské Pohl'ady*.

Méltán nevezi VIGH a XIX. század szlovák sajtótörténetének utolsó negyedét a *Národnie Noviny* korának. VAJANSKY iránya valóságos diktatórikus hatalmat gyakorolt a szlovák szellemi élet fölött. Új irányt csak HODZA hozott 1900-ban, a *Slovenský Denník* alapításával. HODŽA haladó szellemű realpolitikája üti meg a világháború előtti szlovák sajtó alaphangját; a sajtótörténet sajátos szempontjából nézve pedig a fejlődést azzal tetőzte be, hogy HODŽA újságja az első szlovák napilap. Szerkesztője Pesten tanulta az újságírás csínját-binját és ezzel megeremtetette a modern szlovák zszurnalisztikát.

VIGH KÁROLY tartalmaz dolgozatának terhére azt róhatnánk fel, hogy — mint bevezetésében írja — az „ellenzéki“ lapokat helyezi előtérbe; kihagyásai annál kevésbé indokoltak, mert az „ellenzéki“ meghatározásnak nehéz a XIX. század egész szlovák sajtójára vonatkoztatva egységes értelmet adni. A század első felére vonatkozóan a levéltári anyagot is felhasználhatta volna, mint ahogyan megtette azt a munkája keretén kívül az előzmények néhány adatánál. Igaz, hogy magukat az újságokat és az egykorú más forrásokat annál bőségesebben kihasználta s ezzel a magyar kutatók által alig ismert szlovák sajtó anyagának feltárásában úttörő érdem illeti.

DEZSÉNYI BÉLA.

Nagy Júlia: Térképek 1936—40. Az 1936—40. évkör szakkönyvészete. — Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 1942. XVI + 203. l.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára szakkönyvészeti kiadványai sorában a térképek és a térképészet iránt érdeklődők régi és jogos igényeinek kielégítése végett helyet kapott az 1936/40. évi magyar térképstermelés rendszeres és szakszerű seregszemléje is. Mint-hogy kartográfiai irodalmunkban ez az első ilyenfajta nagyobbszabású mű, megjelenése minden tekintetben nagy nyereség a kutató, vagy az érdeklődő laikus számára, mivel egyrészt pl. könnyen hozzáférhet valamely térkép forrásához, másrészt pedig áttekintést nyerhet arról, vajjon az egyes területeket milyen szempontból ölelik fel a különböző típusú térképek.

Szerző az előszóban a térképkatalogizálás bonyolult kérdéseit taglalja, súlyt helyezve arra, hogy a térképek igen tekintélyes része nem önálló mű, hanem másféle tudományos, vagy gyakorlati irányú munkának a melléklete. Szerinte is kívánatos tehát, hogy a térképtári katalógusban is szerepeljenek a különféle könyvekben, folyóiratokban és egyéb nyomtatványokban megjelent térképek.

A kérdéses 5 év sajtótermékeiből szerző 1883 térképcímet közöl, kiszemelt anyaga tehát igen változatos és gazdag, annak ellenére, hogy katalógusába nem vette fel a szövegekőzti ábrákat, továbbá a tisztán sta-

tisztikai vonatkozású térképeket, kartogramokat, szelvényeket, csillagászati térképeket, stb. Ezt azzal indokolja — ami helyes is —, hogy a fentieknek a térképkatalógusba való felvétele nagyon megduzzasztotta volna a bibliográfiát. A térképek negyedrésze könyvekben, folyóiratokban jelent meg.

Az 1936. év előtti szegényes magyar térképbibliográfiai irodalom eredményeihez képest szerző műve igen nagy előrehaladást jelent, mert nem részleteredményeket közöl, hanem egy öt éves ciklus teljes hazai térképészeti termését sorakoztatja fel. Az összegyűjtött térképcímanyag rendszerezésekor IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ térképcsoportosítását használja fel. Ezt a felsorolt gyakorlati szempontokkal helyesen indokolja. Beosztása, ezek szerint, — a következő: A) Katonai térképek. B) Tudományos térképek. C) Államigazgatási térképek. D) Oktatási térképek.

Amint a különféle, szerteágazó kérdésekre kiterjedő előszóban is olvasható, szerző a helyes címleírás alapelveire nézve lehetőleg az Országos Széchényi Könyvtár címírási szabályait követte.

A mű végén terjedelmes hely- és személynévmutató teszi még fokozottabb mértékben használhatóvá a magyar térképészeti irodalom elsőnek megjelent, általános jellegű, jelesül szerkesztett térképkatalógusát.

LÁNG SÁNDOR DR.

RÉSUMÉ — EXTRACT.

L. Szilágyi: *Anonymus: a 200 years old question.*

This essay is really a chapter of the Hungarian historical researches, It demonstrates when the so called Anonymus was discovered and how the author was ascertained and the historical value of the work determined.

Historians know the work of Anonymus only since 1746, when it was published by the Austrian J. G. Schwandtner and the Hungarian Mátyás Bél. Since the 200 years which have elapsed it was a matter of permanent dispute and the debate only recently calmed down. 3 were the main questions: 1. During the reign of which king Béla was the *Gesta Hungarorum* written? Who was the author? What is the value of it as a work of reference?

In the course of time the name of all our four kings Béla came in consideration. [The author namely says that „at one time“... he was the notary „of the most glorious Béla, king of Hungary.“] The generally accepted view to day is, that the „most glorious“ king Béla was Béla III. [reigned 1173--1196], and the *Gesta Hungarorum* was written shortly after his death.

The difficulty in the solution of the second question was raised by the author himself, who did not give his name, and only the words *P. dictus magister* are legible at the beginning of the work. According to the latest opinion the author is: *Magister Petrus* provost of Esztergom. In his youth he was probably student of the monastery school of Sainte Geneviève in Paris. He died about 1218.

The last part of the essay demonstrates the historical value of the *Gesta Hungarorum* in the light of the latest researches.

T. Esze: *To the problem of Mercurius Veridicus.*

The first copy [May 24—30 1705] of the first Hungarian newspaper published in the chancery of Ferenc Rákóczi II. [in function during the years 1703—1711], was discovered by the well-known historian László Szalai in the family archives of counts Károlyi shortly after 1860. In the same archives Kálmán Thaly found the number of July 25—August 9. 1708. These two copies started the Mercurius-question, but later on none of them could be found in the archives. Now the keeper of the Károlyi-archives relates in this essay that the copy of 1708 has been found again, and he communicates two new facts concerning the Mercurius. From the letter of a lieutenant of the guards Imre Perényi, written the 15. August 1708 it may be concluded that there existed also a shorter version of this copy. The author then goes on to discuss press-problems concerning the Mercurius-question.

I. Hubay: *Un bibliophile hongrois: François Kazinczy.*

La vive passion pour les livres qui avait rempli les célèbres bibliophiles hongrois de la Renaissance se ranima au XVIIIe siècle après que la Hongrie

eur passé par cent cinquante ans de luttes atroces contre le Croissant. Grâce à l'activité collectrice de grands-seigneurs opulents, de prélats formés à l'étranger et de gens de lettres cultivés, il se formait alors des bibliothèques privées fort considérables dont les livres de valeur bibliophile finirent par enrichir les collections de nos bibliothèques publiques. L'un des plus passionnés parmi les amateurs du livre de cette époque, c'était l'écrivain François Kazinczy. Il collectionnait toutes sortes de manuscrits, de livres rares, de cartes géographiques, d'estampes et d'autographes, mais parmi tous ceux-là il préférait en première ligne les reliques qui avaient trait au passé de la Hongrie. C'est à ce choix déterminé qu' est due la valeur extraordinaire de sa collection relativement exigüe, comparée aux autres grandes bibliothèques privées. Cet „amoureux des livres et des tableaux“ ne pourra pourtant pas se réjouir de ses richesses jusqu' à la fin de sa vie. Poussé par son enthousiasme vers les idées de la Révolution française, il entre dans la société secrète des „réformateurs“, fondée par Martinovics; on l'arrête, et lorsqu'il sort de sa prison de „2387 jours“, se trouvant dépouillé de toute sa fortune, il est forcé de se séparer de ses collections. Une partie de sa bibliothèque est acquise par le Collège de Sárospatak, l'autre par Nicolas Jankovich, riche bibliophile et collectionneur d'objets d'art. C'est cette dernière partie des livres de Kazinczy qui passera plus tard, de même que la collection Jankovich, à la bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois.

B. Dezsényi : *Littérature et presse périodique.*

Ce furent les historiens de la littérature qui ont pris l'initiative d'écrire aussi l'histoire de la presse périodique. C'est en 1886 que parut la première histoire de la presse hongroise par Joseph Ferenczy: conformément à la conception générale de son époque, Ferenczy a fait l'histoire littéraire des journaux, il mit en relief les publicistes hongrois de l'ère des réformes — Széchényi, Kossuth, Szalay, Eötvös, Dessewffy — qui ont créé le grand style du journalisme hongrois. Quelque savants hongrois des premières décades de notre siècle — János Horváth, Elemér Balás, Tivadar Thienemann, Károly Máté — ouvrirent une nouvelle voie aux recherches concernant la presse, en constatant que ce n'est pas simplement l'article du journal en tant que genre littéraire qui devrait être l'objet des études, mais bien plutôt la presse comme moyen de communication des idées, comme créatrice d'un rapport caractéristique et constant entre les écrivains et le public, rapport défini par le critère essentiel de la presse: la périodicité.

En effet, si nous considérons le développement historique de la presse, nous remarquons non sans surprise que les débuts de celle-ci n'ont rien eu de commun avec la littérature. Les journaux du XVIIe siècle — la *Relatio* de Strasbourg, l'*Aviso* d'Augsbourg et la *Gazette* de Paris — ne contenaient rien que l'énumération des nouvelles, groupées d'après leur lieu d'origine. C'est l'objectivité et la promptitude de l'information qui prévalent et non la formation littéraire du contenu. Jusqu'en 1703 les journaux allemands se défendent contre „l'intrusion“ de la littérature: ils refusent consciemment et fièrement tous les „ornements poétiques et rhétoriques“. C'est à partir du XVIIIe siècle que la réflexion envahit les journaux et entraîne le soin de l'expression. Jusque-là les journalistes furent des imprimeurs ou des maîtres de postes, désormais ils sont

des écrivains, et, quelques uns, des meilleurs: Defoe, Swift, Addison, Bayle, Fréron, Voltaire. M. Dezsényi poursuit ce processus jusque dans les détails et il constate que l'âge d'or de la littérature dans la presse prend fin environ au commencement du XIXe siècle — en France peut-être dès 1789. La ligne de démarcation symbolique, c'est la ligne qui, dans le *Journal des Débats*, sépare dès 1800 le „feuilleton“ de la partie politique de journal. En effet, c'est la politique qui prendra le devant et la littérature sera reléguée au second plan des discussions publicistiques. Point au second plan de l'intérêt des lecteurs, bien entendu. Il est curieux que précisément cette époque de „politisation“ des journaux apporte l'invention et l'extension prodigieuse du roman-feuilleton. Seulement la partie littéraire des journaux — même les immenses „suppléments“ venus à l'honneur au XXe siècle — ne peuvent donner le change à la littérature devenue méfiante. Les journaux sont en butte aux attaques les plus véhémentes — et pour la plupart justifiées — de la critique littéraire. Décidément, les chemins de la presse et de la littérature s'écartent de plus en plus.

Dans la troisième partie de son article, M. Dezsényi cherche les raisons de cet écart. Il constate qu'en général le lien entre journal et littérature, c'est l'actualité. Quand l'actualité littéraire est au premier plan de l'intérêt, le journal devient lui-même littéraire. Les rédacteurs sont des écrivains et le journal — même le quotidien — prend le caractère d'une revue littéraire. Les époques des grands mouvements politiques, telle le XIXe siècle, perdent leur intérêt pour la littérature, la rubrique littéraire des journaux est reléguée „sous la ligne“ et elle devient souvent le simple jouet des préoccupations de parti ou, ce qui est pire, des exigences de la réclame. Les raisons de ce mouvement relèvent du développement social et politique. M. Dezsényi énumère et analyse plusieurs exemples et il passe en revue le développement des différents genres littéraires contenus dans le journal — critique, feuilleton, short story, roman-feuilleton etc. — et leur rapport avec les données spéciales de la presse périodique. Ensuite, il examine en général le rôle et l'histoire du style littéraire dans le journal, en appuyant là aussi sur les exigences de l'actualité et de la périodicité. Les conditions spéciales du travail des journalistes expliquent les différences du style littéraire et du style du journalisme, non moins que les influences réciproques, notamment l'ascendant que prend le style du journaliste sur celui de l'écrivain, surtout quand le dernier travaille aussi pour le journal, ce qui est de plus en plus souvent le cas.

M. Dezsényi insiste sur le fait que le journal n'a point tendance à supplanter la littérature, comme on l'a cru souvent. De nombreux exemples prouvent que — de notre temps — les besoins intellectuels primordiaux trouvent leur satisfaction dans le journal. Les colonies d'émigrés d'Amérique par exemple fondent des journaux avant d'avoir une littérature dans leur propre langue. Le même phénomène peut s'observer aussi dans les mouvements littéraires des territoires hongrois détachés après les traités de paix: dans la statistique, des imprimés, le nombre des journaux est relativement plus grand. Mais ce sont les journaux qui suscitent l'intérêt aussi pour la littérature proprement dite. Ils créent et organisent le public sans lequel l'écrivain ne peut jamais donner sa mesure, et ils servent de gagne-pain aux écrivains qui sont privés des possibilités d'édition dont ils ont joui dans la mère-patrie. Une interruption pro-

longée dans le fonctionnement de la presse périodique entraînerait certainement aussi l'arrêt du mouvement littéraire.

M. Dezsényi conclut en appuyant encore une fois sur l'écart entre la presse et la littérature, sur les différences essentielles qui les séparent. Le journal est une institution sociale, un cadre, qui peut servir à la littérature, mais qui doit contenir bien autre chose encore. La presse doit être étudiée en tant que phénomène spécial, et son étude scientifique tend à s'écartier de l'histoire littéraire pour se rapprocher des sciences sociales.

L. Sziklay : *Ce qu'on lisait à Budapest en 1945.*

Selon M. Jean Horváth, doyen de l'histoire de la littérature hongroise, l'historien de la littérature ne peut jamais parfaitement apprécier ses contemporains; l'écrivain vivant a mille possibilités de se transformer: la contingence de son évolution rend impossible qu'on la détermine une fois pour toutes. Quant aux lecteurs, il en est à peu près de même. Si l'on étudie les lecteurs des temps passés, on obtient à partir des documents des résultats précis qui reflètent indiscutablement le goût de la société d'alors. Le lecteur de nos jours est un individu en voie de développement, comme son contemporain, l'écrivain. Malgré ces difficultés, l'auteur de la présente étude a posé la question: „Qu'est-ce que le public de Budapest, ouvriers, bourgeois et intellectuels, a lu en 1945, après toutes les souffrances de la guerre“? Après l'énumération des méthodes de documentation, nous avons constaté que trois genres surtout étaient préférés par toutes les couches sociales de la capitale hongroise: les compte-rendus des événements politiques et militaires, les oeuvres religieuses et la littérature de colportage. En cherchant les motifs psychologiques de ce phénomène qui n'est pas à l'avantage de la littérature, on y a trouvé un effort pour chercher, dans cet opium, l'oubli des souffrances de ces temps inhumains. La bourgeoisie le trouve chez les auteurs romantiques ou chez ceux qui la conduisent dans le monde brillant des temps passés: Jókai, Sommerset Maugham, Herczeg, Zsigray, Jankovics, etc. Ceux qui recherchent de vastes connaissances, lisent des livres vulgarisant les découvertes des sciences naturelles. Chez les intellectuels progressistes, c'étaient les auteurs français — classiques et modernes — et les Russes qui étaient à la mode; parmi les Américains et Anglais ceux surtout qui révélaient les problèmes de la guerre: Sinclair, Knight, etc. C'est cette couche progressiste des intellectuels qui cultive les écrivains de la littérature hongroise moderne: Kassák, Tersánszky, Zilahy, etc. C'est surtout Márai qui jouit d'un renouveau de vogue. La sociologie trouve aussi un large public. La poésie lyrique est — malheureusement — très peu appréciée. Ce sont les ouvriers qui la cultivent; les choeurs de déclamation des partis politiques et des syndicats professionnels leur ont fait connaître la poésie lyrique moderne. C'est aussi — heureusement — le souci esthétique qui est surtout sensible chez les femmes et les jeunes filles. Les oeuvres politiques et littéraires traitant des questions sociales et de la lutte des classes forment en majeure partie les lectures des ouvriers. Enfin, la plus grande diversité règne dans les goûts de la jeunesse.

P. Szemző : *Les journaux hongrois de l'Armée Soviétique.*

Ce fut en 1944 que l'Armée Soviétique inaugura la publication d'un journal en langue hongroise avec le titre *Magyar Újság* (Journal Hongrois). La rédaction fut assurée par M. Béla Illés, écrivain hongrois et colonel dans l'Armée

Rouge. Le journal fut destiné à combattre la propagande hitlérienne et à informer la population sur les événements réels. À ce moment-là, de gros le l'Armée Soviétique n'a pas encore traversé l'enceinte des Carpathes le journal fut rédigé et imprimé à Lemberg et, pour faire parvenir ses exemplaires aux lecteurs auxquels ils furent destinés, il fallait choisir la voix des airs, la diffusion par les avions de combats russes.

Après la libération de Budapest, la rédaction s'installa dans la capitale et fut augmentée par quelques noms les plus brillants parmi les publicistes indigènes. Le journal, qui changea son titre en *Új Szó* (Voix Nouvelle) prit place parmi les quotidiens les plus répandus de la nouvelle presse démocratique. Il faut rapeller surtout le service qu'il rendit dès les premiers temps en servant de liaison avec les prisonniers hongrois en Russie.

NÉV ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Aba Sámuel 10.
 Acta Eruditorum 52.
 Addison 51.
 Adorján 18.
 Adrianus 20.
 Ady Endre 63, 85, 86, 121.
 Agenda Pontificalis 138.
 Agricultural Index 116.
 Ákos Mihály 127.
 Albrecht kir. herceg 128.
 Alexics Gy. 146.
 Alszegehy Zsolt 98.
 Alszegehy Zsolt és Baránszky-Jób László:
 A magyar irodalom kincsháza 122.
 Altaichi évkönyvek 11.
 Ambrus Zoltán 82. — —: Midás király
 82.
 Amicis, Edmondo de: Szív 124.
 Ammers Küller, Yo van: Madame X.
 Napoleon korának nagy kalandornője
 79.
 András 10, 11.
 II. András 17, 21.
 Anonymus 5, 8, 9, 12, 17, 18, 22, 24.
 Antoninus: Confessionale 1483. 45.
 Apiánus: Bavariai Atlas 41.
 Arany 120, 121. — —: Toldi estéje 120.
 Archivum Rákócziánium 35.
 Arduin 138.
 Aretinus, Leonardus: Attila 40, 41.
 Asachi G. 141.
 Aszalay Ferenc 32, 34.
 Athenaeum 55.
 Athenaeum Olvasótára 120.
 Aviso 51.
 Babits Mihály 60, 120, 121.
 Badius, Jodocus 45.
 Bajza József 48, 49, 50, 51, 55, 68.
 Bak Béla Sándor 127.
 Balás P. Elemér 49, 62.
 Balassa Bálint 121.
 Balassa Bálint-könyvtár 120.
 Balassa Emil 127.
 Balassa Imre: Vörösmarty 123.
 Bally, Charles 67.
 Balzac 54. — —: Kurtizánok tündöklése
 és nyomora 80.
 Baránszky-Jób László: A magyar ön-
 tudat kistükré 122.
 Baranyai Décsi János: Sallustius-fordítás
 45.
 Bărbulescu I. 142, 143.
 Bárczay Oszkár 107.
 Bárdossy János 8.
 Bartal György 8.
 Bartha Dénes 130.
 Bayer József: A magyar drámairodalom
 története 104.
 Bayle 51.
 Bécsi Képes Krónika 10, 24.
 Beecher-Stowe: Tamás bátya kunyhója
 124.
 Beery G. 126.
 Bél Mátyás 5, 6, 7, 16, 40.
 Béla király 6, 7, 9, 10, 15, 16, 24.
 I. Béla 7, 8, 9, 10, 11.
 II. Béla 8, 9, 11, 12, 14, 15, 19.
 III. Béla 8, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 19,
 20, 21.
 IV. Béla 7, 8, 9, 10, 11, 16.
 Béla király „névtelen jegyzője“ 6.
 Belletristische Korrespondenz 61.
 Benedek, kancellár 17.
 Benedek Elek 124.
 Benkner, Hans 141, 145, 147.
 Beöthy Zsigmond 109, 110. — —: Kőbor
 Istók 109.
 Beöthy Zsolt 47.
 Bercsényi 30, 31, 32, 34.
 Bernolák 148.
 Berthóti Ferenc 29, 32, 34, 35.
 Berzsenyi Dániel 88, 121.
 Bessenyei 120.
 A Bessenyei Társaság kiadványai 120.
 Bianu I. 141, 145.
 Bibó Lajos 125.
 Biró Lajos 48, 64.
 Biró Sándor 120.
 Biró Vencel 120.
 Bisztray Gyula: A falusi népkönyvtárak
 116.
 Bisztray Gyula—Vécsey Jenő—Láng Sán-
 dor: Az 1941. év magyar könyvésze-
 te 118.
 Bitnitz Lajos 55.
 Bod Péter 106.
 P. Bogdan, Damian 144.
 Bóka László: Vajda János 120.
 Bolyai-könyvek 120.

- Böhmer, Karl 52.
 Bonfini 6.
 Book Review Digest 116.
 Böör György: A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században 149.
 Boyd E. B. 127.
 Bozzay Margit: Kenyér és szerelem 78.
 Brenner Domokos 32, 35.
 Brewer Sámuel 106, 107.
 Bromfield: Árvíz Indiában 123.
 Bucsánszky Alajos 124. — —: Nagy Képes Naptár 125.
 Budai Ezsaiás 9.
 Budapest olvasóközönsége 1945-ben. Sziklay László 70.
 Bulla Béla 120.
 Busa Margit: Kóbor Istók históriája 108.
 Busher Y. H. 126.
 A Búvár könyvei 120.
 Bücher 62, 63.
 Calanus 40.
 Calvinus „Institutiói” 43.
 Candrea I. A. 141, 144, 147.
 Cartoian 141, 142.
 Catholic Periodical Index 116.
 Cerkovnjaja Gazeta 149.
 Cervantes: Don Quijote 89.
 Chamisso 121.
 Ciobanu St. 144.
 Clyde Collin 127.
 Colerus 120.
 Columbus 121.
 Comenius: Orbis sensualium pictus 107.
 Comte Georges 126.
 Coresi 141, 142, 144, 145.
 Corneille 80.
 Cornides Dániel 8, 17.
 Crabbe Donald 126.
 Crețu Gh. 141.
 Cronin 81, 89. — —: Réztábla a kapu alatt 89, 123.
 Cumulative Book Index 116.
 Curie, Eve: Madame Curie 8c.
 Curtius Rufus 42.
 Cyrill a Method 149.
 Csapodi Csaba 121. — —: Könyvtárosképzés Németországban 116. — —: A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig 98.
 Csáray Máttyás 140.
 Cserey Farkas 38, 39, 40, 43.
 Csillagos Regény 125.
 Csokonai 96.
 Csongor és Tünde 109.
 Daily Courant 52.
 Danjou 138.
 Dares Phrygius 22.
 Daudet: Sappho 80.
 Deák 149.
 A debreceni tudományegyetem kiadványai 120.
 Decsy Sámuel 54.
 K. Dedinszky Izabella 129.
 Deed P. 127.
 Defoe 51.
 Délvidéki Egyetemi Hallgatók Egyesülete 121.
 Densurianu O. 142, 143, 144.
 Despot-vajda 145.
 Dezsényi Béla 27, 61. — —: A magyar hírlapirodalom első százada 27, 148. — —: Sajtó és irodalom 46. — —: Vigh Károly: A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete 147.
 Dezsericzky József 8.
 Dézsi Lajos 106.
 Dobrovshzky József 22.
 Domanovshzky Ákos: Indexkatalógus, címszavas katalógus 116.
 Domanovshzky Sándor 12, 23.
 Donászy Ferenc 124.
 Dorlandus, Petrus: Viola animae 45.
 Dovifat, Emil 60, 61, 66.
 Drăganu N. 142, 143, 145.
 Drescher Pál: Nagyvárosi népkönyvtárak 116.
 Droszt Olga 119. — — szerk.: Magyar könyvészet 1941. 118, 129, 132.
 Dugonics András 121.
 Dumas: Három testőr 78.
 A Dunántúli Szemle könyvei 120.
 Duschnitz Herbert 127.
 Ebeczky Sámuel 34.
 Eble Gábor 28, 29.
 Eckhardt Sándor 120. — —: Balassa Bálint 120.
 Egy század élete 96.
 Endlicher István 6, 18.
 I. Endre 10.
 Endter 107.
 Engel 8.
 Eötvös Béla: Kún László 123.
 Eötvös József: 62, 121, 149.
 Erdei Ferenc: Magyar falu 84. — —: A magyar paraszttársadalom 121.
 Érdekes Regények 125.
 Erdély öröksége 121.
 Erdélyi emlékirók 121.
 Erdélyi József 121.
 Erdélyi László 9, 13, 18.
 Erdélyi Tudományos Füzetek 120.
 Esze Tamás: A Mercurius Veridicus kérdéséhez 25.

- Eszterházy Antal 31, 32, 33, 34, 36.
 Az Európai Irodalom Kincsháza 121.
 Ezeregyéjszaka meséi 124.
 Az 1941. év magyar könyvészete. Bisztray
 Gyula—Vécsey Jenő—Láng Sándor
 118.
- Fábíán István 120. — —: A magyar
 irodalom kistükré 122.
 Faludy Ferenc: François Villon balladái
 88.
 Faludi István 123.
 Fáy András 120.
 Fáy János 37.
 Fazekas Erzsébet 91.
 Fazekas Mihály: Ludas Matyi 121.
 Féja Géza: Régi magyarság 122.
 Fejér György 17, 22.
 Fejérpataky László 7, 9, 18.
 Félpengős Regények 125.
 Ferenczy 47.
 Fest Sándor 23.
 Festetics György 43.
 Figyelmező 55.
 Fináczy Ernő 105.
 Fitz József 57, 122. — —: A könyvtár
 gyűjtőköre 116.
 Florianus, M. 7, 11, 23.
 Fontane, Theodor 61.
 Fontes domesticci. Mátyás Flórián 22.
 Forgách Simon 33.
 Forró Pál 127.
 Földes Jolán: A halászó macska utcája
 87.
 Földessy Gyula 123.
 Földvár körül való dolgokról írt novella
 26.
 Francé 120.
 Freron 51.
 A Friss Újság Színes Regénytára 126.
 Fuchs, Johann 141, 145, 147.
 Fülöp Ágost 15.
- G. M.: A kötelespéldánybeszolgáltatás
 1945. évi mérlege 136.
 Gábrriel Asztrik: A középkori kéziratok
 identifikációja és lokalizációja 116.
 — —: Teller Frigyes: Magyarország
 középkori hangjelzett kódexei 138.
 — —: Radó Polikárp: Nyomtatott
 liturgikus könyveink kézirásos bejegyzései 139.
 Gál István 60.
 Gáldi László 146. — —: A. Rosetti:
 Cele mai vechi traduceri românești de
 cărți religioase 141.
 Galsworthy 78.
- Gălușcă G.: Slawisch-rumänisches Psal-
 ter-Bruchstück 141.
 Ganu 142.
 Garasin Rudolf 91.
 Gárdonyi 78.
 Gárdonyi Albert: A magyar könyvtár-
 politika kezdetei 117.
 Gáspár Margit: Felvidéki és kárpátaljai
 könyvgyűjtés 117.
 Gaster 141, 142.
 Gazette 51.
 Gellért-legenda 11.
 Geoffroy abbé 60.
 Géresi Kálmán 26, 27. — —: szerk.
 Codex Diplomaticus Comitum Károlyi
 de Nagy Károly 29.
 Gergely Márta 127.
 Gesta 10—24.
 Gesta Hungarorum 7, 21, 23, 24.
 II. Géza 12, 19, 23.
 Giuglea G. 141.
 Goethe 80.
 Goriupp Alisz: Az Országos Széchényi
 Könyvtár Nyomtatványtára a háború
 utolsó évében és az ostrom után 112.
 Görög László 127.
 Grigorján 91.
 Grimm-testvérek 124.
 Gronovszky Iván: Fotokópia és mikro-
 film 117.
 Groth, Otto 51.
 Gulácsy Irén 79.
 Gulyás Pál 38.
 Gutenberg 48.
 Guzmics Izidor 41, 42.
 Gyallay Domokos 125. — —: Rogerius
 mester 123.
 Gyöngyösi János 93.
 Györfly István: Magyar falu, magyar
 ház 84.
 György Lajos 121. — —: A magyar
 regény előzményei 122.
 Györke József 2—4.
 Györke József (1906—1946) Tolnai
 Gábor 1.
 György Lajos: A magyar regény előz-
 ményei 108.
 Győri János 23.
 Gyulai Pál 55, 56, 57, 64, 120.
- Háborús Regények 126.
 Hajnal István 68.
 Halász Gábor 95, 96, 97. — —: Egy
 század élete 96.
 Halász Gábor (1901—1945) Tolnai Gá-
 bor 95.
 Halász Péter 127.

- Halotti Beszéd 24, 138.
 Hámosi Zoltán 92.
 Hamvas Béla: A láthatatlan történet 88.
 Hankiss János: Irodalomszemlélet 122.
 Haraszthy Gyula 122. — —: Az egyetemi könyvtár modernizálása 117.
 Harsányi Zsolt 79. — —: Magyar rapszódia 123.
 Hartwick 138.
 Hašek, Jaroslav 88. — —: Infanteriszt Svejks 88.
 Hasznos Könyvek 125.
 Heilig Konrád 9, 12, 13—14.
 Heine 80.
 Heister 104.
 Hell Miksa 16.
 Hellebrant Árpád 26, 27. — —: Adalék a Rákóczi-kor irodalmához 27.
 Herczeg Ferenc 78, 79, 83, 126. — —: Gyurkovics-lányok 78.
 A hetes és a hercegnő 77.
 Szent Hildegard 19.
 Hodinka László: A mai francia könyvtárosképzés 116.
 Hodoş 145.
 Hodža 150.
 Hóman Bálint 9, 23.
 Homéroszi himnuszok 120.
 Honti János 23, 97—98.
 Honti János (1910—1945) K. Waldapfel Eszter 97.
 Horányi 6.
 Horváth János 40, 49, 50, 58, 59, 63, 70, 98, 122.
 Howard P. 127.
 Hubay Ilona 140. — —: Kazinczy Ferenc a könyvbarát 37.
 Hunfalvy Pál 142.
 Hungarian Reference Library 115.
 Hurban 149, 150.
 Hurmuzachi 141.
 Hurst, Fannie: Mellékutca 77.
 Igaz Szó 93.
 Ilgen porosz miniszter 32.
 Ilj-Petrov: Szovjetmiliomos 82. — —: 12 szék 82.
 Illés Béla 90, 91.
 Ilyés Gyula 86, 121. — —: Petőfi 123.
 Imre 14, 15, 20, 21.
 II. Ince 15.
 III. Ince 20.
 Index Codicum Manu Scriptorum Liturgicorum Regni Hungariae 139.
 International Index to Periodicals 116.
 Iorga 142, 143, 145.
 Irmédi-Molnár László 151.
 Szent István 10.
 II. István 10, 19.
 III. István 14.
 V. István 10.
 Itél a történelem. A Bárdossy-per 75.
 Izgalom mesterei 77.
 Jablonsky Dániel 32.
 Jakubovich Emil 6, 9, 11, 12, 18—19.
 Jambrekovich László 28.
 Jankovich Ferenc 120.
 Jankovich Miklós 40, 41, 42, 44, 45.
 Jankovics Marcell: Világító ablakok 79.
 János, kalocsai érsek 20.
 XXII. János pápa 45.
 Jánosi Ferenc: A sárospataki ref. főiskola irodalmi élete 1800—1868-ig 122.
 A Janus Pannonius-Társaság könyvtára 120.
 Jellasić 149.
 Jessen, Hans 60, 63, 65, 66.
 Jókai 61, 63, 78. — —: Új földesúr 78.
 Dr. Joó Sándor: Isten nevelő keze alatt 76.
 Jósika 61. — —: Magyarország 1514-ben 88.
 Journal des Débats 53, 60.
 Journal des Savants 52.
 II. József 103, 108.
 József Attila 85, 86, 87, 121.
 József Ferenc: Vallomások dombján 128.
 József főherceg 128.
 József Jolán 123.
 A budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem kiadványai 120.
 Judicium de Cometa 1468. 41.
 Juhász Gyula 86, 121.
 Juhász István 147.
 Juhász Kálmán 12.
 Juhász L. 7.
 Juhász Lajos 126.
 Justh-könyvtár 112.
 Justh Zsigmond 96, 120, 121.
 Kaindl, R. Fr. 8, 23.
 Kalán 20.
 Kalandos Regények 126.
 Kálmán király 10.
 Káplány Géza: A dokumentáció és a könyvtárak 117.
 Kaprinai István 16.
 Karácsonyi János 22.
 Karácsony Sándor: Az irodalmi nevelés 122. — —: Katona József. — —: Széchenyi. — —: Arany Toldija. — —: Komáromi János 123.
 Karády Katalin: Hogyan lettem színesznő 128.

- Karinthy: Tanár úr kérem 87.
 Kármán József 121.
 Károlyi Sándor gróf 28, 29, 30, 31, 32, 34.
 Kárpáti Aurél 92, 123.
 Kassai Géza 91, 92.
 Kassák Lajos 82, 84, 85. — —: Híd-
 építők. — —: Marika, énekelj. — —:
 Emberek, sorsok. — —: Megnőttek és
 elindultak 82.
 Katapán (1185—1186) 20.
 Katholischer Christ 149.
 Katolické Noviny 149.
 Katolikus Néplap 149.
 Katona István 8—9, 17, 22.
 Katona József 121.
 Kazinczy Ferenc 37—44.
 Kazinczy Ferenc a könyvbarát. Hubay
 Ilona 37.
 Kelényi B. Ottó: A könyvtár a város-
 történeti kutatás szolgálatában 116.
 Képes Új Szó 92.
 Kerék Mihály: Magyar földkérdés 84.
 Kereszturi József 8.
 Kertész Róbert: Semmelweis 123.
 Kétnyelvű Klasszikusok 120.
 A 200 éves Anonymus-kérdés. Szilágyi
 Loránd 5.
 Kézai 6, 10, 24.
 Kincs Miklós 125.
 Kincsesztár 120.
 Király György: Tudományos feladataink
 az irodalomtörténeti kutatások terén
 47.
 Kis János 39.
 Kisfaludy Károly 88, 121.
 Kisfaludy Sándor 121.
 Kisfaludy-könyvtár 112.
 Kiss Áron 105.
 Kivi, Aleksis 81.
 Klebelsberg-émlékkönyv 12, 19.
 Klempa Simon 149.
 Klimó 37.
 Knauz Nándor 140.
 Knight, Eric 81. — —: Légy hű ön-
 magadhoz 81.
 Knigston A. 127.
 Knittel, John: Via Mala 123.
 Kóbor Istók 108, 109, 110.
 Kóbor Istók históriája. Busa Margit 108.
 Koczogh Ákos: Irodalomtudományunk
 új feladatai 122.
 Kodolányi János 120, 121.
 Kolar. Szlavko 88. — —: Ítéletnap 88.
 Kolbe: Fototechnik 89.
 Kollár 148.
 Kollár Ádám 8, 9, 16, 17.
 A kolozsvári tudományegyetem kiadvá-
 nyai 120.
 Koltay-Kastner Jenő 120.
 Komáromi János 79. — —: Zúg a feny-
 ves 78—79.
 Konfutse: Lun Yu Kung mester beszél-
 getései 88.
 Korcsmáros Nándor 127.
 Kornis Gyula: Széchenyi és a magyar
 költészet 122. — —: Tudomány és
 nemzet 122.
 Koronás Regények 126.
 Kósa János: Poppaea Sabina 123.
 Kosáryné Réz Lola 125.
 Kossuth 49, 148, 149.
 Kossuth-könyvtár 112.
 Kosztelányi: Egy szegény kisgyermek
 panasza. 85, 89, 121, 126. — —:
 Modern költők 85.
 Kovács Imre: Magyar feudalizmus 84.
 Kozovics Sándor: Trattner János Tamás
 udvari nyomdász jubileumi emléklapja
 107.
 Kölcsey Ferenc 121.
 Könyvbarátok Kis Könyvei 124.
 Könyvtörténeti adat a XVIII. század
 Rákóczi-kultuszához. Trencsényi-Wald-
 apfel Imre 104.
 A kötelempéldány-beszolgáltatás 1945.
 évi mérlege. G. M. 136.
 Közművelődési Könyv- és Hírlapter-
 jesztő 128.
 Köznevelés 134.
 Krudy Gyula 82, 121. — —: Szindbád
 82. — —: Podolini kísértet 82.
 Kubinyi Ferenc 8.
 Kudora Károly 114.
 Kultsár 41.
 Kuncz Aladár 121.
 Laczkó Géza és Szalai Sándor: A ma-
 gyar irodalom pantheonja 122.
 Lagerlöf, Zelma 81.
 VII. Lajos 15.
 Lajos József 123.
 Lamb, Charles 55.
 Láng Sándor: Nagy Júlia: Térképek
 1936—40. 150.
 Láng Sándor—Bisztray Gyula—Vécsey
 Jenő: Az 1941. év magyar könyvé-
 szete 118.
 Laskai Osvát 44.
 László (Imre fia) 21.
 Leleszy Béla 127.
 Lengyel Országai Novella a' Svéciai
 királyi állapotjáról 35.
 Lesage: Gil Blas 80.
 Lestyán Sándor: Gróf Sándor Móric 123.

- Lesueur J. L. 126.
 Lévai Béla 91.
 Levéltári Közlemények 117, 129.
 Levente 11.
 Library Literature 115, 116.
 Ligeti Ernő: Súly a páлма alatt 122.
 — —: Kolozsvár 122.
 Long Charley 127.
 Lord D. 126.
 Lorre Charles 127.
 Lorrymer T. B. 127.
 Lovass Gyula 123.
 Lovrich Gizella 60.
 Löbl, Emil 52, 63.
 Lőrinczy György 125.
 Lukács Károly 120.
 Lukács Marianne 92.
 Luther 41. — —: Testamentum 40.
- Madách Imre 121.
 Madách-könyvtár 112, 120.
 Madzsar Imre 14.
 Magister Petrus 20.
 Magyar Csillag 129.
 A magyar evangéliumi egyházak „Jó Pásztor” missziói alapítványának június—július havi körlevele 77.
 Magyar Hírmondó 104.
 Magyar Honfoglalás Kútfei 18.
 Magyar Információs Könyvtár 115.
 Magyar Irodalmi Ritkaságok 120.
 Magyar Írók 120.
 Magyar Könyvek 120.
 Magyar Könyvszvet. 1941. Szerk. Droszt Olga 118, 129, 132.
 A magyar könyvkiadás helyzete a pénzromlás idején. Máté Károly 132.
 Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete 132, 133.
 Magyar Könyvszemle 27, 115, 116, 117.
 A Magyar Könyvszemle az Egyesült Államokban. Szentkirályi József 115.
 Magyar Könyvtár 120.
 Magyar Kurir 108.
 Magyar Nagyasszonyok 124.
 Magyar Nemzet 59.
 Magyar Népművelők Társasága 121.
 Magyar Sajtó 55.
 A Magyar Szemle Könyvei 120.
 A Magyar Tudományos Akadémia kiadványai 120.
 Magyar Újság 90, 91, 92.
 A Magyar Újság és az Új Szó. Szemző Piroska 90.
 Magyar Zenei Szemle 130.
 A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig. Csapodi Csaba 98.
 Magyarországismeret 121.
- Makay Gusztáv 123.
 Makkai László: Könyvek, gyűjtők, könyvtárak 116.
 Makkai Sándor 121.
 Malade, Ther: Semmelweis, az anyák megmentője 80.
 Mann, Thomas 81, 83. — —: Varázshegy 81, 88. — —: Buddenbrooks 89.
 Mansfeld. Johann Georg 108.
 Márai Sándor 82, 83, 84, 85, 87, 121, 126. — —: Napló 76, 83, 84. — —: Verses könyv 82. — —: Egy polgár vallomásai 83. — —: A féltékenyek 83. — —: Istenek nyomában 83. — —: A gyertyák csongig égnek 83. — —: Idegen emberek 88.
 Marczali Henrik 8, 10, 18, 26, 32.
 Mária Terézia 103, 105, 107.
 Marian Sim. Fl. 141.
 Mariay Ödön 125.
 Márki Sándor 25.
 Markó Árpád 26, 27, 28, 33, 34.
 Marmontel 38.
 Martini, Lucas: Der Christlichen Jungfrauen Ehrenkrantzlein 107.
 Martinovics 43.
 Marx Károly: Kommunista Kiáltvány 88.
 Máté Károly 27, 50. — —: A magyar könyvkiadás helyzete a pénzromlás idején 132.
 Máthé Lajos 127.
 Mátyás király 139.
 Mátyás király apródja 88.
 Mátyás Flórián 9, 10, 11, 13, 18, 22, 23.
 Matyusevski 91.
 Maxbell Z. J. 126, 127.
 Max Z. P. 127.
 Dr. Medrey Zoltán 128.
 Menz, Gerhard 46.
 Mercure Galant 53.
 Mercurius 51.
 Mercurius Hungaricus 51.
 Mercurius Veridicus 25—36.
 A Mercurius Veridicus kérdéséhez. Esze Tamás 25.
 Dr. Mérei Ferenc 91.
 Mészáros 23.
 Meunier, Ernst 60, 63, 65, 66.
 Michael de Hungaria 39.
 Miklós, esztergomi érsek 19.
 Mikszáth 61, 78, 121. — —: Dekameron 78. — —: Az igazi humoristák, tudós írások 78. — —: Gyerekek 78.
 Milletić 150.
 Miller Jakab Ferdinánd 42.
 A mi mesénk 124.
 Minerva 121, 129.

- Minerva-könyvtár 121.
 Missale Strigoniense 140.
 Mitchell, Margaret: Elfujta a szél 89, 123.
 Mocquereau 138.
 Mohácsi Jenő: Lidércke 88.
 Mokcsay Júlia: Hírlapnyilvántartások 117.
 Molière 80.
 Molnár Dénes 127.
 Molnár Gergely 105.
 Molnár Pál: Debrecen a magyar irodalom történetében 122.
 Molnos-Müller Lipót 35.
 Monatsgespräche 52.
 Montaigne 121.
 Montesquieu: Európa egységéről 80.
 Monumenta Arpadiana. Endlicher István 18.
 Móricz Zsigmond 83, 120, 121. — —: Erdély. — —: Rózsa Sándor 83.
 Mórús Tamás: Utópia. — —: Énekek éneke 121.
 Muráti Lili: Szeretni kevesen tudnak 128.
 Murphy A. G.: 127.
 Nagler 106, 107.
 Nagy Dániel 127.
 Nagy Gábor 39, 43.
 Nagy Júlia 131. — —: Térképek 1936—40. Láng Sándor 150.
 Nagy Károly 127.
 Nagy Méda: Legendás hírű magyar asszonyaink. — —: Régi magyar asszonyok 123.
 Nagy Zoltán: A modern magyar könyv-illusztáció 116.
 Nagymihály Sándor: Blaha Lujza 123.
 Národnie Noviny 150.
 Négyesi László 38.
 Németh László 121.
 „Nemzeti Bibliotheca“ 42.
 Nemzeti Könyvtár 121.
 Népbarát 148.
 Népszava 59.
 Notter Antal: A Szent István-Társulat története 149.
 Nyugat 129.
 Nyelvtudományi Közlemények 129.
 Ockam, Guillelmus de 45.
 Officina-képeskönyvek 121.
 Officina-könyvtár 121.
 Okolicsányi Mihály 32.
 Olcsó Könyvtár 121.
 Oldner Vladimir 91.
 Orol Tatranski 148.
 Az Országos Széchényi Könyvtár Nyomatványtára a háború utolsó évében és az ostrom után. Goriupp Alisz 112.
 Ortega y Gasset, José: Don Quijote nyomában 88.
 P. dictus magister 19.
 Páclisanu Z. 143.
 Pais Dezső 24.
 Pál, notárius 17.
 Palárik Ján 149.
 Paléographie Musicale 138.
 Palkovič, Juraj 148.
 Pálmay Zoltán 127.
 Panaitescu P. P. 145.
 Panka Károly: A külföldi államok között fennálló könyvcsereviszony 117.
 Pannoniae Luctus 104.
 Pápai Páriz: Dictionarium 106, 107. — —: Ars heraldica 107.
 Pápai Páriz Dictionariuma címképének forrása. Scheiber Sándor 106.
 Pápay Sámuel 47.
 Papp Ferenc 121.
 Pasteiner Iván: Az egyetemi könyvtárak 116.
 Patriot 53.
 Pauler Gyula 7, 9, 22.
 Paulsen 102.
 Paulus 17.
 Paulus de Sancta Maria: Dialogus 139.
 A budapesti M. Pázmány P. Tudományegyetem kiadványai 120.
 Pécsi Lukács: Az keresztényen szűzeknek tisztességes koszorója 107.
 A pécsi tudományegyetem kiadványai 121.
 Pengős regények 125.
 ifj. Perényi Imre 29, 30, 31, 33.
 Péstbudinské Vedomosti 149.
 Pesti Hírlap 126.
 Pesti Hírlap Könyvek 126.
 Pesti Napló 55.
 Péter, aradi prépost 16.
 Péter, budai prépost 19.
 Péter, horvát király 10.
 Péter, magyar király 10.
 Petőfi Sándor 63, 120, 121. — —: János vitéz 109. — —: Útirajzok 121.
 Petrarca 89.
 Petrik 99, 100.
 Petrus magister 19, 20.
 Pillias Emil 32.
 Pintér Jenő 47.
 Pirandello 120.
 Ponson du Terrail 60.
 Pothier: Les mélodies grégoriennes d'après la tradition 138.

- Pourtalès, Guy de: Wagner 88.
 Platon 121.
 Pray György 8, 9, 16.
 Pray-kódex 138.
 Presspurské Noviny 148.
 Priatel' L'udu 149.
 Prjat'el Ludu 148.
 Primóczi Szentmiklósi Alajos 45.
 Procopovici Al. 144.
 Protocollum Rákócianum 33.
 Prutz, Robert 46.
 Puşcariu 142.
 Pukánszky Béla 35.

 Rabutin 104.
 Racine 80.
 Ráday Pál 32.
 Radlinsky 149.
 Radó Antal 120.
 Radó Polikárp: Nyomtatott liturgikus
 könyveink kézírásos bejegyzései. Gáb-
 riel Asztrik 139. — —: Index Codi-
 cum Manu Scriptorum Liturgicorum
 Regni Hungariae 139.
 II. Rákóczi Ferenc 29, 30, 31, 33, 34,
 36, 104, 105.
 Rákóczi György 105.
 II. Rákóczi György 41.
 Rákosi Mátyás 75.
 Rapaics R. 107.
 Ráth Károly 31, 91.
 Rauschning: Hitler bizalmasa voltam 75.
 Reader's Guide to Periodical Literature
 116.
 Rédey Tivadar 95.
 Rejtő Jenő 127.
 Relatio 51.
 Reményik Sándor 121.
 Renaudot, Theopraste 51.
 Az revolutionnak alkalmatosságával inter-
 veniállt missiliseknek extractussa 29.
 Róbert tatai apát 18.
 Rosetti: Cele mai vechi traduceri româ-
 neşti de cărti religioase. Gáldi László
 141—147.
 Rostand 80.
 Rousseau 80.
 Rózsa Kálmán 124, 125.
 Rózsa-féle Családi Naptár 125.
 Rózsa-féle Regélő-naptár 125.
 Rumi Károly György 41, 147.

 Sainte-Beuve 46.
 Saint-Simon 121.
 Sajtó és irodalom. Dezsényi Béla 46.
 Salamon, király 10.
 Sallustius 41, 42.
 Sallustius Corvina 41.

 Sámuel, Aba 10.
 Sand, George 80.
 Sándor István 9.
 Sándor József 128.
 Sárkány Oszkár: Újkori kéziratok kata-
 logizálásáról 116.
 Sárközi György 97.
 Sárközy István 43, 44.
 Saul (1183) 20.
 Sava, George: A gyógyító kés 80.
 Sbera G. I. 141.
 Schedius Lajos 38, 40.
 Scheiber Sándor: Pápai Páriz Diction-
 nariuma címképének forrása 106.
 Schmidt 106.
 Schöpflin Aladár: Mikszáth 120.
 Schrevelius, Cornelius 106. — —: Lexi-
 con manuale 106, 107.
 Schulze 106.
 Schücking, Levin 54.
 Schwandtner, Johann Georg 5, 6, 16.
 Schwartner Márton 9.
 Schwidetzky, Georg 114.
 Scribe 80.
 Sebestyén Gyula 9, 11, 18.
 Sebők Zsigmond: Mackó úr útnak indul
 124.
 Seignobos, Charles: A francia nemzet
 őszinte története 80.
 Sequentiae 1496. 45.
 Šesan 143.
 Shakespeare 89. — —: Hamlet 89.
 Shakleton: Déli sark hajtöröttjei 80.
 Shaw, Bernard 66.
 Sík Sándor: Újabb magyar remekművek
 122.
 Simonyi Ernő 32.
 Sinai Miklós 37.
 Sinclair, Upton 81. — —: Letűnt világ
 81.
 Slovácké Noviny 148.
 Slovenské Noviny 149.
 Slovenské Pohl'ady 150.
 Slovenskje Národñje Noviny 148.
 Slovenskij Dennik 150.
 Sommerset Maugham 78. — —: Örök
 barátság 78. — —: Az ördög sarkan-
 tyúja 78.
 A „Soproni Szemle“ kiadványai 121.
 Sötér István 120, 122. — —: Jókai 120.
 Spectator 53.
 Standard Catalog for Public Libraries
 116.
 Stieler, Kaspar 52.
 Strindberg 120.
 Stuchs, G. 140.
 Štúr L'udevit 148.
 Sturdza D. 141.

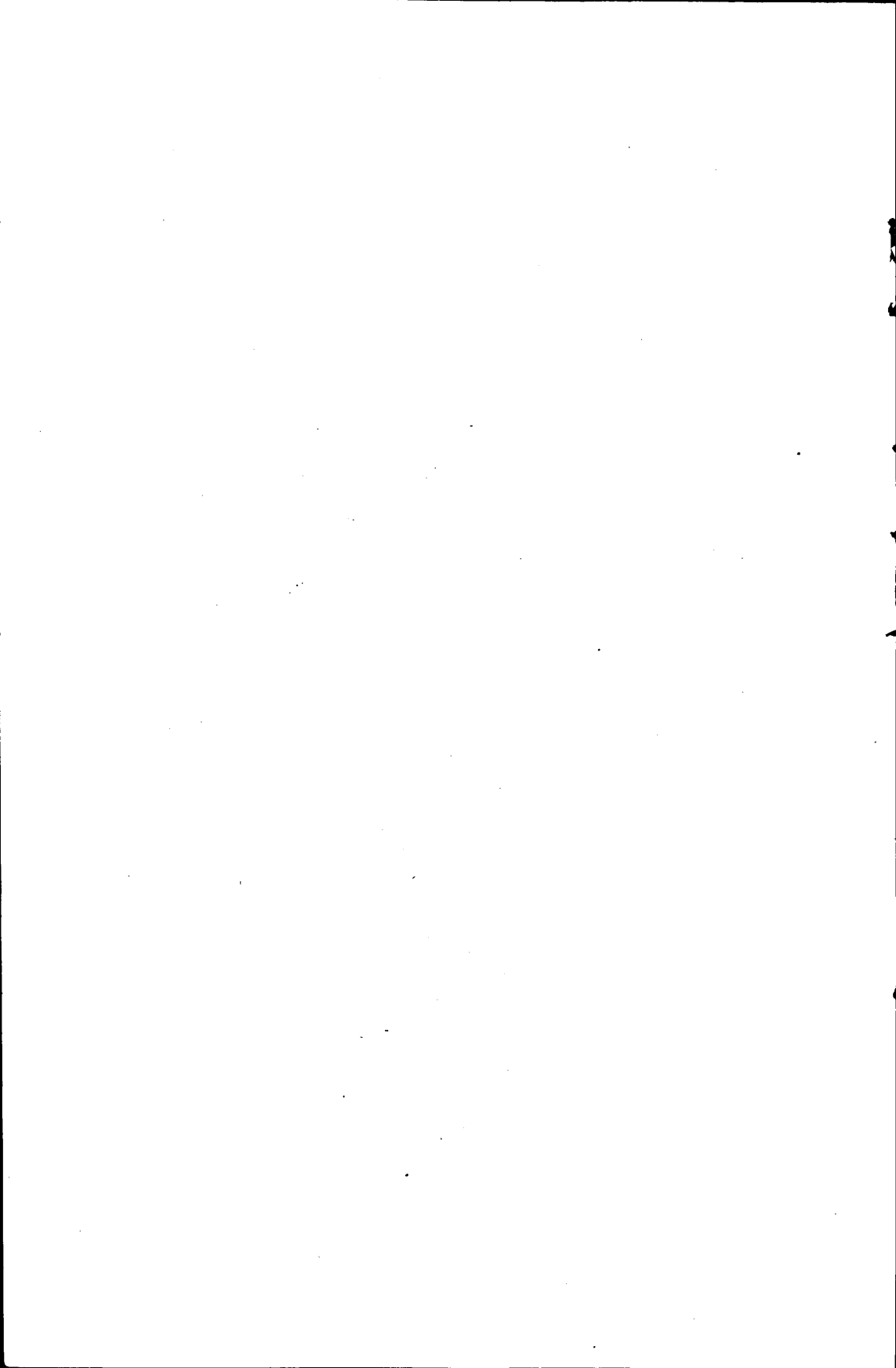
- Stufdza—Scheianu 141.
 Sue 60.
 Sunol: Introduction à la Paléographie Musicale Grégorienne 138.
 Surányi Miklós: Egyedül vagyunk 123.
 Swift 51.
 Sylvester János 37.

 Szabó Dezső 121. — —: A bölcsőtől Budapestig 84. — —: Az egész látóhatár 89.
 Szabó Károly 8, 17, 99, 100.
 Szabó László 48, 64, 66.
 Szabó T. Attila 120.
 Szabó Zoltán 59.
 Szalay László 26, 27, 28. — —: Magyarország történet 26.
 Szár László 11.
 Szatsvay Sándor 54.
 Széchenyi 49.
 Széchenyi Ferenc gróf 42, 43.
 A szegedi tudományegyetem kiadványai 121.
 Szemere Pál 41.
 Szemző Piroska: A Magyar Újság és az Új Szó 90.
 Szenci Molnár Albert 43.
 Szentgyörgyi Gellért 40, 41.
 Szentkirályi József: A Magyar Könyvszemle az Egyesült Államokban 115.
 Szentpétery 7, 17.
 Szerb Antal 97, 122. — —: Magyar irodalomtörténet 87.
 Szeredai Antal 9.
 Sziklay László: Budapest olvasóközönsége 1945-ben 70.
 Szilágyi Loránd: A 200 éves Anonymuskérdés 5. — —: P. magister forrásai és módszere 23. — —: Az Anonymuskérdés revíziója 20, 23.
 Szilágyi Sándor 7.
 Szilber József 120.
 Szimonidesz Lajos 26, 27. — —: II. Rákóczi Ferenc hadi újságja 27.
 Szinnyi Ferenc 121.
 Szklenár György 22.
 B. Szollás Ella dr. 118.
 Szomaházy István 78.
 Szovjetunió kommunista (bolsevik) pártjának története 86.
 Sztálin: A leninizmus alapjai 86.
 Sztaniszlavszki 120.
 Szulta 10.

 Tábori Piroska 124.
 Takáts Gyula 120.
 Takács Zoltán 107.
 Taksony, Szulta fia 10.

 Tályay Dániel 148.
 Tamási Áron 121.
 Tangl Harald: A táplálkozás 80.
 Tápay Szabó Gabriella 92.
 Tarka Regénytár 126.
 Tatár Péter 124.
 Tatler 53.
 Tatranka 148.
 Gr. Teleki Pál 121.
 Teller Frigyes: Magyarország középkori hangjelzett kódexei. Gábrriel Asztrik 138.
 Temesvári Pelbárt 39, 44, 139.
 Tempest John 126.
 Tengenel 5.
 Tenora, Buhus 142.
 Tersánszky J. Jenő 125. — —: Az elnök úr inasvevei 88.
 Thaly Kálmán 25, 26, 29, 30, 33. — —: Az első hazai hírlap 1705—1710. 25. — —: Kurucz hírlapok 1705-ből Berlinben 27. — — Nyomatott hírlapok a kuruczvilágban 26.
 Thanhoffer Lajos: Kongó 80.
 Thienemann Tivadar 49, 50, 64, 121.
 Thomasius, Christian 52.
 Thompson C. 127.
 Thury Zoltán 127.
 Tildy Zoltán 92.
 XI. századi Gesta 23—24.
 Toldy Ferenc 8, 40, 47.
 Tolnai Gábor 63. — —: Györke József (1906—1946) 1. — —: Halász Gábor (1901—1944) 95.
 Tolnai Vilmos 49, 63.
 Tolsztoj: Háború és béke 89.
 Tompa 120.
 Tóth Árpád 85.
 Tóth Béla 106. — —: Magyar anekdotakincs 78.
 Törökné Kovács Hermin 125.
 Történelmi Tár. 1895. 27.
 Trattner János Tamás 107, 108.
 Trattner János Tamás udvari nyomdász jubileumi emléklapja. Kozocsa Sándor 107.
 Traub, Hans 63, 65.
 Trechsel, Johannes 45.
 Trencsényi-Waldapfel Imre: Könyvtörténeti adat a XVIII. század Rákóczi-kultuszához 104.
 Trócsányi Zoltán 27, 28, 92. — —: Hogyan csaltak régen a könyvtárosok? 117. — —: Versbe szedett XVIII. századi könyvtár 117.
 Turckenpuechlin. 1522. 45.
 Turda püspök 10.
 Tutsek Anna 124.

- Új Elet Regénytár 127.
 Új Idők 78.
 Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 121.
 — —: Baranyai népmesék. — —: Pandur Péter meséi 121.
 Új Szó 90, 92, 93, 94.
 Újság 59.
 Váczy János 37, 43.
 Vajansky 150.
 Vajthó László 120.
 Varga Ottó: Régi egyházi könyvtárak 116.
 Varga Sándor Frigyes: A tarka színek szerepe a könyv külső köntösén 117.
 Varga Zsigmond: A régi protestáns főiskolai könyvtárak jelentősége 116.
 Vasárnapi Újság 1866. 26.
 Vay József 39, 40.
 Vécsey Jenő—Láng Sándor—Bisztray Gyula: Az 1941. év magyar könyvszete 118.
 Velek 10.
 Velhagen és Klasing 61.
 Veres Péter 120. — —: Falusi krónika 84.
 Vernünftler 53.
 Vigh Károly: A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete. Dezsényi Béla 147.
 Világvárosi Regények 127.
 Villon 80.
 Virág Benedek 43.
 Vörösmarty 96, 110, 120. — —: Csiga Márton viszontagságai 110.
 Waggerl, Karl Heinrich: Kenyér 86.
 Wagner Anna 91.
 Wagner Vilmos 51.
 K. Waldapfel Eszter: Honti János (1910—1945) 97.
 Waldapfel József 105.
 Wallaszky 47.
 Walter E. D. 127.
 Waltherr László 28.
 Wass Albert: Farkasverem 84.
 Weber Simon Péter 104.
 Weill, Georges 47, 51.
 Weöres Sándor 97.
 Weszprémi István 104.
 White Gassy T. 127.
 Wickham Steed, Henry 66.
 Wienerisches Diarium 35, 51—2.
 Wilde Oszkár 78.
 Witzmann Gyula: Elvi közös alapok a különböző szakrendszerekben 116.
 Wolfgang, J. G. 106.
 Woolf, Virginia 81.
 Wurmloch Albert 146.
 Zágrábi krónika 11.
 M. Zemplén Jolán 120.
 Zilahy Lajos 120, 121.
 Zola 54, 61. — —: Családi tűzhely 80.
 Zolnai Béla 25.
 Zrínyi Miklós 121.
 Zweig, Stephan 81, 82, 83. — —: Búcsú a tegnaptól 81.
 Zsigray Julianna 79, 83. — —: Holtomiglan holtodiglan 79. — —: Szűcs Mara házassága 79.
 Zsombor János 91.
 Zsuzsi félrelép 77.

TARTALOM.

	Lap
Tolnai Gábor: Györke József	1
Szilágyi Loránd: A 200 éves Anonymus-kérdés	5
Esze Tamás: A Mercurius Veridicus kérdéséhez	25
Hubay Ilona: Kazinczy Ferenc, a könyvbarát	37
Dezsényi Béla: Sajtó és irodalom	46
Sziklay László: Budapest olvasóközönsége 1945-ben	70
Szemző Piroska: A Magyar Újság és az Új Szó	90
Kisebb közlemények: TOLNAI GÁBOR: Halász Gabor. — K. WALDAPFEL ESZTER: Honti János. — CSAPODI CSABA: A magyarországi nyom- tatványok nyelvi megoszlása 1800-ig. — TRENCSÉNYI-WALDAPFEL IMRE: Könyvtörténeti adat a XVIII. század Rákóczi-kultuszához. — SCHEIBER SÁNDOR: Pápai Páriz Dictionáriuma címképének forrása. — KOZOCSA SÁNDOR: Trattner János Tamás udvari nyomdász jubi- leumi emléklapja. — BUSA MARGIT: Kóbor Istók históriája	95
Figyelő: GORIUPP ALISZ: Az Országos Széchényi Könyvtár Nyomtatvány- tára a háború utolsó évében és az ostrom után. — SENTKIRÁLYI JÓZSEF: A Magyar Könyvszemle az Egyesült Államokban. — BISZTRAY GYULA — VÉCSEY JENŐ — LÁNG SÁNDOR: Az 1941. év magyar könyvészete. — MÁTÉ KÁROLY: A magyar könyvkiadás helyzete a pénzromlás idején. — G. M.: A kötelespéldánybeszolgáltatás 1945. évi mérlege	111
Ismertetések: TELLER FRIGYES: Magyarország középkori hangjelzett kódexei. (Ism.: GÁBRIEL ASZTRIK.) — RADÓ POLIKÁRP: Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései. (Ism.: GÁBRIEL ASZTRIK.) — A. ROSETTI: Cele mai vechi traduceru românești de cărți reli- gioase. (Ism.: GÁLDI LÁSZLÓ.) — VÍGH KÁROLY: A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete. (Ism.: DEZSÉNYI BÉLA.) — NAGY JÚLIA: Térképek 1936—40. (Ism.: LÁNG SÁNDOR.)	137
Résumé. — Extract.	152
Név- és tárgymutató.	157

A Magyar Könyvszemle 1946. évi I—IV. füzete 1947 decemberében jelent meg.

A szerkesztésért *Varjas Béla*, a kiadásért *Droszt Olga* felel.

46.806. — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Tirai Richárd.)

MAGYARORSZÁG ÉVI KÖNYVÉSZETE

1941.

A MAGYARORSZÁGI NYOMDÁK ÉS EGYÉB SOKSZO-
ROSÍTÓVÁLLALATOK 1941. ÉVI KÖTELESPÉLDÁNY-
SZOLGÁLTATÁSA ÉS NYOMTATVÁNYAIK (KÖNY-
VEK, HÍRLAPOK, FOLYÓIRATOK, TÉRKÉPEK, ZENE-
MŰVEK)

CÍMJEGYZÉKE

Budapest, 1944. 8°, 1000 lap.

Ára : 100°— forint.

MAGYAR NEMZETI BIBLIOGRÁFIA

1946-TÓL

MELLÉKLET :

MAGYAR FOLYÓIRATOK REPERTORIUMA

Havi folyóirat.

Előfizetési ára egy évre 100°— forint.

KOZOCSA SÁNDOR:

AZ 1939—1944-IK ÉV
IRODALOMTÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGA.

1941—1946. 6 kötet. 8°.

Ára kötetenként 6°— forint.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI:

- V. **Hubay Ilona:** Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek.
1938. 105 l. 8°. **50°— forint.**
- VIII. **Kniezsa István:** Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása.
1939. 14 l. 8°.
- IX. **Makkai László—M. Horváth Magda:**
A magyar könyvgyűjtő kézikönyve.
Magyar könyvritkaságok és kézikönyvek
1888—1938 közt elért árainak jegyzéke.
1939. 231 l. 8°. **50°— forint.**
- X. **Zolnai Klára:** Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma.
1942. 159 l. 8°. **30°— forint.**
- XXI. **Radó Polycarpe O. S. B.:** Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie.
1945. 59 l. 8°. **20°— forint.**
- XXII. **Berg Pál:** Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban.
1946. 248 l. 8°. **30°— forint.**
- XXVI. **Radó Polycarpus O. S. B.:** Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae I. Libri liturgici manuscripti ad missam pertinentes.
1947. 223. l 8°. **50°— forint.**